

A-PDF Merger DEMO : Purchase from www.A-PDF.com to remove the watermark

જગત અને જોકગાઉન્ડ

કાર્બન ઑફ્સેટિંગ : હોજ કી બીગડી બુંદ સે સુધારો !

ગ્લોબલ વોર્મિંગ દ્વારા પર્યાવરણને મૂર્ખતું રોકવાના પ્રયાસ તરીકે નવી પ્રવૃત્તિ આજકાલ ઘીલી રહી છે, જેને carbon offsetting કહે છે. પ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ આપતો જીવીઓ દાખલો : કૉંટલાં નામના અમેરિકન રોક ગ્રૂપે કેટલાક સમય અગાઉ પોતાના મૂળીક આલબમની જે લાખો Compact Disc/CD બહાર પાડી તે બનાવતી વખતે ફંકટરીએ કેટલોક CO_2 વાતાવરણમાં ભેણ્યો હતો. આ જીવાનો અડસંકો કઢવાયા બાદ તેને offset/બરપાઈ કરી દેવા કૉંટલાં રોક ગ્રૂપે ભારતમાં કાર્બનિક રાજ્ય ખાતે 10,000 આંબાના વૃશ્ચારોપણ માટે બર્ધનનાં નાણાં આપી દીધાં.

આ નવી પ્રવૃત્તિ અંગે કંઈક નવું જ્ઞાન :

કાર્બન ઓફ્સેટિંગ : જગતીની રુદ્ધારપાનો નિયંત્રણ

ઔદ્યોગિક એકમો દ્વારા પર્યાવરણને થતા નુકસાનનું કાર્બન ઑફ્સેટિંગ વડે થોડુંઘણું સાંદું વાળવા માટેના મુખ્યત્વે બે પ્રકારો છે :

■ વિશ્વના ૧૪૧ દેશો વચ્ચે થેલી ક્યોતો પ્રોટોકોલ નામની સમજૂતી અનુસાર 'ગ્રીન' ટેકનોલોજી અપનાવતાં (દા. ત. વિન્ડ અનન્ધ વાપરતાં) એકમો દ્વારા વર્ષેદારે કાર્બન ડાયોક્સાઈડનું જેટલું પ્રદૂષણ ટય્યું હોય એટલી કાર્બન કેરિટ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. દેશની સરકારના ખાતે પણ એવી કેરિટનો આંકડો જમા પડી શકે છે. આ ક્વોડા CO_2 નું પોલ્યુશન કરતા એકમને યા દેશને પરબારો વેચી શકાય છે. કાર્બનના આંતરરાષ્ટ્રીય બજારનું કેન્દ્ર શિકાગોનું કલાઈમેટ એક્સ્ચેન્જ છે, જેનું કામકાજ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ અગર તો કોમોડો એક્સ્ચેન્જ કરતાં ખાસ જુદું નથી. ક્યોતો સમજૂતી હેઠળ આવું કાર્બન ઑફ્સેટિંગ સત્તાવાર બિઝનેસ છે, માટે તેના પર નીતિનિયમોનાં કેટલાંક કડક નિયંત્રણો લાદવામાં આવ્યાં છે.

■ બિનસતાવાર કાર્બન ઑફ્સેટિંગ જુદી રીતે થાય છે. અહીં કેટલીક સ્વયંસેવી અગર તો ધ્યાદીય સંસ્થાઓ જે તે એકમે કરેલા પ્રદૂષણનું સાંદું વાળી દેવાનો કોન્ટ્રાક્ટ લે છે. એક મોટી કંપની આવો કોન્ટ્રાક્ટ આપે, સંસ્થા તેના વતી કાર્બનના ઑફ્સેટિંગ માટે જરૂરી વૃશ્ચારોપણ કરે અને કંપની ત્યાર બાદ પોતાને પ્રતિષ્ઠા અપાવતો દેંદેરો પીઠી શકે કે તે પર્યાવરણને સહેજ પણ નુકસાન પહોંચાડતી નથી. અમેરિકા-યુરોપમાં ગ્રાહકો આવી 'ગ્રીન' કંપનીઓ બનાવેલી પ્રોડક્ટ બરીદવાનું વધુ પસંદ કરે છે. ■

માથાદીઠ થાર્ડ પાડવાનો થતો CO_2

કોઈ પણ વ્યક્તિ મોટર હંકારીને, ટ્રેનમાં બેસીને, કોલસાજન્ય વીજણી ખાતો બલ્ય ચાલુ રાખીને, પ્લેનમાં સફર બેનીને તેમજ પ્રદૂષણ સર્જતા પ્રોડક્શન વડે બનેલી પ્રોડક્ટ ખરીદીને વર્ષેદારે વાતાવરણમાં જે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ બેની તેને એ વ્યક્તિની કાર્બન ફૂટપ્રિન્ટ કરે છે. અલબાત, વ્યક્તિગત ફૂટપ્રિન્ટ માપવાનો અર્થ નહિ, કેમ કે સરવાળે મહત્વ રાષ્ટ્રીય

ભારતોટના એક ટન CO_2 ના પ્લાનેજ માઈના

ભારત દર વર્ષ ૧.૧૫ અબજ ટન કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વડે પુષ્ટીના વાતાવરણને પ્રદૂષિત કરે છે. દેશની વસ્તી પણ લગભગ એટલી જ છે, માટે સરેરાશ મુજબ જોતાં દરેક ભારતીય વાર્ષિક ૧ ટન જેટલા કાર્બન ડાયોક્સાઈડના પ્રદૂષણ માટે જવાબદાર છે. ઉધાર ખાતે મંડાતા એ જીવાનો હિસાબ તેણે ચોખ્યો કરવો હોય તો જમા એન્ટ્રી તરીકે નીચેના પૈકી એકાદ હવાલો પાડવો રહ્યો :

■ લીમદાના, શીરીઓના તથા આંબાના કદનું વૃદ્ધ દર વર્ષ લગભગ ૨૨ કિલોગ્રામ CO_2 ને વાતાવરણમાંથી શોષી તેને પોતાના બાયોમાસમાં ફેરવી નાચે છે. આથી દરેક ભારતીયના નામે જે વાર્ષિક ૧ ટન (૧,૦૦૦ કિલોગ્રામ) કાર્બન ડાયોક્સાઈડ ચેતે તેને કેદ પૂરી દેવા માટે તેણે દર વર્ષ ઓછામાં ઓછાં ૪૫ વૃદ્ધ રોપવાં જોઈએ. વૃદ્ધોને ફૂલવાફાલવામાં અને ફૂલ કેપેસિટીએ CO_2 ગ્રહણ કરવામાં થોડાં વર્ષ નીકળી જાય એ સ્વાભાવિક વાત છે.

■ એક કોમ્પેક્ટ ફૂલરોસન્ટ લેખ્મ/CFL રોજના એવેરેજ ૮ કલાક પ્રકાશિત રહે છે એમ ધારી લો. વર્ષના ૩૬૫ દિવસ લેખે કુલ ૨,૮૨૦ કલાક માટે તે ઑન રહે તો વીજમથકમાં ઓછો કોલસો બજતાં ૩૬.૫ કિલોગ્રામ CO_2 મજરે પડે, એટલે કાર્બન ઑફ્સેટિંગ માટે જે તે ભારતીય નાગરિક CFL પ્રકારના ૨૭ બલ્બ નાખવા કે નખવા રહ્યા.

■ એક ચોરસ મીટર સોલાર પેનલ બાર મહિને ૧૩૦ કિલોગ્રામ CO_2 નો વાતાવરણમાં થતો બેગ નિવારે છે. વર્ષાંતે ભારતવાસીના માથે ચર્ચતું ૨૪૪ હોય પૂરા હજાર કિલોગ્રામનું, માટે તેણે ૭.૭ ચોરસ મીટર જેટલી સોલાર પેનલ બેસાડવી જોઈએ.

આ પ્રસ્તાવોને દેશની વસ્તીના અમુક જણા અમુક હદે કદાચ અમલમાં મૂકી શકે, પણ સંપૂર્ણ વસ્તી સંપૂર્ણ હદે નહિ. આમ છિતાં નવો જમાનો કાર્બન ઑફ્સેટિંગનો છે અને બિઝનેસ તરીકે જમાવાનો છે. ■

સરેરાશનું છે. વર્ષેદારે ટન લેખે થતા માથાદીઠ પ્રદૂષણનું છે.

નીચે બાતાવેલા ચાર્ટ્સાં પહેલું સ્થાન ખરું જોતાં અરબી દેશ કતારનું હોવું જોઈએ, કારણ કે બાર મહિને તે માથાદીઠ ૪૫ ટન કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાતાવરણમાં ઠાલવે છે. એ જ રીતે અમીરાતને તથા

બેહરિનને લગતા ફિરસ્ટ અનુક્રમે ૪૪ ટન અને ૩૧ ટન છે. આમ છિતાં બધું ઓછી વસ્તીને લીધે તેમના કાર્બન ડાયોક્સાઈડનો કુલ જથ્થો ખાસ ગણાનાપાર હોય નહિ, માટે અહીં તેમને ગણતરીમાં લીધા નથી. અમેરિકા વ્યક્તિદીઠ ૨૦ ટન સાથે પહેલા ક્રે. ભારતનો સરેરાશ નાગરિક વર્ષેદારે ૧ ટન CO_2 પેદા કરવામાં નિમિત્ત બને છે—એટલે કે તેની ફૂટપ્રિન્ટ સરેરાશ અમેરિકની તુલનાએ માત્ર ૫% છે. ગ્લોબલ વોર્મિંગમાં ભારતનો ફાળો સ્થન્ય રહે એ માટે દરેક ભારતવાસીએ વાર્ષિક ૧ ટન કાર્બનને એક યા બીજી રીતના ઑફ્સેટિંગ દ્વારા થાળે પાડવો રહ્યો. ■

કાર્બનના ભાયામાં પાદવાનો CO_2 કેટલા ?

ક્રમ	દેશનું નામ	યેચ્યિક CO_2 માં શાળો (%)
૧	અમેરિકા	૨૨.૮
૨	ચીન	૧૭.૩*
૩	ઝાપાન	૪.૮
૪	ભારત	૪.૪
૫	જર્મની	૩.૨

* ચીનનો સાધારણ આંકડો સંચારપદ છે. ઉત્તેજનમાં ચીન અમેરિકાને સંચારથાં ઓફાર્ટેક કરી ગયું છે.

કાર્બન કાટોકલાઈડનું માથાદીઠ પ્રદૂષણ

■ ફેલુઆરી ૨૦૦૮ ■ પોષ-માઘ ૧૯૨૮

તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક :

નગેન્દ્ર વિજય

સંપાદક :

ઘર્ષલ પુષ્કરાણ

મુખ્ય ડિગ્રીન તથા લેઓડિટ્સ :

ઘર્ષલ પુષ્કરાણ

કલા સહાયકો :

કેશવ ચાવડા, અમદાવાદ

માલિક :

ઘર્ષલ પણિલકેશન્સ, અમદાવાદ.

મુદ્રણસ્થાન :

એલાઈડ ઓફસેટ, ગોમતીપુર, અમદાવાદ.

કિનમત : અટાર રૂપિયા**૧૨ અંકોનું લવાજમ :**

ભારતમાં : રૂ.૨૦૦. પરદેશમાં : રૂ.૧,૪૦૦

૨૪ અંકોનું લવાજમ :

ભારતમાં : રૂ.૪૦૦

વેબસાઈટ : www.safari-india.com**ઈ-મેલ :**

લવાજમ માટે :

subscriptions@safari-india.com

સૂચનો, પ્રતિભાવો તથા અન્ય માહિતી માટે :

info@safari-india.com

પગવ્યવહારનું સરનામું :

ઘર્ષલ પણિલકેશન્સ, ૨૧૨- ૨૧૫,
આનંદ મંગલ-૩, કોર બાયોટેકની સામે,
પરિમિત કોસિંગ પાસે, એલિસ બિજ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

ફોન નંબર્સ: ૨૬૪૮ ૧૬૮૮ / ૬૬૦૫૬૦૫૦**Copyrights : Harshal Publications**

212 to 215, Anand Mangal-3, Opp. Core
Biotech, Near Parimal Crossing, Ellisbridge
Ahmedabad-380 006. Gujarat.
Tel. : 2646 16 98 / 6605 6050

કાયમી ગ્રાહકોએ પગવ્યવહાર વખતે
પોતાનો લવાજમ નંબર અચૂક લખવો.

ટાંપાદકનો પક

ભારતના ઇફ્ફેન્સ રિસર્ચ એન્ડ તેવલપમેન્ટ ઓર્ગનાઇઝેશન/DRDO ની લેબોરેટરીઓમાં ઇન્ટિગ્રેટેડ ગાઈડેડ મિસાઈલ તેવલપમેન્ટ/IGMD બેનર હેઠળ છેલ્ખાં ૨૫ વર્ષથી ચાલતો અજિન, પૃથ્વી, આકાશ, ત્રિશૂલ, નાગ તથા અંશ નામનાં મિસાઈલોના રિસર્ચ પ્રોગ્રામનું આખરે પૂર્ણવિરામ આવ્યું. નહિ, પ્રોગ્રામ હજી પૂરો થયો નથી, બલકે અધવચ્ચે તેને અટકાવી દેવામાં આવ્યો છે. જાન્યુઆરી ૮, ૨૦૦૮ ના રોજ ડૉ. એસ. પ્રહલાદ ભારતના મહત્વાકંશી મિસાઈલ પ્રોગ્રામનું સૂરસૂરિયં થયાની સત્તાવાર જાહેરાત નવી દિલ્હીમાં કરી તારે એ ઘટસ્ફોટનું રિએક્શન મીડિયાથી માંડીને દેશની પ્રજામાં પણ સૂરસૂરિયાધાપ રહ્યું. વાસ્તવમાં જલદ રિએક્શન આવવું જોઈએ, કેમ કે IGMD પ્રોગ્રામ પાછળ પચ્ચીસ વર્ષ અને (કરદાતાઓના) રૂ.૨,૦૦૦ કરોડ ખર્ચી નાખ્યા પછી DRDO અધવચ્ચે હાથ ખંખેરી નાખે એ સ્થિતિ યોગ્ય નથી. એટલા માટે નથી કે મિસાઈલ પ્રોગ્રામનું તાપણું જલતું રાખવા તેમાં લખલંટ નાણાં હોમી દીધાં પછીયે અજિન, પૃથ્વી, આકાશ, ત્રિશૂલ, નાગ તથા અંશ પૈકી એકેય મિસાઈલ હજી પરિપૂર્ણ બની શક્યું નથી. આ દરેક મિસાઈલમાં ગાઈડન્સ સિસ્ટમના ખાટકે જ ખોડ રહી જવા પામી છે, એટલે યુદ્ધ વખતે લક્ષ્યાંકનું તેઓ મત્સ્યવેધ કરી બતાવે કે કેમ એ મોટો સવાલ છે.

આ સવાલનો ટેકનોલોજીકલ તોડ લાવવા માટે DRDO ના નિષ્ણાતો પચ્ચીસ વર્ષ મથ્યા. દુર્ભાગ્યે તેમના ટેકનિકલ જ્ઞાનનો પણો ટૂંકો સાબિત થયો. આ વાસ્તવિકતા તેમણે અગાઉ સ્વીકારી લીધી હોત અને 'સંપૂર્ણ સ્વેદેશી ટેકનોલોજી'ના દુરાગ્રહને તજી પરદેશી કંપનીઓ જોડે ટેકનોલોજીકલ આદાનપ્રદાન કર્યું હોત તો આજે કદાચ IGMD પ્રોગ્રામનું પ્રત્યેક મિસાઈલ લશકરની જે તે પાંખના ગાંડીવ પર ચડી ચૂક્યું હોત. અલબત્ત, 'જો' અને 'તો' વચ્ચે ઢબ્બાયેલી નક્કર વાસ્તવિકતા એ છે કે નટ-બોલ્ટથી માંડીને મિસાઈલનો દરેક વીજાણું પૂરજો જાતમહેનતે તૈયાર કરવામાં DRDO ના વિજ્ઞાનીઓએ અઢી દાયક જે મહેનત કરી તે આખરે તો શૂન્યની પુનઃ શોધ કરવા જેવી હતી. આ લાંબા 'રિસર્ચ'માં તે દરમાન રૂ.૨,૦૦૦ કરોડનો ધૂમાડો થઈ ગયો છે. DRDO ના ડૉ. એસ. પ્રહલાદ કરેલી જાહેરાત મુજબ મિસાઈલ પ્રોગ્રામ માટે હવે પરદેશી કંપનીઓનો ટેકનોલોજીકલ સહકાર લેવાનું દરાવવામાં આવ્યું છે. આ નિર્જય જો રહી રહીને લેવાનો જ હતો, તો અગાઉ તેના પર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કેમ કરાયો નહિ?

ભારતના ઇન્ટિગ્રેટેડ ગાઈડેડ મિસાઈલ તેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામનો ફિયાસ્કો થયો એમાં દોષનો ટોપલો એકમાત્ર DRDO ના માથે પહેરાવવો એ યોગ્ય નથી. દોષારોપણ માટે બે નામો હજી સૂચવી શકાય તેમ છે :

આરોપી નં. ૧ : કેન્દ્ર સરકાર. IGMD પ્રોગ્રામ હેઠળ ચાલતા રિસર્ચ એન્ડ તેવલપમેન્ટનાં દોસ પરિણામો શા આવ્યાં તેની દરકાર જે તે સમયની (કે પક્ષની) સરકારે કદી લીધી નથી. પરિણામે DRDO એ કદી સરકારને પરિણામસૂચ્યક જવાબ આપવાનો થયો નહિ. DRDOને વાર્ષિક બજેટરૂપે જંગી રકમ ફાળવી સરકારે એ સંસ્થાને છૂટો દોર આપ્યો એટલું જ નહિ, પણ સંસ્થાની ક્ષમતા કરતાં વધુ કાર્યભાર તેના કાંધે નાખી દીધો. એક રિપોર્ટ મુજબ સરકાર તરફથી DRDO ને જુદા જુદા કુલ ૪૩૮ પ્રોજેક્ટ્સ રિસર્ચ એન્ડ તેવલપમેન્ટ માટે સૌંપવામાં આવ્યા છે, જે પૈકી એક પ્રોજેક્ટ દાંતના પ્રત્યારોપણને લગતો છે. ધરાંગાંગણ શાસ્ત્રો તૈયાર કરવાનો જ્યારે તકાદો હોય ત્યારે ઇન્ટિસ્ટ્રી જેવા વિષયમાં DRDO જંપલાવે એ સ્થિતિ દયનીય છે. ન ભુલાય કે ૧૮૮૮ના કારગિલ યુદ્ધ વખતે કારગિલ, દ્રાસ, બટાલિક વગેરે મોર્ચે ભારતની સંખ્યાબંધ બોઝોર્સ તોપો મિનિટના સરેરાશ દુલ્હે જે આયાતી તોપગોળા દાગી નાખતી હતી તે પ્રત્યેક ગોળાનો પડતર ભાવ રૂ.૪૦,૦૦૦ જેટલો હતો. DRDO કે

ટાંપાદકણો પત્ર

શખુંઅત્યાધન કરતી તેના જેવી સરકાર હસ્તકની બીજી ભારતીય સંસ્થા બોફર્સની સમકક્ષ મારકણી તોપ ન બનાવે તો કંઈ નહિ, પરંતુ વિદેશી તોપ માટે સ્વદેશી ધોરણે તોપગોળા બનાવે એની દરકાર સરકારે રાખવી ન જોઈએ? અફસોસ કે સરકારે આવા તો બીજા અનેક મામલે ચૂક કરી, જેના પરિણામદ્રપે ભારત હજુ પણ શખુંઅત્યાધનમાં પગભર બની શક્યું નથી.

આરોપી નં. ૨ દેશની પ્રજા પોતે છે, જેણે રાખ્યીય સુરક્ષા જેવા ગંભીર વિષયથી હુમેશાં બાર ગાઉનું છેટું રાખ્યું છે. આ પરંપરા આજકાલની નથી. આજાદીના સમયથી તે ચાલી આવે છે. પરિણામે ૧૯૪૮માં પાકિસ્તાને કાશ્મીરનો પ્રદેશ હડપ કરી લીધો ત્યારથી લઈને તાજેતરમાં અરૂધાચલ પ્રદેશ સરહદે ચીની લશકરની ઘૂસણખોરી સામે ભારતીય ખુશીદળના વડાએ હંદું તેમજ બેફિકરું વલણ દાખયું ત્યાં સુધી ક્યારેય દેશની પ્રજાએ એકમત થઈ સરકાર પાસે રાખ્યીય સુરક્ષાના મામલે તેના ઢીલાપોચા વલણનો ખુલાસો માજ્યો નથી. એ જ રીતે અર્જુન ટેન્કનો પ્રોજેક્ટ કયાં અટવાયો છે? એલ.સી.એ. (તેજસ) વિમાન હજુ કેમ ગગનગામી બન્યું નથી? વિદેશી શાંકો પર ભારતે હજુ પણ કેમ મદાર રાખવો પડે છે? ૧૯૮૮માં શરૂ કરાયેલો મિસાઈલ પ્રોગ્રામ કેમ DRDO ની લેબોરેટરી સુધી સીમિત રહ્યો? વગેરે જેવા પ્રશ્નો પ્રજાના મનમાં કદી ઉદ્ભબ્યા નહિ--અને ઉદ્ભબ્યા તો તેમને બુલંદ વાચા તેમણે આપી નહિ.

આ મુદ્દાના સંદર્ભમાં એક દાખલો અમેરિકાનો તપાસવા જેવો છે. શીતયુદ્ધ દરમ્યાન રશિયા પર જાસૂસીઅર્થ અમેરિકાએ પોતાનું U-2 નામનું વિમાનને રશિયન આકાશમાં ૨૧,૦૦૦ મીટર ઊંચે ઉડાડ્યું. વિમાનનું અસ્તિત્વ સંપૂર્ણપણે ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું હતું. અમેરિકાના પ્રાજીજનોને U-2 વિશે જરા સરખીયે જાણ નહોતી, પરંતુ મે ૧, ૧૯૬૦ ના દિવસે રૂસી મિસાઈલ એ વિમાન ભરાકાશે તોડી પાડ્યું અને રશિયામાં ખરી પડેલા તે વિમાનનો કાટમાળ અખબારોમાં તેમજ ટેલિવિઝનમાં પ્રદર્શિત કર્યો ત્યારે અમેરિકન પ્રજાને પ્રમુખ આઈજનહોવરની સરકાર સામે જલદ રિએક્શન આવ્યું. કરદાતાઓના નાણાંમાંથી સરકાર કરોડો ડૉલરનું આંધણ મૂકી નવું સિકેટ વિમાન બનાવે, વિમાન વળી રશિયા સામે જાસૂસીના ઉપયોગમાં લે અને એમ કરવા જતાં ગ્રીઝ વિશ્વયુદ્ધનું સંકટ અમેરિકાના માથે તોળાનું કરી દે એ અમેરિકનોને નામંજૂર હતું. ગુપ્તતાના પડદા પાછળા આવી કાર્યવાહી ચલાવવા બદલ આઈજનહોવરની સરકારને તેમણે કસૂરવાર ઠરાવી. સરકારની વિરુદ્ધ કરદાતાઓએ મોટું સંગઠન રચ્યું, જેણે પ્રજામાં સરકારવિરોધી હવાનું જે મોજું ફેલાવ્યું તે આગામી ચૂંટણીમાં આઈજનહોવરના રિપબ્લિકન પક્ષને બૂરી રીતે હરાવવામાં નિમિત્ત બન્યું.

આ પ્રસંગના કેન્દ્રમાં રહેલો મુદ્દો એ કે સરકારને કરવેરા ચૂકવીને દેશના નાગરિકની ફરજ પૂરી થઈ એમ માની લેવું જરૂરી નથી. કરવેરાની રકમ રાખ્યાંથી ઉગી નીકળે છે કે નહિ એની ફિકરચિંતા સરેરાશ નાગરિકને હોવી જોઈએ. અન્યથા DRDO ના ઇન્ટિગ્રેટેડ ગાઈડ મિસાઈલ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામના કેસમાં બન્યું તેમ દળીને દરિયામાં પધરાવાનો વારો આવે!■

--હર્ષલ પુષ્કર

શું આપનો લવાજમ નંબર

* * * * * / 165

દે ?

... તો જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની દુનિયામાં

આપની સફર ચાલુ અંકે પૂરી થાય છે...

...સિવાય કે આપનું 165 મા અંકે (ચાલુ

અંકે) પૂરું થયેલું લવાજમ

આપ વેળાસર રીન્યૂ કરાવો !

આપ જો કાયમી ગ્રાહક હો અને ચાલુ અંકના કવર

પર આપના સરનામામાં લવાજમ નંબરનો છેલ્લો

અંકડો જો 165

હોય તો નવું લવાજમ વેળાસર ભરી દો,

જેથી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની સફર ચાલુ રહે !

વધુ વિગત માટે જુઓ પાનું ૩

મંતવ્ય

ચીનની લશકરી જમાવટ વિશેનો લેખ વાંચ્યો. ખૂબ સુંદર રીતે લશકરી વિશ્વેષણ કરવામાં આવ્યું હતું. એક વાત સમજતી નથી : અરુણાચલ સરહદે ચીનના સૈનિકો વારંવાર સરહદ ઓળંગી ભારતમાં ઘૂસી આવે છે, તો ભારત સરકાર તે સ્થિતિ સામે વિરોધ કેમ ઉઠાવતી નથી ? દા.ત. કેટલાક વખત પહેલાં (The Times of India અભિભાર મુજબ) ચીની સૈનિકોએ અરુણાચલ સરહદે આપણાં બે બંકરો તોડ્યાં. આ વાત છાપે ચરી ત્યારે તેને રાફિયો આપવા સરકાર મંત્રીએ જણાવ્યું કે, ‘ચીની સૈનિકોએ ભારતમાં ઘૂસણખોરી કરી જ નથી.’ બીજી તરફ બંકરો તૂટ્યાં એ હકીકત છે. સરકાર આવ્યું ઢીલુંપોચું વલણ કેમ બતાવે છે ? ચીનની ગુસ્તાખી સામે પગલાં લેવાની વાત તો દૂર રહી, ઊંઘણું તેણે આચરેલા ગુના પર આપણી સરકાર ટાંકિપિણોડા કરે એ ખરેખર પ્રત્યેક ભારતીય માટે દ્યાજનક સ્થિતિ છે.

મહેશ નાકરાડી, ગાંધીધામ, કચ્છ; હાઈક પટેલ,
મેમનગર, અમદાવાદ

અંક નં. ૧૬૪ માં ‘સંપાદકનો પત્ર’ પત્ર વાંચ્યો. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનું મેગેઝિન રાજકારણ જેવા વિષયમાં લખે તે યોગ્ય નથી. રાજકારણ વિશે લખવા માટે કેટલાંય સામયિકો તથા છાપાં છિપાય છે, જ્યારે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનાં મેગેઝિનો શોધ્યાં જરૂરાં નથી. સંપાદકના પત્રમાં લખેલી બધી વાત સો ટકા સાચી હતી. આમ છીતાં, રાજકારણ ‘સફારી’માં શોભાતું નથી. વીરભદ્ર અને મિત્રો, કિ. જીમનગર

■ આપની દલીલ સાચી, પરંતુ એ ન ભૂલો કે વર્તમાન મીઠિયા પોતાની ફરજ ચૂકી રહ્યું છે. રાજકારણ પર પાનાં ભરીને લેખો ખડકી દેતાં સામયિકો કે અખભારો આંકડોયનાબૂદી કે બિનસાંપ્રાદિયિકતા જેવા સિક્કાની બીજી બાજુ તપાસવાની તસ્વી લેતાં નથી. ‘સંપાદકનો પત્ર’ દ્વારા ‘સફારી’એ તે કામ નમ્રાવે કરીને તેના વાચકોને એટલું જ જણાવવાનો પ્રયાસ કર્યો કે ‘એક નજર આ તરફ...’! ■

આ પકા કાણારો મરી

અંક નં. ૧૬૪

અંક નં. ૧૬૪માં ‘સંપાદકનો પત્ર’ સરોટ તેમજ સમયોગિત હતો. બિનસાંપ્રાદિયિક કહેવાતા કોંગ્રેસ પક્ષના રાજકીય ધમપણાડા ચૂંટણી વખતે મીઠિયામાં ખૂબ જ જોવા મળ્યા, પરંતુ ગુજરાતનું અને ગુજરાતની પ્રજાનું નસીબ સારું કે તેની કોઈ અસર પડી નહિ. નવી સરકાર ગુજરાતને પ્રગતિના પથે દોરી જાય એવી આશા રાખીએ. પાટનગર ગાંધીનગરનો ટૂંકો, પણ રસપ્રદ ઈતિહાસ વાંચવાની મજા આવી. ટાઉનપલાનિંગમાં મેવાડાએ દાખેવેલી સૂઝબૂજ પ્રસંશનીય છે. લેખ માટે વધુ પાણાં ફણવ્યા હોત તો સારું હતું. માનવકાનની બાયોલોજિકલ રચનાની આંટીથ્યુટી સમજાવતો ‘સુપર’ જવાબ લાજવાબ રહ્યો. કાનની આંતરિક રચનાનું રંગીન ગ્રાફિક સુંદર હતું. અંકની ટાઈટલ સ્ટોરીમાં ચીનની લશકરી જમાવટની હકીકતો વાંચીને ચોકી જવાયું. ચીનની યુદ્ધ ખેલવાની તત્પરતા તથા પૂર્વતૈયારીઓ સામે ભારત સરકારનું વલણ ખૂબ જ બેજવાબદારીભર્યું છે. આઈ વર્ષ ‘સફારી’એ કેરેલો ભાવવધારો વાજબી છે—અને વાચકોનો તેને પૂર્ણ સહકાર મળી રહેશે તેની ૧૦૦% ગેરટી.

હાઈક પટેલ, મેમનગર, અમદાવાદ; પુનીતા, જાગૃતિ, આનંદીબા જાવા, ભાવનાબા, જીમગઢા, કિ. જીમનગર; મહેશ એ. દવે, ખામ્પોળ, જૂનાગઢ; કૌશિક બી. પરમાર, ચિરાગ, હર્ષદ, હિંદેશ, રિદ્ધિ, ખૂશી, હર્ષ અને મિત્રો, સરસપુર, અમદાવાદ

‘સફારી’નો અંક નં. ૧૬૪ લાજવાબ રહ્યો. અમેરિકન મધમાખીઓ પર આધારિત ફેકટ, ફિંગર્સ અને ઈન્ફર્મેશન ‘બનાવ અને બેકગ્રાઉન્ડ’માં વાંચવા મળી. આપણા દેશમાં બિનસાંપ્રાદિયિકતાને નામે ચાલી રહેલા દંબનો પર્દાફાશ સંપાદકની કલમે ઉત્તમ લાગ્યો. ‘આ પત્રમાં...’ મંતવ્યના જવાબમાં લખેલી અંગ્રેજી

ઉક્તિ Two things are certain in life : Death and Tax સરસ હતી. આવા અંગ્રેજી કવોટ્સ ‘સફારી’માં દર અંકે આપતા રહેશો. ‘FYI’ વિભાગ અજાણી માહિતીઓથી સજજ હતો, એટલે વાંચવાની મજા પડી. ભારતીય પાયલટોની ટ્રેનિંગ પાછળ થતા ખર્યના આંકડા આશ્રય પમાડી ગયા.

‘નવું સંશોધન’ વિભાગ ડેટન પ્રસ્તુત કરાયેલો રામેસેતુ પર ‘એક્સ્પ્રેસ હાઈ-વે’નો લેખ વિચારપ્રેરક લાગ્યો. ‘શોધ અને શોધકો’માં જોસેલિન બેલ અને ન્યૂટ્રોન સ્ટારની શોધ વિશે રસપ્રદ માહિતી જાણવા મળી. ગુજરાતના પાટનગર ગાંધીનગરના ખાનિંગ અંગેની વિગતો ફર્સ્ટ ટાઇમ જાણી. ટાઈટલ સ્ટોરીમાં આપેલી ચીનની લશકરી તાકાતની જીણવટબરી તેમજ આંકડાદીય માહિતી હેરતજનક લાગી. ચીની ટ્રેગન ખરેખર કેટલો શક્તિશાળી છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો. આ ઉપરાંત કવાર્ટ્ઝનો ડાયાગ્રામ સહિતનો લેખ જીડાણપૂર્વકની માહિતી આપી ગયો. ‘ફેકટફાઈન્ડર’ અને ‘સુપરક્વિઝ’ લાજવાબ રહ્યા. શ્રવણશક્તિ ગુમાવી બેઠેલા લોકો માટે બાયોનિક કાન ‘રણમાં મીઠી વીરી’ સમાન છે તે જાણ્યું. બાયોનિક કાનનો કલરિંગ આડુટિઓ દ્વારા વિવરણાત્મક અને વિસ્તૃત પરિચય આપવા બદલ આભાર.

--અને છેલ્લે ‘સફારી’ની છૂટક કિમતમાં કરવામાં આવેલો માત્ર રૂપિયા ત્રણનો નજીવો વધારો સહર્ષ આવકારવાલાયક છે. આઈ વર્ષ દરમ્યાન કાગળ-પ્રિન્ટિંગનો ભાવવધારો સહિને પણ માહિતીનો અવિરત ધોધ વરસાવવા બદલ ‘સફારી’ની ટીમને ધન્યવાદ.

વિલસન અને નોચેલ રાઠોડ, વડોદરા; નિલેશ જી. રૂધાણી, ગોસા, પોરબંદર; મોહિત ઈસરાની, વિરપુર, કિ. ખેડા; મીત પટેલ, વલસાડ; હેમદીપ રાઠોડ, હિપ લોટિયા, હિમાંશુ ગોડિયા, બાંદવા, કિ. જૂનાગઢ; મૌલિક કો. રવિયા, રાજુલા, કિ. અમરેલી; ધનશયામ ભરુચા, હંસાબેન ભરુચા, લોઅર પરેલ, મુંબદ

‘સફારી’-૧૬૪ માં ‘બનાવ અને બેક-ગ્રાઉન્ડ’ની માહિતી રસપ્રદ લાગી. ટ્યૂકડી મધમાખીનો પર્યાવરણમાં આટલો વિશાળ ફાળો હશે તે ‘સફારી’ દ્વારા જાણવા મળ્યું. આપણા દેશમાં પણ પતંગિયાં, કૂદાં વગેરે કરતાં મધમાખી પરાગનયનમાં ખૂબ મોટો ભાગ ભજવે છે તે આશ્ર્યની વાત છે. આવી અજાણી માહિતી આપતા રહેશે.

ઈકબાલ જી. ખલીઝ, જેતપુર, કારી

ભારતના બંધારણમાં દર્શાવેલી બિન-સંપ્રદાયિકતાની વ્યાખ્યા આપણા રાજકીય આગેવાનો ભૂલી ચૂક્યા છે. વર્તમાન યુગમાં તેમણે બિનસાંપ્રદાયિકતા શબ્દનું અર્થઘટન ‘હિન્દુ વિરૂદ્ધ’ એવું કરી મૂક્યું છે—અને તે અર્થઘટનને તેઓ રાજનીતિના મેદાનમાં વાસ્તવિક સ્વરૂપ આપી રહ્યા છે. સંપાદકીય લેખમાં કોંગ્રેસના ‘બિનસાંપ્રદાયિક’ દાવપેચો વિશે બહુ ટુંધુરી વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હતું. આખા ‘સફારી’નું હાઈ ‘સંપાદકના પત્ર’માં રહેલું છે.

બીજા લેખમાં વિસ્તારવાદી ચીનની ભાવિયોજનાઓ અને ભારતને ભવિષ્યમાં થનાર નુકસાનની સૂક્ષ્મ, અતિસૂક્ષ્મ માહિતી આપવા બદલ ધન્યવાદ. ઈતિહાસનાં પાનાં જોતાં ચીન આકમક અને દયાહિન પ્રજા તો છે જ, પરંતુ દુર્ભાગ્ય એ વાતનું છે કે આવા દુષ્ટ રાજ્યની બનાવેલી (સર્સ્ટી, નક્લી અને બિનટકાઉ) ચીજો આપણે આનંદ સાથે ખરીદી એક એવા રાજ્યને પ્રોત્સાહિત કરી રહ્યા છીએ કે જે ભવિષ્યમાં આપણાને નડવાનો છે.

પ્રવિષ્ટ ક્રા, જીના

જાન્યુઆરી મહિનાના અંકમાં ‘સંપાદકનો પત્ર’ તર્કબદ્ધ અને દંભી સેક્યુલરિસ્ટની આંખ ઉવાડનારો રહ્યો. આવો માહિતીસર પત્ર છાપવા બદલ સંપાદકશ્રીને ધન્યવાદ.

હિતેશ પાટડિયા, ગાંધીનગર; વિષ્ણુભાઈ અને હસમુખભાઈ બારોટ, મુ. વડગામા, જી. બનાસકંદા; સુવીરભાઈ પટેલ, ઉમંગ પટેલ, મુ. પો. પાદર, જી. બનાસકંદા; ભાર્ગવ પુરાણી, સિક્કા ટી.પી.એસ.

જાન્યુઆરી-૨૦૦૮ ના ‘સફારી’માં ‘એક વખત એવું બન્યું...’ના શીર્ષક હેઠળ આપેલી ગાંધીનગરના બાંધકામ અંગેની વિગતવાર

માહિતી ખૂબ જ રસપ્રદ રહી. મેવાડાએ ગાંધીનગરનું આર્કિટેક્ચરલ પ્લાનિંગ કર્યું છે તે જાર્યું. સાંપ્રદત પરિસ્થિતિઓમાંથી વિષય શોધી કાઢવાની ખૂબી એ ખરેખર ‘સફારી’ની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધી છે. ચૂંટણીના પડવમ બાદ પાટનગર વિશે જાણવાની ઈચ્છા હતી. ગાંધીનગરની સ્થાપના અને તેના પ્લાનિંગ વિશેના માહિતીપ્રદ લેખો અગાઉ ક્યારેય વાંચવામાં આવ્યા ન હતા.

બાધ્યાલ ગોર, ભૂજ, કર્ણ, જ્યાન પી. વોરા, ગાંધીધામ, કર્ણ; મૌલિક એ. દાવે, પ્રિયંકા પટેલ, ગાંધીનગર; ઊઠમભાઈ, ભાનુબેન, યતિન, શ્રેયસ, રાજેશ, પ્રતિભા, હિર્મિતા અને હર્ષિલ, અમલસાડ; નિકુંજ, ભૌમિક, કુસુમ પટેલ, જયંતિભાઈ પટેલ, માંજલપુર, વડોદરા

‘સફારી’ અંક નં. ૧૬૪ બેનમૂન રહ્યો. ખૂણોખાંયરેથી માહિતી બેગી કરી દર મહિને માહિતીનો બંડાર વાચકો સુધી પહોંચાડવા બદલ બધા વાચકો જ્ઞાણી છીએ. ભાવવધારા અંગે ‘સફારી’એ ખુલાસો આપવાની બિલકુલ જરૂર ન હતી. આમ છતાં ખુલાસો આપી ‘સફારી’એ વાચકોમાં તેની પ્રતિષ્ઠા ઓરા વધારી દીધી.

અંકની કવર સ્ટોરી અને કવર બન્ને સુંદર રહ્યા. ચીન ધૂપી રીતે પોતાની લશકરી તાકાત વધારી રહ્યું છે તે અંગેના આંકડા વાંચી દંગ રહી જવાયું. ભારત સરકાર બધું જ જાણતી હોવા છતાં કોઈ ટોસ પગલાં આ બાબતે લેતી નથી તે જાણી બહુ દુઃખ થયું. સરકારની જો આટલી હદે લાપરવાહી રહી તો કાશ્મીરની જેમ અલણાચલ પ્રદેશ અને બીજા પ્રદેશો ગુમાવવાનો વારો આવશે !

કરણ એ. પરમાર, મુ. ટેવગાંધી, જી. ભાવનગર; ડેંગાર એ. ડાંગર, આદિપુર, કર્ણ; દેવેન જી. બોશમિયા, ભાવનગર; અનિલ એસ. વાજી, બોટાદ, જી. ભાવનગર; તુધાર ભાવનગર, સેલવાસ

વર્ષ ૨૦૦૮ નો ‘સફારી’નો પહેલો અંક હાથમાં આવતા જ એક બેઠકે સંપૂર્ણ વાંચી નાખ્યો. અંકના બધા લેખો એક સે બદકર એક જેવા રહ્યા અને કાયમી વિભાગો પણ વેરાયટીયુક્ત માહિતીથી ભરપૂર હતા. બાયોનિક કાન અંગે આપવામાં આવેલા ‘સુપર સવાલ’ના જવાબની માહિતી રોચક હતી. રીતેખ બી. જોથી, જીના; રિમા વ્યાસ, નૂરજહાં શેખ,

મુ. સેયલાણા, જી. જૂનાગઢ, એસ. કે. મકવાણા, મહેસાણા; દિવ્યેશ એન. જોથી, તરંગ, વિમલ, લલીત, ટીબાવાડી, જૂનાગઢ

પાયકોનાં ટ્રૂયાનો

વાચકો જેમાં અંગેજને લગતા તેમજ કમ્યૂટર અંગેના સવાલો પૂછી શકે એવો વિભાગ શરૂ કરો.

સાહેલ જોથી, સુરત

ઇલેક્ટ્રોનિક્સના ક્ષેત્રે થતી નવી શોધો વિશે ‘સફારી’માં જાણકારી આપો.

ટેજસ કે. નિવેદી, ગોંગી રોડ, વડોદરા

જેનેટિક્સના વિજ્ઞાન પર ‘સફારી’માં લેખમાણા શરૂ કરો.

ડૉ. હિતન એચ. લાલાણી, માણાવદર

જૂનવાણી બનવા માંદેલી ગ્રામોફોન રેકોર્ડિંગ વિશે લેખ આપો.

જે. પુ. પટેલ, માંજલપુર, વડોદરા

વાચકોને કારકિર્દીની પસંદગી અંગે માર્ગદર્શન આપતો વિભાગ શરૂ કરો.

જગદીશ બી. પટેલ, રણસીપુર, જી. મહેસાણા

ધરબેઠા તૈયાર કરી શકાય એવાં વિવિધ જાતનાં વૈજ્ઞાનિક ઉપકરણો બનાવવાની રીતો ‘સફારી’માં દર અંક રજૂ કરો.

અર્પિત એમ. વસાવડા, સેક્ટર-૨૨, ગાંધીનગર

‘આસાન અંગેજ’ ફરી વખત મેગેજિન ફોર્મેટમાં પ્રગટ કરો.

વિરાગ પાનસુરિયા અને મિત્રો, સાવરકુંડલા;

નીરવ એસ. બારમેડા, ભૂજ, કર્ણ

ભારતમાં રાજ-મહારાજાઓ દ્વારા બંધાવવામાં આવેલાં ઐતિહાસિક બાંધકામોનો પરિચય આપતી લેખમાણા શરૂ કરો. રમેશ મકવાણા, મહેન્દ્ર યાદવ અને મિત્રો, જામનગર

‘સફારી’માં ક્યારેક એકાદ માહિતીલેખ અંગેજમાં પ્રગટ કરો.

અન્નિક નિવેદી, સુરત

FYI FOR YOUR INFORMATION

: જ્ઞાળાં :

મરવાના પંક્ત ગુપ્તા કાકાપોની જાતાપવાના મરણિયા પ્રટારો

નિકંદનનું સંકટ જેમના માથે તોળાઈ રહ્યું હોય તેવાં પક્ષીઓની સ્પિસિસનો આંકડો ૨૦૦૮ના લેટેસ્ટ રિપોર્ટ મુજબ ૪૦૩ સુધી પહોંચ્યો છે, જે પૈકી કેટલાંક પક્ષીઓ એવાં છે કે જેમનું અસ્તિત્વ કોઈ રીતે ટકાવવામાં ન આવે તો લગભગ ૮,૬૦૦ જાતોમાં વહેંચાયેલા પક્ષીસમૃદ્ધાયમાંથી તેમનું નામ હંમેશ માટે કમી કરવું રહ્યું. આવાં એન્ડેન્જર પક્ષીઓના લિસ્ટમાં કેટલાંક પંખીડાં તો એવાં છે કે જેમની કુલ સંખ્યા ૧૦૦ કરતાં વધુ નથી. વસ્તીમાં ગણનાપત્ર વધારો લાવવા માટે (અને ખાસ તો ઘટાડો રોકવા માટે) તે અપૂર્તી છે, કેમ કે પક્ષીઓ જીતુ મુજબ વર્ષમાં એકાદ વખત જ પ્રજનન કરે છે. વિશાળ જંગલમાં કે વગડામાં એ સમયે નર અને માદા એકબીજાને શોધી ન શકે તો કબીલો વધારવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. જંગલો અને વગડા સફાયટ થયા પછી કુદરતનો ખોળો જ્યાં વેરાન બન્યો હોય ત્યાં તો પક્ષીઓ સંસાર માંડવાની વૃત્તિ જ ધરાવતાં નથી. આ જાતનાં પંખીડાંને બચાવવાનો ગમે તે પ્રયાસ કરો, પણ છેવટે તે વર્થ્ય સાબિત થાય છે.

આ પ્રકારનો તનતોડ પ્રયાસ ન્યૂ જિલેન્ડના પક્ષીનિષ્ણાતો છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષથી કરી રહ્યા છે. કાકાપો તરીકે ઓળખાતા દુર્લભ પોપટનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે ત્યાંની સરકારે રીતસર જૂબેશ ઉપાડી છે. છેલ્લી ગણતરી મુજબ ન્યૂ જિલેન્ડમાં અત્યારે ૮૬ કાકાપો બચવા પામ્યા છે. આ સંખ્યામાં વધુ ઘટાડો કેમ રોકવો તેની ચર્ચા માત્ર પક્ષીનિષ્ણાતોની આવમાં નહિ, દેશની સંસદમાં પણ થતી રહે છે. ન્યૂ જિલેન્ડનાં અખબારો પણ કાકાપોને લગતા તાજા સમાચાર વખતોવખત છાપતાં રહે છે. સૌની ટિલચ્યસ્પી સકારણ છે. પ્રથમ કારણ તો એ જ કે માનવજાતે વધુ એક પક્ષીને

લુખ થતું રોકવું જોઈએ. એક પછી એક જાતના પક્ષીનું અસ્તિત્વ ભૂસાતું જાય તો સરવાળે ધરતી માણસ માટે પણ જીવવાલાયક રહે નહિ.

આ સિવાય પોપટની કુલ ૩૧૫ જાતોમાં કાકાપોના નામે બે વિશ્વિકમો બોલે છે, જે તેના નિકંદન બેગા આપોઆપ નાખૂં થાય તેમ છે. પક્ષીજગતમાં સૌથી દુર્લભ પોપટ કાકાપો છે અને સૌથી કદાવર પણ એ જ છે. કેટન જેભ્સ ફૂકનાં પગલે વસાહતી ગોરા લોકો ન્યૂ જિલેન્ડ ગયા એ પહેલા ત્યાં લાખો કાકાપો હતા. ન્યૂ જિલેન્ડમાં તેમનાં નૈસર્જિક દુશ્મનો ન હતા, એટલે તેમનું અસ્તિત્વ વર્ષો સુધી સલામત રહ્યું. કાકાપો હિસ્ક દુશ્મનો વચ્ચે ટકી ન શકે, કેમ કે ઊડવા માટે તેને લાંબી પાંખો નથી. બધા પોપટોમાં એકમાત્ર કાકાપોને ઊડવાનું ફાવતું નથી. (આને તેના નામે લાખાયેલો ત્રીજો વિકમ ગણી શકાય.) વૃક્ષ પર ચઢતી વખતે ક્યારેક તે પાંખો ફેલાવે છે, પણ તે માત્ર ટેકો લેવામાં મદદરૂપ બને છે. કોઈક વાર જમીન પર ઉત્તરાણ કરવા માટે તે પાંખો વડે જલાઈડ કરતો નીચે આવે છે. આ પોપટનો મુખ્ય ખોરાક ધાસ છે, એટલે ઘણો ખરો સમય તેણે જમીન પર ગુજારવાનો થાય છે. ધાસ પણ તે વિચિત્ર રીતે આરોગે છે. ચાંચ વડે કૂપળ તોડ્યા વગર તેને ચાવે છે અને તેનો રસ ચૂસ્યા પછી અંદવાડ જતો કરે છે. આ ખાસિયતને લિખે કાકાપોની પેટપૂઢા લાંબી ચાલે છે. ઉડી ન શકતું પક્ષી દિવસના અજવાળામાં નિર્ભય-

પૂર્વક આમ નિરાંતે પેટપૂજા કરી ન શકે, એટલે કાકાપોએ નિશાચર બનવું પડ્યું છે. દિવસનો સમય તે એકાદ સલામત ખડક નીચે કે થડના પોલાશ વચ્ચે તંત્રામાં ગાળી નાખે છે.

આ દશામાં પણ કાકાપો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ટકી રહ્યા ઉંડાંતિમાં તેમની શરીરરચના પણ ન બદલાઈ, કેમ કે નિર્ભય વાતાવરણમાં પાંખો ફેલાવવાની કે જીમન છોડીને વૃષ્ટ પર વસવાની જરૂર ન હતી. પરંતુ ગોરા વસાહતી લોકો પાલતુ બિલાડી અને કૂતરા સાથે ન્યૂ જિલેન્ડ પદ્ધોંચા ત્યારે કાકાપોનાં અંજળપાણી ખૂટવાં માંડાં. ટાપુ પર આવી ચેઢલાં બેઉ શત્રુઓ દ્વારા કાકાપોનો સંહાર સોએક વર્ષ ચાચ્યો. ૧૯૮૦માં ફક્ત ૧૫ કાકાપો બાકી રહ્યા ત્યારે માંડ ન્યૂ જિલેન્ડની પ્રજા તેના રક્ષણ માટે જાગૃત બની. પંદરનો આંકડો ખરેખર નાજૂક હતો. આ પક્ષી દર વર્ષ નહિ, પણ દર ચાર વર્ષ એક વખત પ્રજનન કરે છે. પ્રજનન માટે વળી સંજોગો અનુકૂળ હોવાં જોઈએ. સુરક્ષિત ગાઢ જંગલો ન મળે તો માદા ઈંડાં મૂકતી નથી. જંગલોની અગાઉ જેટલી ઓથ ન્યૂ જિલેન્ડમાં રહી ન હતી અને બુલડોરોના આકમણ સામે પીછેહઠ કરતા રહેલા કાકાપોનું શેષ અસ્તિત્વ ન્યૂ જિલેન્ડના ફિયોર્ડિલેન્ડ કહેવાતા ભાગમાં જ સીમિત રહ્યું હતું. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં નિષ્ણાતો દુલભ કાકાપોની શોધમાં આખો દેશ ખૂંદી વળ્યા ત્યારે તેમને બેએક ઝાન પંખીડાં અને તેમનાં ૮ ઈંડાં મળી આવ્યાં. બધાં ઈંડાં તો ન ફળ્યાં, છતાં પોપટોનું કુલ સંખ્યાબળ વધીને ૪૫ થયું.

આજનો સ્કોર ૮૬ છે, જે પૈકી કેટલાક કાકાપોને લીટલ બેસિયર નામના એકાંત ટાપુ પર વસાવવામાં આવ્યા છે. કાકાપોનું મનપસંદ ઘાસ પણ ત્યાં રોપવામાં આવ્યું છે. આ પંખીડાં તેમનો કબીલો વધારે એની પુષ્ટળ કાળજી નિષ્ણાતો લે છે. કાકાપો રિકવરી ખાન હેઠળ ન્યૂ જિલેન્ડની સરકાર વર્ષેદહદે લાખો ડૉલર ખર્ચી નાખે છે. અલભતા, અવસર ગયે બુધ ક્યા કરની? કાકાપોની સુરક્ષા માટે સાનુકૂળ કુદરતી સંજોગો આજે તેને આપ્યા એ કરતાં કુદરતે પેદા કરેલા સંજોગોમાં જ અગાઉ તેને લીલા વનના સૂડાની માદફક જીવવા દીધો હોત તો શું ખોટું હતું? ■

દાંદાંદાંદાં અંતાંક્રામાં ઉપગર્હાંના પાર્કિંગનો પોર્ટલ

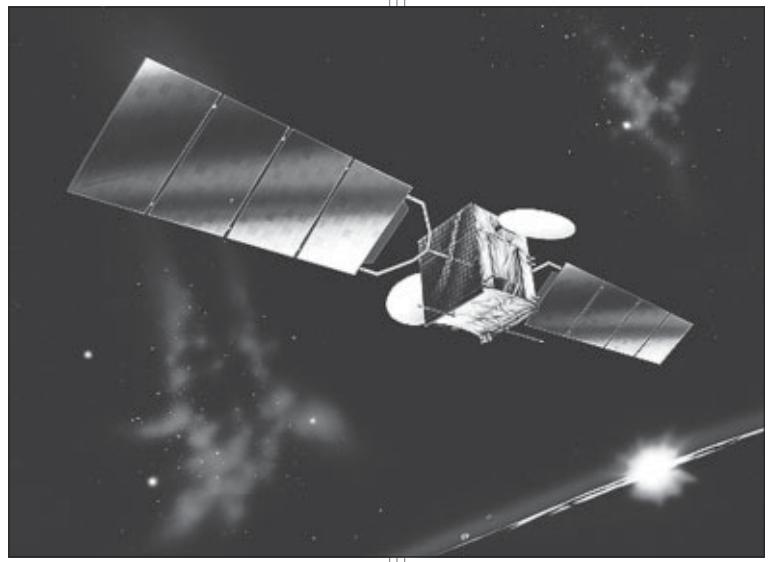
કેટલાંક વર્ષ પહેલાં એશિયાસેટ નામનો સ્ટાર ટી.વી.નો ઉપગ્રહ ચીની રોકેટ પર સવારી કરીને ત૬,૦૦૦ કિલોમીટર ઊંચે સ્થિર બ્રમણક્ષામાં ગોઠવાયો ત્યારે પૃથ્વીને આવરી લેતા તે વર્તુળમાં ભારતના ઈન્સેટ-૧બી અને ઈન્ડોનેશિયાના પાલપા-૧ સિવાય ત્રીજો એકેય માતબર સેટેલાઈટ ન હતો. એશિયાસેટ-૧ના પગલે ભારત જેવા એશિયન દેશોમાં ત્યાર પછી એકાએક બિલાડીના ચોમાસુ ટોપની જેમ એટલી બધી તીશ અનેનાઓનું જંગલ ફૂટી નીકળ્યું કે માહિતી અને મનોરંજનના વધુ પકવાનો પીરસવા માટે જોતાંતોમાં અડવો ઝાન નવા ઉપગ્રહો સ્થિર બ્રમણક્ષાની ડાળે બેસી ગયા.

આજે ૨૦૦૮માં ત૩,૦૦૦ કિલોમીટર ઊંચેની સ્થિર બ્રમણક્ષા નાના-મોટા ૩૦૦ ઉપગ્રહો વડે હાઉસ્કુલ બની છે. ઈન્ડોનેશિયા, ભારત, થાઇલેન્ડ, ફિલિપીન્સ, સિંગાપુર, ચીન વગેરે દેશો પોતપોતાના કાર્યક્રમોની જરી વરસાવવા માટે એક પછી એક ઉપગ્રહ હજી પણ લોન્ચ કરતા રહે છે. એશિયાઈ દેશો વચ્ચે ચાલતી હુંસાતૂસી સ્થિર બ્રમણક્ષામાં પાર્કિંગની સમસ્યા ખડી કરવા માંડી છે. અંતરિક્ષનો ફલક આમ તો ધાંધો વિશાળ છે, છતાં પરસ્પરનાં મોજાં એકમેકમાં બજી ન જાય તે માટે બે ઉપગ્રહો વચ્ચે કમ સે કમ ૪૦નું (અંદાજે ૨,૭૮૦ કિલોમીટરનું) અંતર રહેવું જોઈએ. સ્થિર બ્રમણક્ષાનું સંપૂર્ણ વર્તુળ ત૬૦૦નું ગણાય, એટલે સ્વાભાવિક છે કે સરખા અંતરે ૬૦ કરતાં વધુ ઉપગ્રહોને

પાર્ક કરી શકાય નહિ.

આ સંજોગોમાં બે સેટેલાઈટ્સ વચ્ચેનું અંતર ઘટાડીને અડયું કરવું પડ્યું છે અને બીજી તરફ ટેલિવિઝનનાં મોજાં એકમેકમાં બજી ન જાય એ માટે તેમનું વિદ્યુતચુંભકીય સ્વરૂપ પરસ્પર તદ્દન જુદું કરી નાખવામાં આવ્યું છે. પરિણામે આજે સ્થિર બ્રમણક્ષામાં ૬૦૦ જેટલા ઉપગ્રહો ગોઠવી શકાય છે. પરંતુ એ ટેકનોલોજીની પણ એક લિમિટ છે. એશિયાની વાત કરો તો તેને માથે અંતરિક્ષમાં સ્થિર બ્રમણક્ષાનો પછો ૮૦° રેખાંશમાં પથરાયેલો છે. આ પછીમાં ઉપગ્રહોની પહેલેથી ભીડ્બાડ જામી છે. આથી ચાલુ વર્ષ એ સ્થિર બ્રમણક્ષામાં જે થોડી ઘણી જગ્યા પાર્કિંગ માટે બાકી રહી હોય તેને પણ વહેલો તે પહેલોના ધોરણે પૂરી દેવા માટે સ્પર્ધા તીત્ર બની છે. દા.ત. ઈસરો ચાલુ વર્ષ ઈન્સેટ શ્રેણીના વધુ કેટલા ઉપગ્રહોનું લોન્ચિંગ કરવા માગે છે.

અંતરિક્ષમાં ફાજલ અને કાયદેસર ફાળવાયેલી પાર્કિંગની જગ્યા સમયસર રોકી લેવાના આશયે ભારતની જેમ બીજા કેટલાક દેશો પણ મેદાનમાં ઉત્ત્યો છે. સેટેલાઈટ ટેકનોલોજીના અભાવે એશિયાના અમુક દેશો તો સમયની બસ ચૂકી ગયા પછી હંમેશ માટે રખડી પડવાના છે! ■

નાપું કંણોઈન

ધૂમલાંગે જોયોપી પોરાન ટાપુ પર જાગાબહાર જોલપવા માગતો અંગેજ ગુલાંગ ગ્રેવર Grower

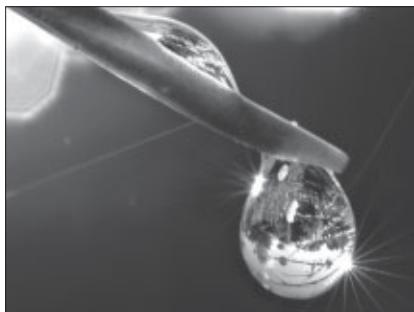
Water water everywhere, but not a drop to drink એ અંગેજ ઉક્ત મહાસાગરથી ધોરાયેલા લાન્જારોટ ટાપુને પ્રેક્ટિકલ રીતે લાગુ પડે છે. છતે પાણીએ તે નપાણીઓ છે. એક અંગેજ જો કે તેને હરિયાળો કરવા મેદાને પડ્યો છે

ઉત્તર આફિકાની પશ્ચિમે અંટલાન્ટિક મહાસાગરમાં આવેલા ટાપુસમૂહ પર રોમન સાગરખેડુઓ પહેલી વખત પહોંચા ત્યારે એ સમુદ્રાય અનામી હતો. ટાપુ પર તૂતિ કુળનાં જે આણાં તથા ધેરાં લીલાં પંખીઠાંનું મધુર સંગીત તેમના કાને પડ્યું એ પણ તેમના માટે અજાણ્યું હતું. લેટિન ભાષા બોલતા રોમનોએ છેવટે પંખી અને ટાપુસમૂહ બેયનું નામ કેનેરિઆ રાખ્યું. ટાપુના આધારે જો કે પંખીનું નહિ અને પંખીના આધારે ટાપુનું પણ નહિ. રોમનોને કેનેરિઆ નામ સૂજાડવા માટે ટાપુ પર ડેર ડેર નજરે ચઢતાં રખ્યું કૂતરાં જવાબદાર હતાં.

લેટિનમાં કૂતરા માટે *Canis/Cinicus* શબ્દ વપરાય છે, એટલે રોમનો એ ટાપુને તથા પંખીને *Canaria/Cenereia* નામે ઓળખતા થયા—અને વખત જતાં બીજા યુરોપિયનોએ સહેજ ટૂંકાવેલો શબ્દ કેનેરી અપનાવી લીધો. સ્પેનિશ

રાણી કેથેરિન ત્યાર બાદ કેનેરી ટાપુસમૂહની માલિક બની. વર્ષો પછી તે પોર્ટુગિઝનોના કબજામાં ગયો અને ૧૪૭૮ માં સ્પેનને પાછો મળ્યો.

સ્પેનિયાર્ડોએ કુલ ૭,૨૪૨ ચોરસ કિલોમીટરનો વિસ્તાર ધરાવતા કેનેરીના ૧૩ ટાપુઓ પૈકી હેઈરો નામના ટાપુને કિનારે પહેલી વાર પગ મૂક્યો ત્યારે આદિવાસી પ્રકારના

સ્થાનિક લોકો તેમના જોવામાં આવ્યા. કહેવાય છે કે હેઈરો પર કદી વરસાદ પડતો ન હતો, માટે સ્પેનિયાર્ડોને એ વાતનું આશ્રય થયું કે હજારેક સ્થાનિક લોકોને સેહ પૂરે એટલી ફસલ ખેતરોમાં લેવાતી હતી. એક ઘટાદાર વૃક્ષ દ્વારા

ધૂમસ વડે જેમનું કામ ચાલી જતું એવાં જંગલો વડે છાયેલા હતા. દરિયાઈ પવનોમાં અંટલાન્ટિક મહાસાગરના જે સૂક્ષ્મ બેજકાણો ધૂમસના સ્વરૂપે ઘસડાતા આવે તેઓ જવાળામુખી પ્રવૃત્તિ વડે રચાયેલા દરેક પર્વતીય ટાપુને બારેમાસ હરિયાળો રાખતા હતા. સ્પેનિયાર્ડો ૧૫ મી સંદી પછી કેનેરી પર વસવા માંડ્યા અને જેતી માટે વૃક્ષો કાપવા લાગ્યા, એટલે વખત જતાં મોટા ભાગનાં જંગલો નાશ પામ્યાં. લાન્જારોટ નામનો ટાપુ (જુઓ, નક્શો.) તો લગભગ વેરાન બન્યો. ઈ.સ. ૧૪૦૨ માં જિયાં દ બેટેનકોર્ટ

ખેતરોને પિયતનો આવશ્યક જથ્થો મળ્યો હોય કે કેમ એ તો કોણ જાણો, પણ એટલું સાચું કે આદિવાસી પ્રજાના સમયમાં કેનેરીના બધા ટાપુઓ માત્ર

નામનો પહેલો યુરોપી લાન્જારોટ પર વસ્યો અને સ્પેનિશ રાણી કેથેરિનની રોયલ કૂપાથી ત્યાંનો રાજ થયો ત્યારે એ ટાપુના બધા પર્વતીય ઢોળાવો પર ગાઢ વનરાજ હતી.

આજે લાન્જારોટનો વેરાન પ્રદેશ ફક્ત ૭૦ કિલોમીટર પૂર્વના આફિકી સહરા કરતાં બહુ જુદો નથી. પહેલી નજરે ધ્યાનમાં આવતો ફરક હોય તો

એ કે વર્ષના ઘણા ખરા સમય દરમ્યાન લાન્જારોટ ટાપુનું વાતાવરણ અંટલાન્ટિકના સમુદ્રીપવન સાથે આવતા ધુમ્મસ વડે છવાયેલું રહે છે. બાકી ૨૦ મી સદ્દીમાં છેલ્ખાં વૃક્ષો કપાચા પછી કુંગરાળ ભૂમિ તો આજે લગભગ વેરાન છે. અગાઉ જેવાં ખેતરો પણ રહ્યાં નથી.

યુનેસ્કોએ કેનેરીના લાન્જારોટ ટાપુને સાવ રેગિસ્ટાન બનતો રોકવા ૧૯૯૭ માં તેને રક્ષિત બાયોસ્ફીર જાહેર કર્યો, એટલે સ્પેને ત્યાં પોતાના તેમજ યુનોના ખર્ચ હજારો રોપા વાયા. પરંતુ એ વનમહોત્સવ સાવ એણે ગયો, કેમ કે રોપાને સિંચવા માટે ટાપુ પર મીઠા પાણીનો જરૂરી પુરવઠો ન હતો. વરસાદને તો લાન્જારોટ સાથે કાયમનો અશબનાવ હતો. આથી નાના પાયે ત્યાર પછી જે પણ અખતરા હાથ ધરાયા તે બધા ફોગટ રહ્યા.

આ ટાપુ પર વસેલો ડેવિડ રિબોલ્ડ નામનો બ્રિટિશ વનનિષ્ણાત હવે ૫૦૦ વર્ષ પહેલાંના ભૂતકાળનું પુનરાવર્તન કરી વેરાન લાન્જારોટને ઘટાટોપ જંગલો વડે ફરી હર્યોબર્યો બનાવવા માગે છે. ટાપુની લુપ્ત થયેલી વનરાજી

કેનેરીનો લાન્જારોટ ટાપુ, જ્યાંના રેગિસ્ટાનથાપ પ્રદેશને ડેવિડ રિબોલ્ડ ગુલિસ્તાનમાં ફેરવવા માગે છે

અગાઉ જેના વડે કુલતીફાલતી રહી એ જ સમુદ્રીધુમ્મસ ડેવિડ રિબોલ્ડના સંશોધનનો મુખ્ય વિષય અને નવા જંગલના વિકસનો મુખ્ય આધાર છે. વાદળોની કૃપા લાન્જારોટ પર વરસતી નથી, માટે તેનો ખાન ધુમ્મસનું ‘વૉટર હાર્વેસ્ટિંગ’ કરવાનો હતો.

વાદળ અને ધુમ્મસ વચ્ચે દેખીતો તફાવત બહુ ઓછો જણાય, પરંતુ બેયને એકમેક કરતાં સાવ જુદી કેટેગરીમાં વગ્નિકૃત કરતો મોટો ફરક તેમના જલકણોના કદનો છે. વાદળ

થાય છે. ઉનાણા દરમ્યાન સમુદ્રીજળના બાધ્યીભવન દ્વારા જે ગરમ અને હળવી વરાળ નીકળે તે આકાશમાં ચંચા પછી ઠરે, એટલે તેનાં વાદળાં બને. ધુમ્મસ આકાશને બદલે કે ભૂસપાટીએ કે જળસપાટીએ જોવા મળતી એકંદરે શિયાળુ પેદાશ છે. હંડી વચ્ચે હવાનો અદશ્ય બેજ ઠરતાં તેનાં અસંખ્ય સૂક્ષ્મ જલકણો રચાય છે, જે મની ગાઢ જમાવટ વાતાવરણને ધૂધળણું કરી મૂકે છે. અંદાજે ૫૦૦ મીટર \times ૧૦૦ મીટર \times ૫૦૦ મીટરના આકાશી વાદળામાં

પાણાયુક્ત હવામાંથી રચાતું વાદળિયું ધુમ્મસ

રચનારા જલકણોનો ન્યૂનતમ વાસ ૦.૦૧ મીલીમીટર હોય છે, જ્યારે ધુમ્મસનો મિનિમમ કદનો જલકણ તેના કરતાં ૧૦ મા ભાગનો એટલે કે ૦.૦૦૧ મીલીમીટરનો વાસ ધરાવે છે. ધુમ્મસના કણો વજનમાં પણ હળવા હોવાને લીધે બેગા મળી ભારે વરસાદી ટીપાં રચી શકતા નથી. ધુમ્મસનું અને વાદળનું સર્જન પણ જુદી પ્રક્રિયા વડે

લગભગ ૨૫ ઘનમીટર પાણી હોય તો ધુમ્મસનો એટલો જથ્થો ૨.૫ ઘનમીટર પાણી ધરાવે છે.

ধુમ્મસના ગાબા જમીનના લેવલે જ્યાંના ત્યાં તોળાયેલા રહે તો સ્થાનિક વૉટર હાર્વેસ્ટિંગ માટે અઢી ઘન મીટરનો જથ્થો બહુ ઓછો ગણાય અને તે પુરવઠો તારવી લેવાયા પછી નવા સાખાય માટે ત્યાં ધુમ્મસનું અસ્તિત્વ ન રહે, પણ ડેવિડ રિબોલ્ડના સદ્ગુસીબે કેનેરી ટાપુસમૂહના બૌગોલિક સંજોગો જુદા છે. ઉનાણામાં પણ અંટલાન્ટિક મહાસાગરની જળસપાટી પાસેની વરાળયુક્ત હવાનું સમુદ્રીવાયરા તરીકે કિનારે આગમન થયા પછી અંતે ત્યાં ધુમ્મસ રચાય છે, કેમ કે દરેક ઠરેલા જવાળામુખોનો બનેલો ટાપુ મહદૂ અંશે કુંગરાળ છે. લાન્જારોટ પણ ખરો. કિનારો વટાવીને હવાની વરાળયુક્ત લહેરો જ્યાં પર્વતીય ઢોળાવ પર જેમ આરોહણ કરતી જાય તેમ વાતાવરણનું કુમશ: ઘટાટું તાપમાન વરાળના જલકણો રચી તેમને ધુમ્મસમાં ફેરવી નાખે છે. (જુઓ, ઉપરનું ગ્રાફિક.)

પર્વતોની ટોચનો ભાગ તો વાદળિયા દેખાતા ગાઢ ધૂમસ વડે હંમેશાં ધેરાયેલો રહે છે, કેમ કે પાછલી તરફના ઢોળાવે સરી જાય એ જથ્થાનું સ્થાન આગલી તરફનો નવો આરોહક જથ્થો લે છે. ટૂંકમાં, વૉટર હાર્વિસ્ટિંગ માટે રો-મટિરિઅલનો સપ્લાય બૂક્ટવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. લો-ટેકનોલોજીનો છિતાં ટીપેટીપે ભરાતા સરોવર જેવું રિઝલ્ટ આપી શકતો સેટ-અપ રેવિડ રિબોલ્ડ છેવે વિચાર્યો.

એક સવાલ અંગે જરા સ્પષ્ટીકરણ કરી દેવું રહ્યું. ધૂમસ જો પર્વતીય લાન્જારોટે સતત નવાજ્યા કરતું હોય તો તાપુને ફરી જંગલસમૃદ્ધ બનાવવાના દરેક પ્રોજેક્ટ વખતે રોપા મૂરજાયા કેમ? રિબોલ્ડને કાળજીભર્યા અવલોકન દ્વારા તેનો જવાબ મળી આવ્યો. દિવસભર સૂર્યની ઉષ્મા ગ્રહણ કરીને હુંફાળી બનેલી અને જમીનના સંસર્ગમાં આવતી હવાના નીચલા લેયરનું ઉષ્ણતામાન પણ સહેજ વધારે

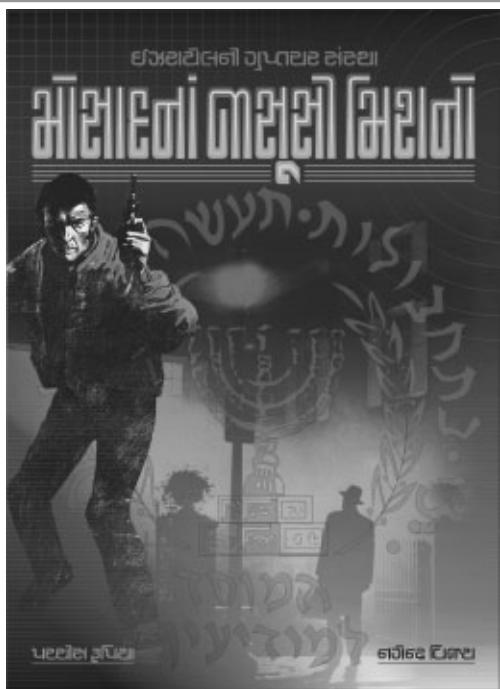

ધૂમસના બેજકથોનું દોછન કરવાનો નુસખો
અજમાવનાર આઈડિયાબાજ રેવિડ રિબોલ્ડ

હોય, માટે ત્યાં વરાળ ઠરીને જલકણોના ધૂમસમાં ફેરવાય નહિ. નીચી કાઠીના રોપા એ જ થરમાં હોવાને કારણે પરોઢના સમયે પણ તેમના પર ધૂમસ ન રંધુ અને પાણીના અભાવે તેમને મૂરજાવી દીધા. ઉછરીને જરા તુંચા થયા હોત તો ધૂમસના ઉપલા થરને

આંબી ટપક પદ્ધતિ જેવી પિયત વડે વધુ તુંચાં વૃશ્મમાં ફેરવાત, પરંતુ એ સ્ટેજ તેમના માટે ન આવ્યું. બીજી તરફ રેવિડ રિબોલ્ડના મગજમાં રેગિસ્ટાન-ટુ-ગુલિસ્તાનનો નુસખો એ જ નિષ્ણળતાનું વૈજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ કર્યા પછી આવ્યો.

શિયાળાની વહેલી સવારે કરોળિયાના વગડાઉ જાળાને ક્યારેક પાણીનાં ટીપાં બાજેલાં જોયા હોય તો રિબોલ્ડનો ઘરેલું કહી શકાય એવો નુસખો સમજવામાં ખાસ ભેજુ લડાવવું પડે તેમ નથી. કેનેરી ટાપુના સત્તાવાળાઓનો આર્થિક સહયોગ મળ્યા પછી તેણે લાન્જારોટના ત્રાણ મુખ્ય પર્વતો પર કરોળિયાના જાળા સ્ટાઇલની આઠ જાળીઓ ગોઠવી, જેમના સહેજ છૂટા ગુંથાયેલા તાર પણ તાંત્રણ જેવા બારીક હતા. પ્રોજેક્ટ ૨૦૦૬ માં પ્રાયોગિક અવસ્થાનો હતો, એટલે જે તે નેટનું કદ ૧ મીટર × ૧

કુલ પાનાં : ૧૦૪ મેગેઝિન ફોર્મેટ કિંમત : રૂ. ૨૫/-

(પોસ્ટ દ્વારા મંગાવતી વખતે રૂ. ૨૫/- ટાયાલ બર્ચ ઉમેરવો.)

‘મોસાદનાં જાસૂસી મિશનો’નો અંક આજે જ આપના ફેરિયા પાસે માગો. જાણીતા બૂક સ્ટોલ્સ પર પણ ઉપલબ્ધ છે.

પલે પલે ઉતેજના, સસ્પેન્સ અને રોમાંચ જગાડતી થિલરકથા...

પ્રકરણોની ચાદી :

- લોહિયાળ સંધર્ષ વચ્ચે જચારે ઈંગ્રાયેલની સ્થાપના થઈ
- ઈંગ્રાયેલી જસ્સુસોનું પહેલું પરાકમ : ‘અ૱પરેશન થીફ’
- નાયી હત્યારા એડોલ્ફ આઈકમાનના અપહરણનું ઈંગ્રાયેલી મિશન
- ઝૂન, ૧૯૬૭, દી સિક્સ કે વૉર્ચ : બળ + બુદ્ધિ = જવલંત વિજય!
- ઈંગ્રાયેલી સૈનિકોનું ‘મિશન ઈમ્પોસિબલ’ જેવું કમાંડો સાહસ
- ઈંગ્રાયેલી અણુમથક પર ઈંગ્રાયેલી આજમણ : ‘અ૱પરેશન અ૱પેરા’
- બલેક સાટેમ્બરના આતંક સામે મોસાદનું ‘આતંકવાદી’ મિશન
- આતંકવાદ સામે લડવું કેવી રીતે ? બસ, ઈંગ્રાયેલ લડે છે એવી રીતે!

મીટર કરતાં મોટું ન હતું.
ગોઠવણ થયા પછી જાળીના

દરેક તાર પર બાજતાં સેંકડો ઝંકળ બિન્હુઓ નીચે સાંકડી પરનાળમાં ટપકીને અંતે જમીન પરની ખાસ્ટિક બોટલમાં જમા થતાં હતાં. એક રોપાને દરરોજ ૧ લીટર પાણીનું સિંચન અપાય તો ચાલે, બીજી તરફ દરેક જાળીએ ધૂમસના ૨ લીટર પાણીનું ઢોહન કરી બે રોપાને દટક લીધા. એક પર્વતની ટોચ પાસેના ઢોળાવ પર વધુ ગાડ ધૂમસમાં ગોઠવેલી ૧ ચોરસ મીટરની નેટે તો

રોજના ૫ લીટર પાણીનો દર જાળવો. મર્યાદિત ધોરણો હાથ ધરાયેલો પ્રયોગ ટૂંકમાં સફળ રહ્યો. ભૂમિથી ૧ મીટર અદ્ભર ૨હેતી જાળીદાર ચાદરને આંબી લેવા માટે અને સ્વાવલંબી બનવા માટે વીસેક રોપા સંતોષકારક વૃદ્ધિ પામ્યા.

હવે પ્રોજેક્ટના દ્વિત્ય ચરણનો વારો આવ્યો છે. ડેવિડ રિબોલ્ડે અકેક ચોરસ મીટરને બદલે ૧૨ ચોરસ મીટરની આઠ જાળીઓ ગોઠવવાનું આયોજન કર્યું છે, જેમના દ્વારા રોજનું ૨૦૦ લીટર પાણી મળી શકે તેમ છે. આ પુરવણને દ્રિપ ઈરિગેશનના પાઈપ મારફત એટલા જ રોપા સુધી પહોંચાડવો અને ત્યાર બાદ પ્રોજેક્ટમાં હજી આગળ વધી આખા લાન્જારોટ ટાપુને જંગલસમૃદ્ધ બનાવવો એ તેનો લાંબા ગાળાનો પ્લાન છે.

આ ખાનને અમલીકરણના ખાતે ફાળવી શકતા બજેટ અનુસાર બે રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. મામૂલી બજેટ વડે કામ ચલાવવું હોય તો અમુક

સ્થળે ૮-૧૦ જાળીઓ ગોઠવ્યા પછી તબક્કાવાર આગળ વધવું જરૂરી બને. બેઅંક વર્ષો રોપા જમીનથી અદ્ભર તરતા ધૂમસમાં તોકિયા કાઢવા માટે ત્યારે જાળીઓ બીજે ખેસેડી ત્યાં પણ ધરુને એ જ રીતે જલપાન દ્વારા પુષ્ટ વયે પહોંચાવી શકાય, પરંતુ તમામ ટાપુ માટે એ પ્રોસેસ બહુ લાંબી ચાલે. રિબોલ્ડની અપેક્ષા મુજબ બજેટ જરા મોટું હોય તો ૩ મીટર × ૪ મીટરની સંખ્યાબંધ નેટનું વિશાળ નેટવર્ક

અવનું પ્રાયોગિક
મોટેવ : મીટર
બાય મીટરની નેટ
અને તેમાં જમા
થયેલાં બેજકણોનો
પાણીરૂપી નિતાર

સ્થાપી અંદાજે પચાસેક ચોરસ કિલોમીટરના વેરાન પ્રદેશને સામટો જંગલ વડે આચ્છાદિત કરી શકાય.

ડેવિડ રિબોલ્ડના મતે લાન્જારોટ પર ભૂતકણમાં જોવા મળતાં તિસ્તા તેમજ ઓલિવ વૃક્ષોનાં સમૃદ્ધ જંગલો ભવિષ્યમાં ફરી ખીલે તો તેમને ફક્ત શોભાનાં ન ગણવાં જોઈએ. આ જંગલો ટાપુની સુરતને બીજી ઘણી રીતે બદલી નાખે. દા. ત. ધૂમસના લાખો ઘન મીટર પાણીનો કેટલોક પુરવઠો વૃક્ષોને પોષવામાં વપરાયા પછી બાકીનો જથ્થો પર્વતોના ઢોળાવ પર કે ઢોળાવ નીચે ભીતરમાં જરા તરીકે વહીને તળેટીનાં મેદાનો સુધી પહોંચે, જ્યાં બારેય માસ ભરચક રહેતા ભૂગર્ભ જળભંડર વડે ખેતી થાય અને પીવાલાયક મીઠા પાણીની એ બેંચ પણ ન રહે કે જેની

પૂર્તિ માટે અત્યારે પુષ્ટ ખર્ચે સમુક્ષના ખારા પાણીનું ડિસેલિનેશન કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત વર્ષો સુધી વેરાન રહેલી ભૂમિ પર વૃક્ષોનાં પાંદડાં, ડાળખાં અને ફૂલો જેવા સેન્દ્રિય પદાર્થો સતત ખર્ચ કરે, એટલે માટી ફળદૂપ બને. ધૂમસનાં જંગણિયાં ટીપાં પણ એકધારાં ટપકતાં રહી માટીને નિરંતર ભીની રાખે એ તો બહુ મહત્વનો આડકાયદો

ગણાય, કારણ કે વૃક્ષોનાં ખરતાં બીજના અંકુરો ફૂટવામાં અને ત્યાર બાદ રોપાની વૃદ્ધિ થવામાં અગાઉની જેમ પાણીનો અભાવ નહે નહિ. ટૂંકમાં, નવું વૃક્ષારોપણ ન કરાય તો પણ કુદરતી રીતે બાગબહાર ખીલ્યા કરે, સમુક્ષીપવનમાં ઘસડાઈ આવતાં પાંખાળાં કીટકો વેરાન ભૂમિ પર વહેલાં મોડાં નાશ પામવાને બદલે ખોરકની રેલમછેલ વચ્ચે ફૂલેફાલે, અત્યારે લાન્જારોટને બાયપાસ કરી જતાં સમુક્ષી અને સહેલગાહી પંખીડાં તેની વનરાજનાં કાયમી વસાહતી થાય અને હાલનો બોડકો તથા સૂનો ટાપુ એ રીતે પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય પામી કલરવતો બને.

ડેવિડ રિબોલ્ડનું મિશન કામિયાબ નીવડે અને કેનેરોનો લાન્જારોટ ટાપુ પોતાનું વર્ષો પહેલાંનું હર્યુભર્યુ પર્યાવરણ ફરી હાંસલ કરે એવી પૂરી સંભાવના છે. અલબત્ત, મિશન એ પણ બતાવે છે કે જંગલોના સફાયા જેવી મૂર્ખ મીઓ દ્વારા ગુલિસ્તાનને રેગિસ્ટાન બનાવવામાં ખાસ જહેમત પડતી નથી કે જાંઓ વખત પણ લાગતો નથી, પરંતુ ભૂલ સમજાયા પછી હાથ ધરાતી રિવર્સ પ્રક્રિયા સખત શ્રમ અને સમય માગી લે છે. ■

અંગ્રેઝ માર્ગ

દિલ્હીના લાલ કિલામાં જયારે ૧૯૪૦

દિપણ સુધી ગાંધીજીના ખટલો યાદ્યો

મહાત્મા ગાંધીની હત્યાના આયોજનની પૂર્વભૂમિકાથી માંત્રીને ગાંધીહત્યાના આરોપીઓ સામે ચાલેવા ઐતિહાસિક અદાલતી તેસના ચુકાદા સુધીની રસપ્રદ કથા

એક વખત એવું બન્યું કે આજથી બરાબર ૬૦ વર્ષ પહેલાં ૧૯૪૮ ના જાન્યુઆરીમાં મફરસંકાતિનો અવસર હતો, પણ ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં સ્નાનમહિમાનું ગણાતું એ પર્વ મનાવવા જેટલો હળવાશભર્યો માહોલ ક્યાંય ન હતો. નવા અંકાયેલા ભારત-પાક સીમાડે તો બિલકુલ નહિ. હિન્દુ-મુસ્લિમોનાં ઘડાંખરાં નિરાશ્રિત ઘડાં સ્થળાંતર કરી ગયાં પછીયે સરહદનું વાતાવરણ તંગ હતું. ભારતની સેકન્ડ મહાર બટાલિયન જો કે પાકિસ્તાન તરફ જતા મુસ્લિમોનાં છેલ્લાં રક્યાંખડાં કુટુંબોને હિફાજતપૂર્વક સરહદપાર વળાવ્યાં બાદ હવે નવરી પડી હતી, એટલે સરદાર પટેલના ગૃહ મંત્રાલયે તે બટાલિયનને દિલ્હી પાછા ફરવાનો હુકમ ફરમાવ્યો હતો.

સરદારનું ફરમાન સકારણ હતું. હવે તત્કાલીન સંજોગો જોતાં બટાલિયનની હાજરી સરહદને બદલે દિલ્હીમાં વિરોધ જરૂરી હતી, કેમ કે પાટનગરનું વાતાવરણ પંડિત નેહરુ અને તેમના કેટલાક પ્રધાનો માટે જોખમકારક બન્યું હતું. સૌથી વધુ નારાજગી તેમણે વહોરી હોય તો હિન્દુ મહાસભાના વીર સાવરકર જેવા કહુરવાદી કહેવાતા સભ્યોની, જેમને મુસ્લિમોના અને મુસ્લિમ રાષ્ટ્ર પાકિસ્તાનના સંદર્ભે ભારતીય આગેવાનોના કમજોર વલણ સામે વાંધો હતો. આ હિન્દુવાદી સભ્યોને નેહરુ સરકારનો વાંક એ દેખાયો કે મહમદ અલી જીણાના પાકિસ્તાને આપણા કાશ્મીર પર કરેલા આકમણનો સશક્ત જવાબ છેવટ સુધી આપવાને બદલે સરકારે લશકરને સફેદ વાવટા ફરકાવવાનો આદેશ મોકલ્યો. વળી કાશ્મીરનો મામલો બગલાને માછલાની રખેવાણી સોંપાય એ રીતે યુનોની સલામતી

સમિતિના ભરોસે મૂકી દીધો.

હિન્દુ મહાસભાના (અને ૧૯૨૫ માં કેશવ બલિરામ હેઠળોવારે સ્થાપેલા રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘના પણ) સભ્યોને વધુ આકોશ જો કે અખંડ ભારતના વિભાજનમાં આગળ પડતો રોલ ભજવનાર અને ત્યાર પછી બે દેશો વચ્ચે સંપત્તિ વિભાજીત કરવાના અમુક મુદ્દે પાકિસ્તાનની તરફેણ કરનાર ગાંધીજ પ્રત્યે હતો. સંગઠિત અને વ્યક્તિગત એમ બેધ રીતે હિન્દુવાદી લોભીનું આંદોલન જોર પકડી રહ્યું હતું, માટે ગાંધીજ સહિતના આગેવાનોની અંગત સલામતી સામેનું જોખમ જોતાં સેકન્ડ મહાર બટાલિયનને સરદારના ગૃહ મંત્રાલયની સૂચના મળી કે તેણે પોતાના કેટલાક ચુંદા સેનિકોને અલગ તારવવા, આંતરિક સલામતી માટે એવા સોએક જણાનું ખાસ યુનિટ રચવું અને બીજી વ્યવસ્થા ન ગોઈવાય ત્યાં સુધી તે સેનિકોએ મહાત્મા ગાંધી સહિત મહત્વના સૌ અગ્રાહી રાજકીય આગેવાનોને રક્ષણ આપવાનો સંપૂર્ણ કર્યાલાર સંભાળી લેવો.

દેશનું વિભાજન જે રીતે થયું તેની સામે હિન્દુ મહાસભાનો (રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘની સમાંતર સંસ્થાનો) પ્રખર વિરોધ જોતાં સરદાર પટેલે લીધેલી અગમયેતી લગભગ અનિવાર્ય હતી.

વિરોધનો એકમાત્ર મુદ્દો અથવા મુસદ્દો એ કે મહમદ અલી જીણાનું મજહબી રાષ્ટ્ર પાકિસ્તાન જો ફક્ત મુસ્લિમ પ્રજા માટે હોય તો હિન્દુસ્તાનને એ જ ધોરણ લાગુ પાડી તેને હિન્દુ રાષ્ટ્ર જાહેર કરવું જોઈએ. આ માગણીને હિન્દુ-વાદી આંદોલનકારો ભાગલા પછીયે મક્કમ રીતે વળ્યાં

રહ્યા હતા. પરિણામે ઑગસ્ટ
૧૫, ૧૯૪૭ ના રોજ પંડિત
નેહલુએ પાટનગરના લાલ
કિલ્લા પર ત્રિરંગો ફરકાવ્યો
ત્યારે પુણોના એટલે કે
તત્કાલીન પૂનાના એક ખુલ્લા
મેદાનમાં ૫૦૦ જણાની મોજૂદગી વચ્ચે
ભારતીય ત્રિરંગાને બદલે તદ્દન જુદી
ભાતનો ત્રિકોણાકાર ભગવો ધ્વજ
લહેરાવવામાં આવ્યો. સ્થંભની ટોચ પર
આર્થ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક ગણાતું સ્વસ્તિકનું
ચિક્ક હતું. ધ્વજ નાનો હતો. આમ છતાં
૩૧૯૨ રહેલી દરેક વ્યક્તિની
ખ્વાહિશભરી નજર પૂરતો તે પાણીમાં
હિન્હુકુશ, પૂર્વમાં બ્રહ્મદેશ, ઉત્તરમાં તિબેટ
અને દક્ષિણમાં કન્યાકુમારી સુધીના
વિશાળ ભારતને જાણે કે સમાવી લેતો
હતો. સપ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે તેમજ સમુદ્રગુપ્તે
મહાન બનાવેલા આવા ભવ્ય રાષ્ટ્રના
બેટુકડા થાય એ જ ખરેખર તો હિન્હુવાઢી
વર્ગને મંજૂર ન હતું.

આ ભગવા ધ્વજને સલામી આપવા
જે પાંચસો જણા એકઠા થયા તેમાં
આગલી હરોળનો એક સાખ્ય નથુરામ
વિનાયક ગોડસે નામનો ઉત્ત્વનો
પત્રકાર હતો. ઉશ્કેરાટ અને ઝનૂન વડે
કંપતા અવાજે ચળવળકારોને
સંભોધતી વખતે તેણે
વાપરેલા શબ્દોમાં જ
ગાંધીજીનો અંજામ
લગભગ નિશ્ચિતરૂપે
પારખી શકતો હતો :

‘આ દેશના
ભાગલાએ કરોડો
પ્રજાજનોને જે અકથ્ય
યાતનામાં ધકેલી દીધા
તેના માટે કંગ્રેસ પાર્ટી અને
ખાસ તો તેના ગાંધી જવાબદાર
છે.’ નથુરામના ટૂંકા પણ તેજાબી
ભાષણાનું સમાપન વધુ

(સદ્ગત) ગોપાલ ગોડસે : વડીલ બધુના
અસ્થિકુંભ સાથે

ચોકાવનારું હતું : ‘આ માતૃભૂમિએ જ મને જન્મ આપ્યો છે અને
પાણ્યો-પોણ્યો છે. હવે તેના માટે હું મરવા તૈયાર છું !’

ગાંધીજીની જેમ ગોડસે પણ આજે હું વર્ષ પછી હ્યાત નથી.
બેઉનું અસ્તિત્વ દૂરના ભૂતકાળમાં સરી ગયું છે. આ દોન ધ્રુવને ક્યારેક
યાદ કરાય તો એ યાદ પણ દોન ધ્રુવ કરતાં જુદી હોતી નથી. દેશની
બહુમતી પ્રજા માટે ગાંધીજ આજે પણ રાષ્ટ્રપિતા અને મસીહા છે,

જ્યારે તેમને ગોળીએ દેનાર ગોડસે ખૂની તેમજ ખલનાયક છે. બીજી તરફ
ગોડસેના ભક્તો તેના નામ
આગળ ‘પંડિત’ શબ્દ જોડ્યા
વગર રહી શકતા નથી. ગોડસેએ જે કાર્ય કર્યું તે યોગ્ય
જ કર્યું અને દિલ્હીના બિરલા
હાઉસમાં રાષ્ટ્રપિતાને નહિ,
પરંતુ ‘રાષ્ટ્રદ્રોહી’ને ગોળીએ
દીધા એવું તે ભક્તોનું મંત્ર્ય
૧૯૪૮ જેટલું જ અત્યારે
૨૦૦૮ માં પણ અચળ છે.
બન્ને તારણો પરસ્પર એટલાં
વિરોધાભાસી છે કે વર્તમાન
પેઢી તેમાં વજૂદ શોધીને તથા
સામસામાં વજૂદોનાં

મીઠા અને ગાંધીજ, જેઓ હિન્હુવાદી આંદોલનકારોની નજરે
અંપંડ ભારતના વિભાજન માટેના મુખ્ય કસ્તૂરવારો હતા

લેખાંજોખાં કરીને વધુ તત્ત્વ એવું ગ્રીજું તારણ સરળતાપૂર્વક કાઢી
શકે નહિ. રાષ્ટ્રપિતા અને ખૂની એ શબ્દો વચ્ચે આમેય દૂરનું સાખ્ય
શોધવું પણ મુશ્કેલ છે. વિધાતા પોતે બન્ને વિરોધાભાસી પાત્રો
વચ્ચે એકમાત્ર સાખ્ય બેસાડી શકી હોય તો એટલું કે ઐતિહાસિક
યાદગીરી જેવાં ગાંધીજનાં કેટલાંક અસ્થિ દાયકાઓ સુધી એક
સરકારી બેન્કના લૉકરમાં સચવાયેલાં રહ્યાં અને સંજોગોવશાત્
ઓચિંતાં ધ્યાન પર આવ્યાં, તો બીજી તરફ પુણેમાં ગોપાલ
ગોડસેએ પોતાના મોટા ભાઈનો ચિરંજિવ સ્મૃતિ જેવો
અસ્થિકુંભ છેલ્લા દાયકાથી અકબંધ રાખ્યો હતો. ગોપાલ
ગોડસે પણ હવે હ્યાત નથી, છતાં નથુરામનો અસ્થિકુંભ
ગોપાલના પુત્ર પાસે હજુ સચવાયેલો છે.

પરંતુ અહીં સાખ્ય પૂરું થાય છે. આડસ્મિક રીતે
મળેલા ગાંધીજનાં અસ્થિને ગંગામાં સ્વાહા કરી દેવાયાં,
જ્યારે નથુરામને સદ્ગતિ અપાવવાનો સપરમો અવસર
ગોપાલના કુટુંબ માટે હજુ આવ્યો નથી. કોઈ અંધાણ
પણ દેખાતાં નથી. ભારતની દરેક નદી ગાંધીજનાં
અસ્થિવિસર્જનને લીધે ‘અપવિત્ર’ બની ચૂકી હોવાનો ખ્યાલ
ગોપાલ ગોડસેના મનમાં બહુ મક્કમ રીતે ઠસ્યો હતો.
વિભાજનના સીમાડા ભૂસાય અને વિશાળ ભારત ફરી વિશાળ
થાય એટલે કે હિન્હુ રાષ્ટ્ર પાછું રચાય ત્યારે વડીલ બંધુના
અસ્થિકુંભને આર્યોની સિંધુ નદીમાં પધરાવવા એ ગોપાલની

જીવનપર્યંત રહેલી હશ્ચા હતી. આ મનોકામના પૂરી થાય એવો હિવસ કદ્દી આવ્યો નહિ. જિંદગીનાં છેલ્ખાં વર્ષો પુણેમાં ગુજર્યાં બાદ ગોપાલ ગોડસેનું નવેમ્બર ૨૬, ૨૦૦૫ના રોજ ૮૮ વર્ષની વધે અવસાન થયું. જીવનના આખરી હિવસોમાં નથુરામના એ અનુજની આંખોમાં રોષના અંગારાને બદલે અજંપો દેખાતો હતો. ઘણું કરીને એ વાતનો અજંપો કે ગાંધીહત્યા દ્વારા ભારતના ઈતિહાસને ક્યારેય બદલી શકાયો નહિ. એટલે કે ખંડિત ભારત ફરી અખંડ થયું નહિ.

ઈતિહાસનું સર્જન મોટે ભાગે આશધાર્યા વળાંકે લેતા અને દૂરોગામી અસર જન્માવતા સારા કે નઠારા, છતાં શકવતી પ્રસંગો વડે થતું હોય છે. ક્યારેક યુગપ્રવર્તક બનતા એ પ્રસંગનો ઘટનાક્રમ વર્ષો પછી ઈતિહાસનું સ્વરૂપ પામે છે, જેનું નિરપેક્ષ મૂલ્યાંકન કરવું હોય તો ગાંધીજીની આહૃતિ જેવા એકાદ પ્રસંગને જે તે ક્ષણના સીમિત ફોકસમાં જોવાને બદલે તેના માટે આગળ-પાછળનો સંદર્ભ બનેલા પ્રસંગોનેથી તપાસવા જોઈએ. ગાંધીહત્યાના ઐતિહાસિક પ્રકરણમાં તો એ જ પ્રસંગો કેન્દ્રસ્થાને છે. ઈતિહાસને પલટો આખરે તેમણે આપ્યો. હિન્દુત્વના સિલસિલાને પણ તેમણે જ પહેલાં હિન્દુ મહાસભા, પછી રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ અને પછી ભારતીય જનતા પાર્ટી સુધી પહોંચાડ્યો. સરવાળે દેશનાં રાજકીય સમીકરણો બદલી નાખ્યાં.

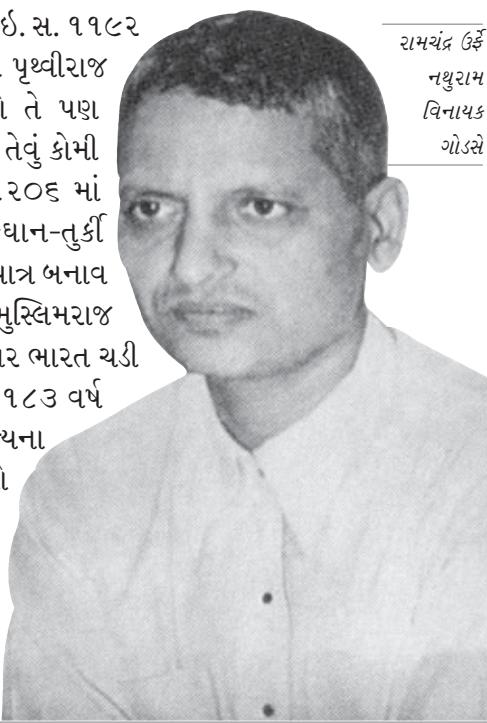
ગાંધીહત્યા પ્રકરણનો આરંભ કહુરવાઈ હિન્દુ ગણાતા ચળવળકારોના થોડાક માનસદર્શન સાથે કરવા જેવો છે. ઈ. સ. ૭૧૧ માં આરબોએ સિન્ધુ જીતી લીધું ત્યારે અખંડ ભારતના હિન્દુઓ પહેલી વખત મુસ્લિમોના પરબારા સંપર્કમાં અને સંઘર્ષમાં આવ્યા. સિન્ધુ પર આરબોનું રાજ ૮૨૮ વર્ષ ચાલ્યું, એટલે મુસ્લિમો તે પ્રદેશના લગભગ કાયમી વતની બન્યા. ઈ. સ. ૧૦૨૫ ના અરસામાં ત્યાર પછી મહિમદ ગણ્યનીએ ભારત પર વારાફરતી ઘણા બધા હુમલા કર્યા. એક હુમલા બાદ તો પાછા ફરતી વખતે ગણ્યની આશરે બે કરોડ સોનામહોરોનો દલ્વો સાથે લેતો ગયો, જેનું વજન સાડા ૪ ટન હતું. ઈ. સ. ૧૧૮૨

માં મહિમદ ઘોરોએ રાજ્યપૂત યોદ્ધા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણને હરાવ્યો તેમજ હણ્યો તે પણ હિન્દુવાદીઓ વર્ષો પછીયે ન ભૂલે તેવું કોમી આકમણ હતું. અલબત્ત, ઈ. સ. ૧૨૦૬ માં કુતબુદ્દીન ઐબકે દિલહીમાં અફધાન-તુર્કી હકૂમત સ્થાપી એ ક્યાંય વધુ નોંધપાત્ર બનાવ ગણાય, કેમ કે ભારતનું તે પહેલું મુસ્લિમરાજ હતું. ઈ. સ. ૧૫૨૬માં છેવટે ભાબર ભારત ચીડી આવ્યો ત્યારે મોગલ સામ્રાજ્યનો ૧૮૮ વર્ષ લાંબો દોર શરૂ થયો. આ સામ્રાજ્યના પ્રભાવ હેઠળ મુસ્લિમ ધર્મ એટલો ફેલાયો કે ૧૮૪૭ માં અંગ્રેજો ભારત છોડી ગયા ત્યારે લધુમતીમાં ખપી જતા મુસ્લિમોની વસ્તી પણ લગભગ ૮ કરોડ જેટલી હતી.

આ તવારીખ જેવી હોય

તેવી, પરંતુ ભારતના લલાટે શિલાલેખના ધોરણે કોતરાયા પછી ભૂસાવાને પાત્ર ન હતી. એક સમયે પશ્ચિમમાં ગાંધાર (કંદહાર) સુધી ફેલાયેલા વિશાળ ભારતની સોનેરી યાદે મમળાવતા હિન્દુત્વના તરફદારો પણ એ વાત સારી રીતે જાણતા હતા, માટે બ્રિટિશરાજમાં શરૂઆતના તબક્કે સ્વતંત્રતાના આંદોલન દરમ્યાન તેમણે કોંગ્રેઝની પડબે રહી અંગ્રેજોને લડત આપી. મુસ્લિમ લીગના મહિમદ અલી જીણા પણ ૧૮૮૭ સુધી હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતાની હિમાયત કરતા હતા. પરંતુ બીજી તરફ મુસ્લિમ લધુમતી માટે તેઓ વધુ ને વધુ છૂટણાટો મેળવતા ગયા અને ગાંધીજીએ તેમની લગભગ દરેક માગણી સામે નમતું જોખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે મુસ્લિમ લીગની મિરર ઈમેજ જેવી હિન્દુ મહાસભાએ પોતાની તોપોનાં મોઢાં અંગ્રેજોને બદલે મુસ્લિમો તરફ ફેરવ્યાં. મુસ્લિમોના 'તૃષ્ણિકરણ' બદલ ખાસ તો ગાંધીજીને તેણે કસૂરવાર જાહેર કર્યા. પરિસ્થિતિ એ હદે પહોંચ્યો કે જ્યારે હિન્દુ ભારતના તરફદારોએ ૧૮૪૨માં 'હિન્દુ છોડો' આંદોલનમાં સક્ષિય ભાગ લેવાનું પણ માંડી વાળ્યું. મહિમદ અલી જીણા ૧૮૪૦ ના લાહોર અધિવેશન વખતે મુસ્લિમોનું અલગ મજહબી રાખ્ય માગી ચૂક્યા હતા, માટે હિન્દુ છોડતી વખતે અંગ્રેજો મૂળ હિન્દુ રાખ્યનો મોટો પ્રદેશ મુસ્લિમોને આપતા જાય એ નક્કી હતું. જીણાના શર્દીઓ હતા: 'દુનિયાભરની તાકાત હવે પાકિસ્તાનના સર્જનને રોકી શકે તેમ નથી.'

હિન્દુ મહાસભા પણ છેવટે જીણાના નવા રાખ્યની સ્થાપનાને રોકી ન શકી, પરંતુ તેને મન એ બનાવ ભારતમાતાના અંગસમાન ટુકડો કપાયો બરાબર હતો. પશ્ચિમ અને પૂર્વ પાકિસ્તાન મળીને એ ટુકડો ૮,૪૮,૩૧૬ ચોરસ ડિલોમીટરનો હતો. બટવારાના ભાગરૂપે પાકિસ્તાનને

રામયન્દ ઉદ્ડ
નથુરામ
વિનાયક
ગોડસે

ભારતે વીસ ટકા જંગમ
મિલકતો પણ સુપરત કરી
દેવાનો વારો આવ્યો, માટે સારું
એવું રોકડ નાશું પણ તેના ફળે
ગયું. અલબજા, હિન્દુત્વના
તરફદારો માટે આંકડા

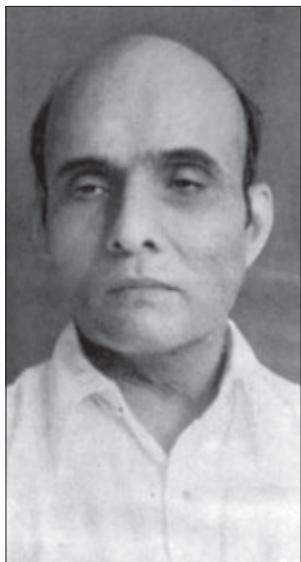
મહાત્વના ન હતા. વિશાળ ભારતનું
વિભાજન થયું એ જ તેમને મન પાયાની
વાંધાજનક બાબત હતી, જેની પાછળ
છૂપી અભિલાષા કદાચ એ હોય કે મોગલ
સામ્રાજ્યે જો હિન્દુ ભારતીયો પર કુલ
૧૮૩ વર્ષ રાજ કર્યું તો હવે આજાદ
ભારતના હિન્દુ પ્રજાજનો લઘુમતી
મુસ્લિમો પર શાસન કરે તેમાં શું ખોટું?

વિભાજનને એક વાસ્તવિકતા તરીકે
કદાચ સ્વીકારી પણ લેવામાં આવ્યું હોત,
પરંતુ સરહદ ઓળંગીને ભારત તરફ
આવતાં લગભગ ઉપ લાખ હિન્દુ તથા
શીખોના નિરાશ્રિત સંઘો પર જે
અમાનુષી હુમલા થયા તેમણે હિન્દુ
લોભીના રોષને વધુ ભડકાવ્યો. આ
હિંસાખોરીનો જવાબ ગાંધીજી માત્ર
ઉપવાસો કરીને આપતા હતા, જ્યારે
હિન્દુ મહાસભાના વીર સાવરકર અને
નથુરામ ગોડસે જેવા તેજમિજાજી
સભ્યોને તે અહિંસક પદ્ધતિમાં ભારોભાર
કમજોરી દેખાતી હતી. ગાંધીજીની
કહેવાતી ભૂલો સામે ધૂંધવાતા કેટલાક
જણા આખરે હિન્દુત્વના સમાન પ્લેટફોર્મ
પર ભેગા. મજ્યા અને પોતાનો અવાજ
દેશભરમાં ફેલાય એ માટે કશોક તરખાટ
મચાવવાનું નક્કી કર્યું. આ ટુકડીમાં ૩૭
વર્ષના નથુરામ ગોડસેનો રોલ દેખીતી
રીતે ચાવીરૂપ સાબિત થવાનો હતો.
બીજા સભ્યો અનુકૂમે નારાયણ આપે,
વિષ્ણુ કરકરે, દિગભાર બડગે, મદનલાલ
પહાવા, ડૉ. દાતાત્રય પરચુરે અને શંકર
કિસ્તેયા હતા. નથુરામ ગોડસેના નાના
ભાઈ ગોપાલ ગોડસેએ હજુ ચિત્રમાં
પ્રવેશવાનો વારો આવ્યો ન હતો. વીર
સાવરકરનું કામ નેપથ્યમાં રહી સૌને
પ્રોત્સાહન આપવાનું હતું.

આ બધા જણા શરૂઆતમાં મુસ્લિમો સામે અને ત્યાર બાદ ગાંધીજી
સામે હિન્દુત્વના સમાન પ્લેટફોર્મ પર ભેગા થયા એ પણ કેટલાક
આકસ્મિક બનાવોને આભારી હતું. વિચારશીલ અને બુદ્ધિજીવી વર્ગમાં
ખૂબ વગોવાયેલા અને હિન્દુવાદી લોભીમાં ખૂબ ગવાયેલા નથુરામ
ગોડસેની વાત કરો તો મહારાઝના ઉક્સાન ગામે પોસ્ટખાતાના સામાન્ય
કર્મચારીને ત્યાં મે ૧૮, ૧૯૭૦ ના રોજ જન્મેલા નથુરામનું મૂળ નામ

રામચંદ્ર હતું. વખત જતાં એ નામ સંક્ષિપ્ત થયું ત્યારે નથુના પ્રત્યય તરીકે રામ
શબ્દ બાકી રહ્યો. ‘રામ’ પૂર્વગ તરીકે નથુ શબ્દ કુટુંબીજનોની જીબે ચડ્યો તેના
માટે રામચંદ્રનાં માતા-પિતાએ લીધેલી બાધા જવાબદાર હતી. અગાઉ ત્રણ સંતાનોનું
બાળમરણ થયા પછી તેમણે નવું બાળક જીવંત રહે તો દેવસ્થાનમાં તેનું નાક
વીધાવવાનું અને કમ સે કમ બાલ્યાવસ્થામાં નથીણી પહેરાવવાનું નક્કી કર્યું હતું.
નથુણીને મરાઠીમાં નથ કહેવાય, માટે રામચંદ્ર નથુરામ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો.
નથુરામ પછી દાતાત્રય, ગોપાલ અને ગોવિંદ નામના ત્રણ પુત્રો જીવી ગયા એટલે
બાળક રામચંદ્રની નથજી કાઢી નાખવામાં આવી, પણ તેનું નામ બદલાયું નહિ.

હિન્દુ મહાસભાના સ્થાપક વિનાયક દામેદર સાવરકર

હિન્દુ પ્રજાના સર્વાંગી હિતોની સુરક્ષા માટે હિન્દુ મહાસભાની સ્થાપના કરી.
ઈંટનો જવાબ પથ્થર વડે આપવામાં માનતા સાવરકરના વિચારો ગાંધીજીની
વિચારસરણી સાથે પૂરા ૧૮૦ નો ખૂલ્ખો રચે એટલી હદે વિપરીત હતા. નિઝામના
ત્રણવાદી છાપામારોને લડત આપવા હિન્દુ મહાસભાએ ૧૯૭૮ માં જે સશક્ત
અભિયાન શરૂ કર્યું તેમાં હૈદરાબાદના સીમાડે જનાર પ્રથમ ટુકડીની સરદારી
નથુરામ ગોડસેએ લીધી અને હુર્ભાંગે ત્રણફાતાર થયા બાદ તે પુણે ગયો, જ્યાં
સાવરકરે મરાઠાવાડાના કેટલાક તરવરિયા હિન્દુવાદી કાર્યકરોને સ્થાયી ધોરણે
નીમી પ્રાદેશિક હિન્દુ મહાસભાનું પરિપૂર્ણ રાખીય પ્લેટફોર્મ રચવાનું નક્કી કર્યું હતું.

અહેમદનગરની મહાસભા શાખામાં સેવા આપ્યા બાદ પુણે ખાતે બદલી
પામેલો એક ફાયરબ્રાન્ડ કાર્યકર નારાયણ આપે હતો. વખત જતાં તે ગાંધીહત્યામાં
નથુરામ ગોડસેની સમાંતર એવી ભૂમિકા અદા કરવાનો હતો. ગાંધીજી દ્વારા થતા
મુસ્લિમોના કથિત તૃષ્ણિકરણ સામે અને સાથોસાથ જીજાએ મુકેલી અલગ મુસ્લિમ

રાજ્યની માગણી સામે લોકમત જાગૃત કરવા બન્ને જાણાએ ભેગા મળી તેજાબી મેગેઝિનનું પ્રકાશન હાથ ધર્યું. બેઉ પત્રકાર બન્યા, પરંતુ માત્ર લખાણ દ્વારા સંતોષ માનવાને બદલે અનુયાયીઓ સાથે જાહેરમાં દેખાવો યોજવા અને જાહેર સભાઓનું આયોજન કરવું એ પણ તેમનો હંમેશનો કમ બન્યો. મેગેઝિન શરૂ થયા પછી હિન્દુ મહાસભાની અહમદનગર શાખાના સ્થાપક વિષ્ણુ કરકે માટે પુણેના આંટાફેરા શરૂ થયા, કેમ કે મેગેઝિનને પગભર રાખવા માટે નાશાંકીય સહાય આપવાનું તેણે પોતાના માથે લીધું હતું. અહમદનગરમાં તેક્કન ગેસ્ટ હાઉસ નામની હોટલ ચલાવતા અને મોટો સ્ટાફ રાખ્યા બાદલ 'શેઠ' કહેવાતા વિષ્ણુ કરકે માટે પુણેની વિજિટો દેશના ભાગલા પછી વધી. નવા રચાયેલા પૂર્વ પાકિસ્તાનનો ત્યાગ કરી ભારત આવતા હિન્દુ નિરાશ્રિતોની કલ્યેઅસમ થતી હોવાના સમાચારો જાણ્યા પછી કરકરેએ ત્યાં સરહદ પાસે શસંખ મોરચો ગોઠવ્યો હતો અને તમંચા, ખંજર અને તલવાર જેવાં શાખો મેળવવા માટેનું એકમાત્ર સ્થાન પુણે હતું, જ્યાં દિગભર બડગે નામનો ઉટ વર્ષનો ગઠિયો 'શાખ બંડાર' નામની દુકાન ચલાવતો હતો. હિન્દુત્વ સાથે તેને કશી લેવાદેવા ન હતી. દેશી બોખું સહિતનાં શાખો તૈયાર કરવા અને તેના માટે યોગ્ય દામ ચુકુવે એવા ગ્રાહકો શોધવા એ જ તેનું મુખ્ય કામ હતું. વેચેલાં શાખો ક્યાં, કોની સામે અને કેવા હેતુ માટે વપરાય તે જાણવાનુંય કુતૂહલ દિગભર બડગેને કદી થતું નહિ, એટલે તેને કલ્યાન પણ ન હતી કે ગાંધીહિત્યાના માનવામાં તહોમતદારોના લીસ્ટ પર તેનું નામ પણ સામેલ થવાનું હતું. બિલકુલ એ જ રીતે આરોપીના પાંજરામાં ખડો થનાર બીજો તહોમતદાર દિગભર બડગેનો ૨૦ વર્ષીય નોકર શંકર કિસ્તેયા હતો.

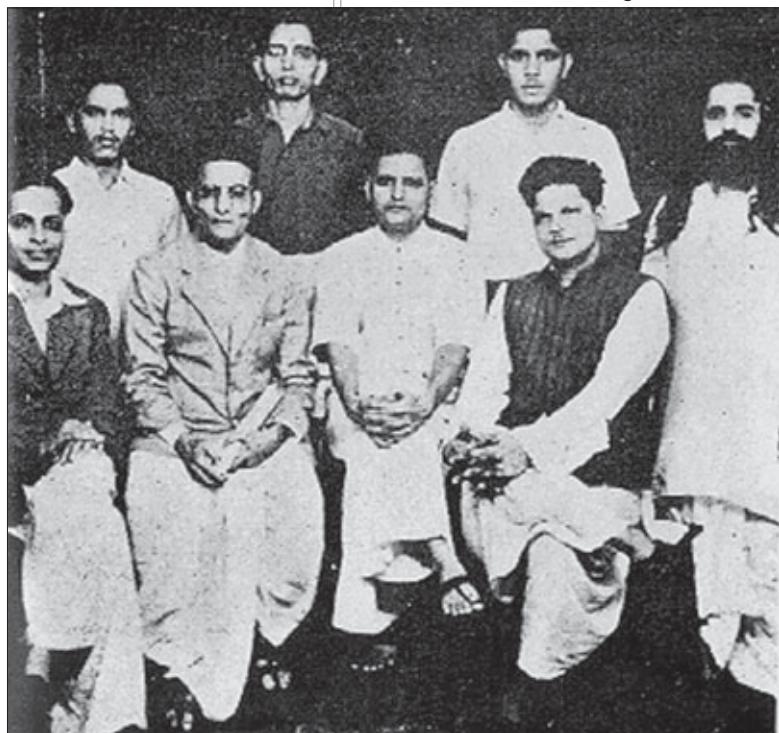
ગાંધીહિત્યાના ટ્રેજિક નાટકમાં વધુ બે પાત્રો જવાલિયર ખાતે રહેતા ડૉ. દત્તાત્રેય પરચૂરે અને મદનલાલ પહાવા હતા. બીજા કરોડો હિન્દુ નિરાશ્રિતોની જેમ ભારતના વિભાજનનો ભોગ બનેલા મદનલાલ પહાવાનું મૂળ વતન પશ્ચિમ પંજાબ જ્યારે પાકિસ્તાનના ભાગે ગયું ત્યારે તેણે મોતનો કેડો છોડાવવા પહેરેલે કપડે નાસી છૂટવું પડ્યું હતું. જવાલિયર પહોંચ્યા બાદ તે ત્યાંની હિન્દુ મહાસભાની શહેર ખાતાના સ્થાપક ડૉ. દત્તાત્રેય પરચૂરેના સંપર્કમાં આવ્યો. બધા એક ડાળના પંખી હતા, માટે ઓગસ્ટ ૧૫, ૧૯૪૭ પછી હિન્દુવાદી ચણવળના મુદ્દે પુણે, મુંબઈ તેમજ અહમદનગરમાં વખતોવખત ભેગા મળતા હતા.

હિન્દુત્વનું રણશરીરી ફુંકવા માટે કેવા પ્રકારનો તરખાટ મચાવવો અને કયું નિશાન પસંદ કરવું એ બાબતે સૌના મનમાં દ્વિધા હતી. દ્વિધા પણ નહિ, શૂન્યાવકાશ હતો. મુંબઈ ખાતે ગુપ્ત રીતે યોજેલી એક ભિટિગમાં પ્રસ્તાવ મૂક્યાં કે હિન્દુઓ પર અત્યાચારો ગુજરાવા માટે નિમિત્ત બનેલા પાકિસ્તાનના સર્જક મહમદ અલી જીણાને તથા પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન લિયાકત અલીને ઠાર મારવા. આ માટે

સરહદપાર જવું શક્ય ન હતું, એટલે પછી એમ નક્કી થયું કે નવી દિલ્હીમાં મળનારી પાકિસ્તાનની બંધારણીય સભાના અંદાજે ૧૦૦ સભ્યોને જ બોખું વડે સામટા ઉડાવવા.

(જો કે નવી દિલ્હીમાં બંધારણીય સભા યોજવાની જાહેરત જીણાએ કે લિયાકતે કરી પણ ન હતી.) એ પછી બીજો પ્રસ્તાવ મૂક્યાં કે અખંડ ભારતના બટવારા મુજબ પાકિસ્તાનના ફાળે ગયેલો જે શાખાભંડાર જમીન રસ્તે સરહદની પેલી તરફ મોકલવામાં આવે છે તેને ફૂંકી દેવો. સ્ફોટક દારુગોળા સહિતનાં શાખોને પેલીતો ચાંપવામાં જાગી મુશ્કેલી પડે તેમ

ગાંધીહિત્યાના તહોમતદારો : પાછલી હરોળમાં પાંબેથી શંકર ડિસ્ટેચા, ગોપાલ ગોડસે, મદનલાલ પહાવા અને દિગભર બડગે. આગલી હરોળમાં પાંબેથી નારાયણ આદે, વીર સાવરકર, નથુરામ અને વિષ્ણુ કરકે

ન હતો. સેન્યુમાં વપરાતાં ફ્લેમ શ્રોઅર પ્રકારનાં એકાદ-બે સ્ફોટક સાધનો તેના માટે પૂરતાં થઈ પડે તેમ હતા.

આ યોજના સૌને ગમી, પરંતુ સવાલ ટેક્નિકલ જાણકારીનો હતો. પાકિસ્તાનથી નિરાશ્રિત તરીકે પહેરેલા લૂગડે આવેલા મદનલાલ પહાવાને તેમજ

હિંગમ્બર બડગેને બાદ કરતાં બીજા એકેય જણો કદી શાંતો સાથે કામ પાડ્યું ન હતું. પરિણામે કેટલાક દિવસ પછી હિન્દુત્વ બ્રિગેડમાં ગોપાલ ગોડસેનો પણ સમાવેશ થયો.

બગ્રીસ વર્ષનો ગોપાલ પણ નજીકના લશકરી મથકમાં સ્ટોર-કીપર તરીકે નોકરી કરતો હતો. એ અગાઉ વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન ભારતીય ફોજ સાથે ઈરાક તથા ઈરાન મોયે જવાનું થયું ત્યારે .38 વેઝલી સ્ટોર રિવોલ્વર પણ તેણે મેળવી હતી. વિશ્વયુદ્ધ પછી ગોપાલે તે રિવોલ્વર સૈન્યમાં જમા કરાવી નહિ, માટે હવે તે ગેરકાયદે હતી. ગોપાલે તેને પોતાના ઉક્સાન ગામે ઘરના આંગણામાં જમરૂખના ઝાડ નીચે ગુપચૂપ દાટી દીધી હતી. આ શાંતનો ખપ

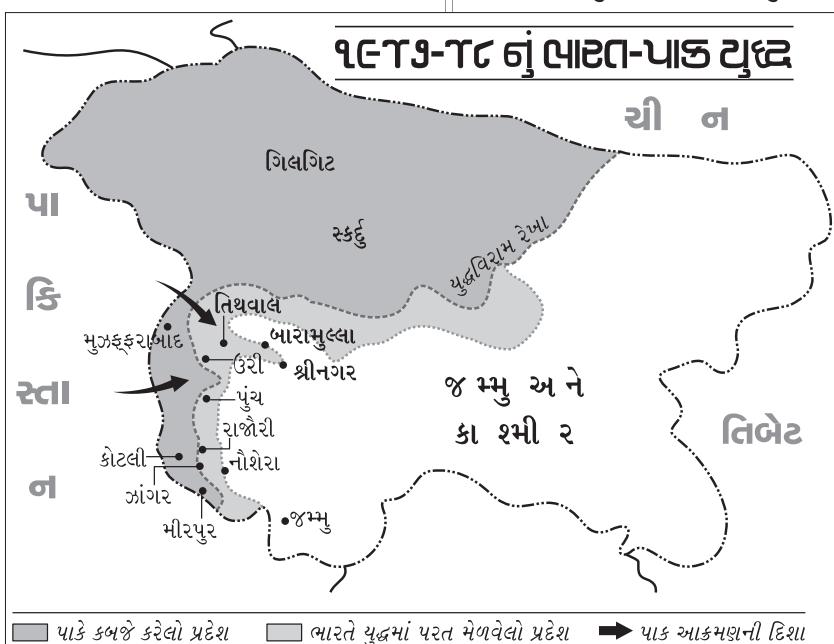
બળતણ ભરેલું હતું. પાકિસ્તાનનાં શાંતોને ફૂંકી દેવાનો પ્લાન તરત પડતો મૂકવામાં આવ્યો.

આ નાકામિયાબી સૌને નાસીપાસ કરી મૂકે એ પહેલાં ભારતના ઈતિહાસને જબરજસ્ત પલટો આપનારી એક ઘટના બની. હૈદરાબાદના નિઝામે ભારતના બાકી રહેલા હિન્દુ બહુમતીવાળા ટુકડામાં ફાયર મારવાની પેરવી કરી. નિઝામનું હૈદરાબાદ સૌથી મોટું દેશી રજવાનું

હતું, એટલે મહમદ અલી જીણાની માફક નિઝામ તેમાં વળી ગીજા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રની શક્યતા જોતા હતા. હૈદરાબાદની કુલ વસ્તીમાં ૮૫% લોકો હિન્દુ કોમના હોય અને વળી આખું રજવાનું ચોતરફ બાકીના ભારત વડે ઘેરાયેલું હોય એ વાત નિઝામને મન ગૌણ હતી. હિન્દુ મહાસભાના વીર સાવરકર, નારાયણ આપે, નથુરામ ગોડસે વગેરેએ નક્કી કર્યું કે નિઝામના સશાંત રજાકારો સામે લડવું અને હૈદરાબાદનું સ્વતંત્ર હિન્દુ રાજ્ય ભારતના ચરણે બેટ ધરવું. આ કામ છેવટે જો કે સરદાર પટેલે કર્યું. લેફ્ટનાન્ટ જનરલ જે. એન. ચૌધરીની ફોજને તેમણે હૈદરાબાદ મોકલી અને સાફ્ટેન્બર ૧૩, ૧૯૪૮ના રોજ એ રાજ્યને ભારતમાં વિલિન કરી દીધું.

પાકિસ્તાનને છંછેડવા માટે આટલું બહાનું કાફી હતું. હિન્દુ બહુમતી જ્યાં હોય એ પ્રદેશ જો ભારતનો ગણધાર, તો મુસ્લિમ બહુમતી ધરાવતું કાશ્મીર એ જ લોજિક અનુસાર પાકિસ્તાનનું કેમ નહિ ? કાશ્મીરના મહારાજા હરિસિંહે પોતાના

રાજ્યને હજી ભારત સાથે જોડ્યું ન હતું, એટલે પાકિસ્તાનને ફાવતું મળ્યું. પાકિસ્તાનના રજાકારો બીજે જ મહિને કાશ્મીર પર ચરી આવ્યા. જોતજોતામાં ખાસ્સો પ્રદેશ જતી લીધો. સંપૂર્ણ કાશ્મીર ગુમાવવાનું થાય એ પહેલાં જો કે મહારાજાએ ભારત સાથે કાશ્મીરનું જોડાણ કરવાનું સ્વીકાર્ય, પાકિસ્તાના હુમલા પછી તરત દિલહીમાં નેહલ સરકારની બેઠક મળી, જેમાં સ્વતંત્ર ભારતના બ્રિટિશ સેનાપતિ જનરલ રોય બૂચરે વ્યૂહાત્મક મુસીબતોનો ઘ્યાલ આપીને જાહેર કર્યું કે, ‘કાશ્મીરમાં લશકરી સહાય મોકલવાનું માત્ર કપડું નહિ, પણ તદ્દન અશક્ય છે.’ વડા પ્રધાન નેહલ ખામોશ અને વચ્ચે હતા, કેમ કે તેમના ફેન્ડ, ગાઈડ અને કિલોસોફર લોડ

માઉન્ટબેટન લશકરી સહાય મોકલવાના હિમાયતી ન હતા. પરંતુ સરદાર પટેલે દટ્ટાપૂર્વક રોય બૂચરને કહ્યું, ‘મારી વાત સાંભળો, જનરલ ! કોઈ પણ ભોગે કાશ્મીરને અમારે સુરક્ષિત રાખવાનું છે. આ જવાબદારી સેનાપતિ હોવાના નાતે તમારા શિરે છે.’ ઉભા થતી વખતે સરદારે પાછી તાકીદ કરી : ‘કાલે પરોઢ સુધીમાં ભારતીય સૈનિકો વિમાનમાર્ગ કાશ્મીર જવા તૈયાર હશે.’

ઓક્ટોબર ૨૨, ૧૯૪૭ ના રોજ પાકિસ્તાનના સાદા વેશધારી સૈનિકો કાશ્મીર પર ચરી આવ્યા ત્યારે એ હુમલાનો પ્રતિકાર કરવા માટે હરિસિંહના શાહી સૈન્યમાં ફક્ત ૮ હિન્દુની બટાલિયનો હતી, જેમના સૈનિકો વળી સેંકડો કિલોમીટર લાંબી સરહદે પાંખી હરોળમાં ગોઠવાયેલા હતા. મહારાજા હરિસિંહના

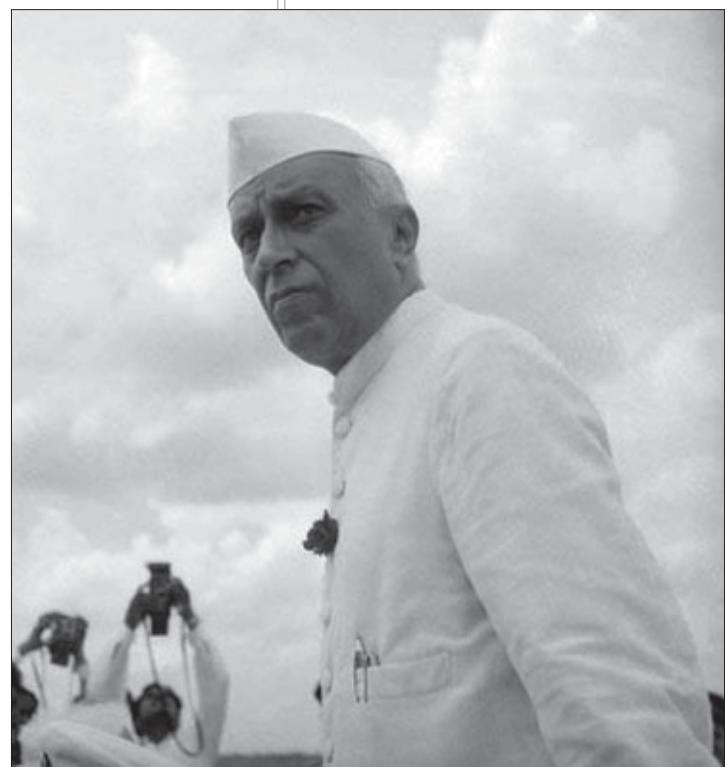
ચીફ કમાન્ડર બ્રિગેડિયર રાજિન્દરસિંહ દુશ્મન ફોજને સામી છાતીએ લડત આપવા જતાં શહીદ થયા એ પછી રાજ્યનાં કેટલાક મુસ્લિમ સૈનિકોએ શરૂં હેઠાં મૂકી હરિસિંહની સ્થિતિ નાજૂક બનાવી દીધી. ગિલગિટ, મુઝફુલ્લાબાદ, બારામુલ્લા વગેરે સહિત કાશ્મીરનો ખાસ્સો ઉત્તર-પશ્ચિમી પ્રદેશ દુશ્મનોના હાથમાં ગયો. (જુઓ, સામેના પાને નક્ષા.) શ્રીનગરનું પણ અસ્તિત્વ જોખમમાં આવી પડ્યું ત્યારે મહારાજા હરિસિંહે ઑક્ટોબર ૨૬, ૧૯૪૭ ના રોજ કાશ્મીરને ભારત સાથે જોડતો લેખિત દસ્તાવેજ નવી દિલ્હીને મોકલી આપ્યો. ભારત સરકારની લશ્કરી સહાય તેમણે માંગી. બીજી રીતે જોવા બેસો તો દસ્તાવેજના અન્વયે પણ કાશ્મીરના સંરક્ષણનો કાર્યભાર આપોઆપ ભારતના શિરે આવ્યો.

સંજોગો કપરા હતા. બીજે દિવસે લેઝ્ટનન્ટ-જનરલ રણજિત રોયના નેતૃત્વ હેઠળ ભારતની પ્રથમ સૈનિક ટુકડી શ્રીનગરના ઑર્પોર્ટ પર ઉત્તરી. ટુકડીએ સીધો બારામુલ્લા તરફ ધસારો કર્યો. સૌની મોખરે રહેલા લેઝ્ટનન્ટ-કર્નલ રાય તે બહાદુરીભર્યા અભિયાનમાં માર્યા ગયા. બીજો હલ્લો મેજર સોમનાથ શર્માએ બોલાવ્યો અને તેઓ પણ શહીદ થયા. (ભારતનો સર્વપ્રથમ પરમવીર ચક તેમને મરણોત્તર એનાયત કરવામાં આવ્યો.) અપ્રતિમ સાહસોની હજી તો શરૂઆત હતી. ભારતીય જવાનોએ બારામુલ્લા પાછું મેળવ્યું અને ત્રણ દિવસ પછી પુંચનો ઉરી પ્રદેશ જીતી લીધો. બિલકુલ એ જ રીતે આગેકૂચ ચાલુ રાખી બેઅંક મહિનામાં તેઓ બાકીના કાશ્મીરને પણ મુક્ત કરાવી શકે તેમ હતા, પરંતુ શકુનિવૃત્તિના માઉન્ટબેટનની સલાહ મુજબ પંડિત નેહરુએ કાશ્મીરનો મામલો સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાના ટેબલ પર મૂકી એકપક્ષી યુદ્ધવિરામ જાહેર કરી દીધો. પરિણામ એ આવ્યું કે કાશ્મીરનો ૭૪, ૧૧૪ ચોરસ કિલોમીટરનો વિસ્તાર પાકિસ્તાનના કબજામાં રહ્યો. એક તૃતીયાંશ કાશ્મીર ગુમાવવાનું થયું તે માટે ગવર્નર-જનરલ માઉન્ટબેટનના અટકચાળા ઉપરાંત પંડિત નેહરુની ઐતિહાસિક ગફલત જવાબદાર હતી. ખુમારી અને ખુન્નસ સાથે તેમને બાર ગાઉનું છેટું હતું. સંઘર્ષની આવશ્યકતા હોય ત્યાં પણ સુલેહની ભાષા તેમને વધુ માફક આવતી હતી.

દિસેમ્બર ૩૧, ૧૯૪૮ના રોજ કાશ્મીરના મોરચે નેહરુ સરકારે યુદ્ધવિરામ જાહેર કર્યો એ પહેલાં એક મહત્વપૂર્ણ ઘટના બની હતી. યુદ્ધ વખતે પાકિસ્તાને કાશ્મીરમાં પોતાના વધુ સૈનિકો (રાજકારો) મોકલ્યા ત્યારે મક્કમ વલણ અપનાવવા માટે નેહરુ પર સરદાર પટેલનું તથા અગ્રગણ્ય કેબિનેટ પ્રધાનોનું દબાણ આવ્યું હતું. એક હુકમનું પત્તું હજી નેહરુ સરકારના હાથમાં હતું. અંગેજો ઑગસ્ટ, ૧૯૪૭ માં ઘરભેગા થયા ત્યારે ભારતની તિજોરીમાં છાલગોટલાની પેઢે આશરે રૂ. ૩૭૫ કરોડ મૂકતા ગયા હતા, જેમાં મહમદ અલી જીણાના પાકિસ્તાનનો હિસ્સો પણ હતો. વિભાજન પછી બે દેશો વચ્ચે અસ્ક્યામતોની વહેંચણી અંગે જે વાટાઘાટો ચાલી તેમાં નક્કી થયા મુજબ ૨૦% રોકડ નાણું પાકિસ્તાનના ફાળે

જતું હતું; એટલે કે તેને મળવાપાત્ર થતી રકમ રૂ. ૭૫ કરોડ હતી. આમાંથી રૂ. ૨૦ કરોડ ઑગસ્ટ ૧૪, ૧૯૪૭ ના રોજ સત્તાના હસ્તાંતર વખતે તેને આપી દેવાયા હતા --એટલે શેષ બેલેન્સ રૂ. ૫૫ કરોડનું બાકી રહેતું હતું. પાકિસ્તાને રૂ. ૨૦ કરોડ તો થોડા જ મહિનામાં વાપરી

કાશ્મીર મોરચે ભારતીય ફોજ જુદા જુદા પ્રદેશો પર વિજયધર ખોડી રહી હતી ત્યારે નેહરુએ એકાંકે યુદ્ધવિરામ જાહેર કરી ભારતીય જવાનોના લોહી-પસીનાની તિમત કોડીની કરી મૂકી

નાખ્યા, જેમાં કાશ્મીર પર આકમણ કરવા માટે ભાડૂતી રઝાકારોને અપાયેલી રકમનો તેમજ લશ્કરી પુરવઠા માટે કરાયેલા ખર્ચનો પણ સમાવેશ થતો હતો. પાટનગર કરાંચીમાં સરકારી તિજોરી ખાલી થવા માંડી ત્યારે જીણા સરકારે તેને બાકીના રૂ. ૫૫ કરોડ તાકીદ મળે તેવો આગ્રહ ભારત સમક્ષ રજૂ કર્યો. ઉઘરાણીના સંદેશા તે રોજેરોજ મોકલતી રહી. માત્ર સરદાર પટેલને જ નહિ, પણ

નેહરુને પણ એમ લાગ્યું કે રકમ અપાયા પછી તેનો સારો એવો હિસ્સો ભારત છોડીને ગયેલા મુસ્લિમ નિરાશ્રિતોના પુનર્વસવાટને બદલે કાશ્મીર પરનું આકમણ જારી રાખવા પરદેશી શસ્ત્રોની આચાત માટે વપરાય એવી પૂરી વકી હતી. બટવારાની સમજૂતી અનુસાર ભારત તે રકમ ભલે પાક સરકારને આપવા બંધાયેલું હતું, પણ હવે સંજોગો જુદા હતા. પાકિસ્તાનનું નાક દાબવા માટે ગૃહમંત્રી સરદાર પટેલે અને નાણાંમંત્રી ષણુભાનંદ ચેહ્ણીએ સ્પષ્ટ જાહેરાત કરી કે પાકિસ્તાન તેના કબજા હેઠળનો કાશ્મીરી પ્રદેશ ખાલી ન કરે ત્યાં સુધી ભારત સરકાર તેને રૂ. ૫૫ કરોડ આપવાનું વિચારી પણ શકે નહિ. આ નાણાં પર ભલે પાકિસ્તાનનો કાનૂની અધિકાર હોય, પરંતુ સૌ પ્રથમ તેણે ગેરકાનૂની રીતે પચાવેલો કાશ્મીરનો પ્રદેશ ભારતને સુપરત કરવો રહ્યો. સરદાર પટેલના શબ્દોમાં ભારોભાર મક્કમતા હતી. જાન્યુઆરી ૧૨, ૧૯૪૮ ની સવારે પત્રકાર પરિષદમાં તેમણે કહ્યું કે, ‘પાકિસ્તાન સાથે (રૂ. ૫૫ કરોડ ચૂકવવા અંગે) થયેલી સમજૂતીનો અમલ કાશ્મીર પર તેના આકમણના જવાબમાં અમે મોકૂફ રાખ્યો તે યોગ્ય જ કર્યું છે. કઈ તારીખ સુધીમાં પેમેન્ટ કરી દેવું તેની વાત આમેય લેખિત સમજૂતીમાં ક્યાંય આવતી નથી. લડાઈ ચાલુ હોય ત્યાં સુધી પાકિસ્તાનને (રૂ. ૫૫ કરોડ) માગવાનો અધિકાર પણ નથી. સૌ પહેલાં કાશ્મીરનો નિવેદો આવવો જોઈએ.’

આ વાતમાં બીજા કેટલાક પ્રધાનોએ સૂર પૂરાઓ, એટલે ઢીલાપોચા નેહરુએ પણ તેનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો. પાકિસ્તાન માત્ર રૂ. ૫૫ કરોડના બદલામાં પોણો લાખ ચોરસ કિલોમીટરનું ‘આજાદ’ કાશ્મીર ખાલી કરી આપે તે વાત આજે માનવા જેવી ન ગણાય, પરંતુ એ રકમ હું વર્ષ પહેલાં બહુ મોટી હતી.

સરખામણી માટે એ પણ યાદ અપાવવું રહ્યું કે અંગ્રેજોએ મહારાજા ગુલાબસિંહને (મહારાજા હરિસિંહના પરદાદાને) આખું કાશ્મીર માત્ર હું લાખ રૂપિયામાં વેચ્યું હતું.

સરકારની જાહેરાત પછી સ્વતંત્ર ભારતના પરદેશી ગવર્નર-જનરલ લોર્ડ માઉન્ટબેટન રૂબરૂ ચર્ચા માટે ગાંધીજીને મળ્યા. દિલ્હીના બિરલા હાઉસ ખાતે મુલાકાત દરમ્યાન તેમણે ગાંધીજી સમક્ષ રૂ. ૫૫ કરોડનો

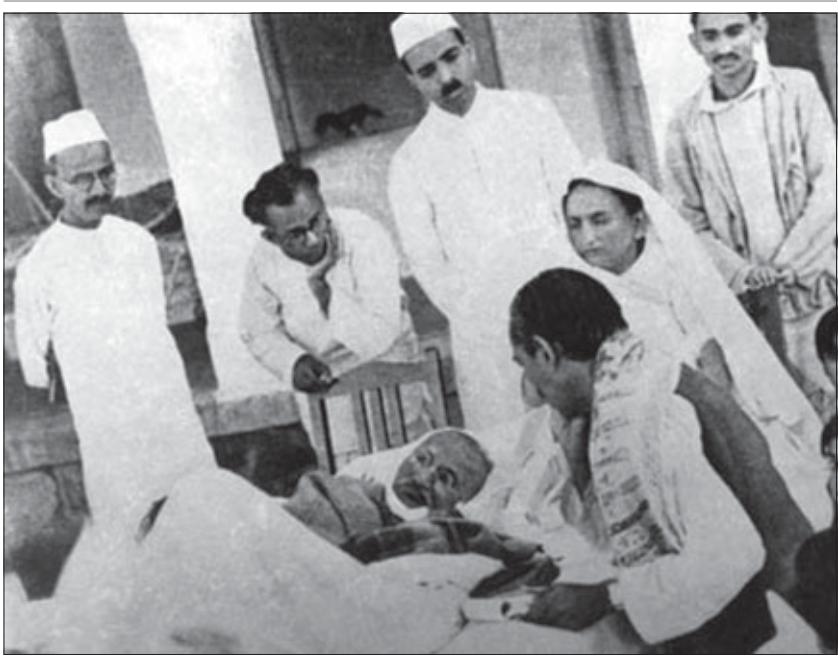
મુદ્દો ઉઠાવ્યો. દિલ્હીમાં થતાં કોમી રમખાણો અંગે પણ તેમને રિપોર્ટ આપ્યો, જેમાં મુખ્ય વાત એ કે પાકિસ્તાન છોડીને આવેલા હિન્દુ તથા શીખ નિરાશ્રિતોના વસવાટ માટે દિલ્હીના મુસ્લિમ આવાસોને ખાલી કરવાવામાં આવી રહ્યા હતા. આ પ્રવૃત્તિ ખરેખર તો પાકિસ્તાને પોતાને ત્યાં આવેલા મુસ્લિમ નિરાશ્રિતોના લાભાર્થ અને ત્યાંના હિન્દુ-શીખ રહીશોના ભોગે અપનાવેલી નીતિના રિઝોક્શન સમાન હતી. માઉન્ટબેટને કાઢેલા બે વિષયો ગાંધીજી માટે વિષાદનું કારણ બન્યા. બન્નેમાં તેમણે અનુક્રમે નેહરુ સરકારનો તેમજ ચરમપંથી હિન્દુ લોકોનો વાંક જોયો અને નારાજગીમાં માથું ધૂઙાવતા તેઓ માઉન્ટબેટનને એકલા મૂકી અંદરના રૂમમાં જતા રહ્યા.

ભારત સરકારના પગલાને સમગ્ર દેશે બિરદાવ્યું, પરંતુ ગાંધીજીએ તેનો વિરોધ કર્યો. વિરોધને યોગ્ય ઠરાવવા દલીલ તેમણે એ કરી કે પાકિસ્તાનનો જેના પર કાયદાકીય અધિકાર હોય એ પૈસાને ભારત સરકાર બાન રાખી શકે નહિ. પંડિત નેહરુને તેમણે નિર્ણય બદલવા માટે સમજાવ્યા ત્યારે નેહરુએ દહેશત વ્યક્ત કરી કે ભાગલા વખતે પાકિસ્તાનના ફાળે ઓછાં શસ્ત્રો ગયાં હતાં, માટે નાણાં હાથમાં આવ્યા બાદ પાકિસ્તાન કાશ્મીરના મોરચે વધુ પેસારો કરવા પુષ્ટ શસ્ત્રો ખરીદે એ બનવાજોગ હતું. ગાંધીજીએ એ બચાવને પણ એમ કહી રહ્યો આપ્યો કે પાકિસ્તાન તેનાં નાણાં કયા માર્ગ વાપરે એ તેની મનસૂફીની વાત હતી.

ઘણી સમજાવટ છતાં નેહરુ સરકાર નાણાંની ટ્રાન્સફર રોકી પાડવાના નિર્ણયને

અંગ્રેજો વિરુદ્ધ અસહકારની લક્ત દરમ્યાન ગાંધીજીએ અનશન વડે ગોરી સરકારને ઘણી વાર ઝૂકાવી હતી.

આજાદી બાદ તેમના આપરી ઉપવાસો નેહરુની સરકારને પાકિસ્તાન સામે ઝૂકાવીને રવા

વળગી રહી ત્યારે ગાંધીજીએ તેના પર દબાણ લાવવાના દેખીતા આશયે જાન્યુઆરી ૧૨, ૧૯૪૮ ના રોજ એટલે કે માઉન્ટબેટન સાથે બેટો થયો એ જ સાંજે અચોક્કસ મુદુતના ઉપવાસે ઉત્તરવાની જહેરાત કરી દીધી. અનશન તેમનું છેલ્લું શાશ્વત હતું, જે તેમણે અંગ્રેજો સામે વારાફરતી ૧૬ વખત બદ્ધ અસરકારક રીતે વાપર્યું હતું, ઈતિહાસને તેમણે એ જ શાશ્વત વડે ઘણે અંશે બદલ્યો હતો. આ વખતે ફરક એટલો કે પોતાનું માનીતું શાશ્વત તેમણે અંગ્રેજો સામે નહિ, પણ ભારતીય પ્રજાજનો સામે વાપર્યું—એ પ્રજાજનો કે જેઓ પાક એડી નીચેના કાશ્મીરી પ્રદેશને વહેલી તકે મુક્ત થતો જોવા તત્ત્વર હતા. અગાઉ ગુલામ દેશની પારકી હક્કુમત સામે અનશનનું શાશ્વત જેટલું કારગત નીવચ્ચું એટલું જ દેશની પોતાની સરકાર સામે પણ અક્સીર નીવડવાની ગાંધીજીને કદાચ ખાતરી હતી.

આ પગલાને કશા પૂર્વગ્રહ વગર મૂલવવાનું અને પછી રાષ્ટ્રપિતાની તરફેશુભાં કે રાષ્ટ્રપિતાની વિરુદ્ધમાં સ્પષ્ટ ચુકાદો આપવાનું આજે ૬૦ વર્ષ પછીયે કદાચ મુશ્કેલ જણાય, છતાં એ વખતના સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખી કેટલુંક મનોમંથન કરવું રહ્યું. દાખલા તરીકે—

■ ગાંધીજીએ સ્વતંત્રતા પછી કોંગ્રેસ માટે એમ કહેલું કે દેશને આજાદ કરાવવાનો તે પક્ષનો મકસદ પૂરો થયો, માટે તેને વિખેરી નાખવામાં આવે તો વાંધો નહિ. આ દલીલ ખુદ રાષ્ટ્રપિતાને લાગુ પડે કે કેમ તે પ્રશ્ન આજે ૬૦ મે વર્ષે તટસ્થ રીતે વિચારવા જેવો ખરો ? દેશને સ્વતંત્ર બનાવવામાં ફાળો આખ્યા પછી અને સ્વતંત્ર દેશનો વહીવટ સરકારના હાથમાં સોંખ્યા પછી ગાંધીજીનું જીવનકર્મ સમાપ્ત થયું હતું. ઑગસ્ટ ૧૫, ૧૯૪૭ ના રોજ શરૂ કરીને દેશનું સુકાન માત્ર સરકારે પોતાની વહીવટી સૂજુભૂજ અનુસાર સંભાળવાનું હતું. હકીકતે નેહરુએ તો જુલાઈ ૩૧, ૧૯૪૭ ના દિવસે જ પોતાની કેબિનેટના સભ્યો પસંદ કરી લીધા હતા. આ પ્રધાનમંડળમાં સરદાર પટેલ, રાજકુમારી અમૃત કૌર, ખણ્ણુખાનંદ ચેહ્રી, ડૉ. બી. આર. આબેડકર, રફી અહમદ કિડવાઈ, એન. વી. ગાડગિલ, શયામાપ્રસાદ મુખરજી, મૌલાના આઝાદ વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો, પરંતુ મોહનદાસ કરમંદ ગાંધીનો નહિ.

■ દલીલને તર્કબદ્ધ રીતે આગળ ચલાવો તો છેવટનું લોજિકલ તાત્પર્ય એ નીકળે કે સરકારના વહીવટી કારોબારમાં ગાંધીજીને હસ્તક્ષેપ કરવાનો અધિકાર ન હતો. દેશની સલામતીનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં પણ વચ્ચે રહ્યુંથણે ધોરણે વળગી રહેવાનું મહાત્મા કહેવાતા ગાંધીજ માટે કદાચ યોગ્ય લેખાય, પરંતુ રાષ્ટ્રીય સુરક્ષાનો કાર્યભાર જેના શીરે હોય એ સરકારે તો દુશ્મનને પાઠ ભણાવવા માટે હાજર તે હથિયાર સમજીને ગમે તે પગલું ભરવું રહ્યું. (ઇન્દ્રિયા ગાંધીએ ૧૯૭૧

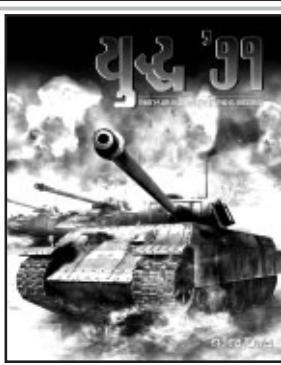

ના યુદ્ધ દરમ્યાન પાકિસ્તાન માટે શાશ્વત લાવતાં પરદેશી જહાજોને પણ ભારતીય નૌકાદળ દ્વારા જપ્ત નહોતાં કરાવ્યાં ?) દુશ્મનનું નાક દાબવા માટે સરકાર શામ,

દામ, દંડ અને બેદ પૈકી એકેય પગલું ન ભરે તો દેશ પ્રત્યે તેણે પોતાની જવાબદારી અદા કરી ગણાય નહિ. આ દાયિત્વ જોતાં સરકારના વડા પ્રધાનને રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા જાળવવા બાબતે દ્યુટો દોર મળવો જોઈએ. આમ છતાં, નેહરુ સરકારે રાષ્ટ્રનીતિના ભાગ રૂપે પાકિસ્તાનના નાણાં દાબી રાખ્યાં તેમાં ગાંધીજીને વચ્ચનભંગ દેખાતો હતો.

જાન્યુઆરી ૧૨, ૧૯૪૮ ની સાંજે પ્રાર્થના વખતે ગાંધીજીએ આમરણ ઉપવાસને લગતી જહેરાત કરી અને બીજે દિવસે સવારે ૧૧:૫૫ વાગ્યે ઉપવાસ શરૂ કરી દીધા. યુનોની સલામતી સમિતિમાં ત્યારે કાશ્મીરનો પ્રશ્ન ચર્ચાતો હતો. પાકિસ્તાન તેમાં ગાંધીજના અનશનનો હવાલો ટાંકી રૂ. ૫૫ કરોડના મુદ્દાને જગતભરમાં ગાજતો કરે એવી પૂરી શક્યતા હતી. યુનોના આંતરરાષ્ટ્રીય મંચ પર એવે વખતે ભારતનું નીચાજોણું થાય એવી દહેશત જ્યારે પત્રકારોએ ગાંધીજ સમક્ષ રજૂ કરી ત્યારે રાષ્ટ્રપિતાએ જવાબ આપ્યો કે તેમના ઉપવાસ યુનોના શુદ્ધિકરણ માટે પણ હતા.

બે દિવસમાં તો ગાંધીજની તબિયત કથળવા લાગી. ચિંતિત બનેલા નેહરુએ પ્રધાનમંડળની ખાસ બેઠક રૂ. ૫૫

કિંત ૧૪ દિવસમાં પાકિસ્તાનના જેણે બે ટુકડા કરી નાખ્યા એ રૂલ્યુના ભારત-પાક યુદ્ધની સત્યકથા...

- કુલ ૨૩ પ્રકારણોની સંગંગ યુદ્ધકથા
- સંખ્યાબંધ ચિંતો, નકશા તથા આકૃતિઓ
- શાસ્ત્રોની આશ્રયજનક માહિતી

આજે જ નજીકના બુક સ્ટોર્સ પરથી ખરીદી લો અથવા નીચેના સરનામે પોસ્ટેજ ચાર્જ સહિત રૂ.૨૦૦/-નો મનીઓડર કરીને ઘરબેઠા મેળવી લો
પૂછ સંખ્યા : ૨૧૬
કિંમત રૂ. ૧૮૦/-

ચુરેનસ બુક્સ, ૨૦૮, આનંદમંગલ-૩, ડૉક્ટર હાઉસની સામેની ગલીમાં, પરિમલ કોસ્ટિંગ પાસે,
એલિસ બ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬ ફોન : ૨૬૪૬ ૯૬ ૮૮ / ૬૬૦૫ ૫૦ ૫૦

યુદ્ધ '૪૭

ભારત-પાક કંગામણો હિન્દુનિલાંદ્ય ચાટાંચા

દશદાર પુસ્તક સ્વરૂપ !

કરોડના પ્રશ્ન અંગે ચર્ચા કરવા માટે યોજુ—અને ત્રીજે દિવસે તો નિવેદન બહાર પાછ્યું કે, ‘રાષ્ટ્રપિતાના ઉપવાસ બાબતે વિશ્વભરની ચિંતામાં ભારત સરકાર પણ સામેલ છે અને

તેણે પાકિસ્તાનને રૂ. ૫૫ કરોડ તાત્કાલિક આપી દેવાનું નક્કી કર્યું છે.’ આ જાહેરાત પછી મૌલાના આઝાદે ૧ ઔંસ ગ્લુકોઝ બેળવેલા નારંગીના ૮ ઔંસ રસનો ખાલો ધરી ગાંધીજીને પારણાં કરાવ્યાં. રાષ્ટ્રપિતાએ ત્યાર બાદ પહેલું કામ દિલ્હી ખાતેના પાકિસ્તાની રાજ્યકૂત જાહેર હુસેનને બોલાવવાનું કર્યું અને પાકિસ્તાનની મુલાકાત લેવાનું પોતાના માટે ક્યારે ગોઠવાય તેના અંગે પૂછપરછ કરી. પાકિસ્તાનમાં બાકીની જિંદગી ગુજરાતવા માગતા ગાંધીજીને જવાબ મળ્યો : ‘હમણાં નહિ !’ સત્યના પ્રયોગોનું આવું નેગેટિવ રિઝલ્ટ ગાંધીજી માટે પહેલીવારનું ન હતું. રોજિંદી પ્રાર્થનાસભા વખતે સત્ય, અહિંસા તથા સર્વ ધર્મ સમભાવને લગતા તેમના પ્રવચન બાદ જેવું ‘ઈશ્વર અલ્લાહ તેરો નામ’ ગાવાનું શરૂ થાય કે તરત સભાના શ્રોતા વર્ગના મુસ્લિમો પ્રાર્થનાસભા છોડી જતા હતા.

ગાંધીજીના દબાણ ડેઢણ સરકારે રૂ. ૫૫ કરોડના મુદ્દે નમતું જોખ્યા પછી રાષ્ટ્રવાદી હિન્દુ લોભીનું ઝનૂન કાબૂમાં રહે એ શક્ય જ ન હતું. નથુરામ ગોડસે, વિષણુ કરકરે અને નારાયણ આપે સહિત બધાને એમ લાય્યું કે ભારતના વિભાજન માટે, રમભાણોમાં થયેલા હિન્દુ કોમ પરના જુલમો માટે અને ત્યાર બાદ પાકિસ્તાન કોળિયો બનાવેલા કાશ્મીરના પ્રદેશની ભારતના નકશામાં થયેલી બાદબાકી માટે ગાંધીજી વ્યક્તિગત રીતે જવાબદાર હતા. દેશને હવે તેઓ વધુ નુકસાન પહોંચાડે એ પહેલાં ગમે તે ભોગે તેમને ખતમ કરવા રહ્યા. ભારતની મોટા ભાગની પ્રજા ભલે તેમને સ્વતંત્રતાના

લડવૈયા તરીકે, સાબરમતીના સંત તરીકે, અહિંસાના મસીહા તરીકે અને ટૂંકમાં સમગ્ર રાષ્ટ્રના પિતા તરીકે પૂજતી હોય, પરંતુ હિન્દુ મહા-સભાના તેજમિજાજ સભ્યોની નજરે તેઓ દેશદોહી હતા અને દેશદોહી માટે યોગ્ય ગાણ્યાય એવી સજાને લાયક પડા હતા. સૌથી જલદ રિએક્શન નથુરામ ગોડસેને આવ્યું, એક રાત્રે તેણે નારાયણ આપેને જગાડ્યો અને કહ્યું : ‘ગાંધીજીનો ફેસલો લાવવાનું મેં નક્કી કરી નાખ્યું છે.’ ■

ઈતિહાસે નવો મોડ લેવો એ વાત નથુરામ ગોડસેના નિર્ણય સાથે નિશ્ચિત બની. ગોડસેના મતે સત્યાગ્રહનું હઠાગ્રહ બનાવવનાર ગાંધીજીએ પાકિસ્તાનના શાસકોને પંપાળવાની નીતિ ચરમસીમાની રીતે પ્રદર્શિત કરી હતી. નતીજાદુપે પાકિસ્તાનમાં લશકરી દળો કાશ્મીરના ભીતરી પ્રદેશોમાં વધુ ઘૂસણખોરી કરવા માટે પ્રોત્સાહિત થયાં હતાં, યુદ્ધ વધુ લંબાયું હતું અને તેમાં ભારતના વધુ જવાનોનું બલિદાન લેવાયું હતું. ગોડસેને તથા આપેને વધારે ગુર્સો એ વાતે ચય્યો કે ગાંધીજી પોતાના અનશન દ્વારા પાકિસ્તાનને રાજકીય કે લશકરી લાલ થાય એ બાબતને સત્યના મહત્વ સામે ગૌણ માનતા હતા.

રાષ્ટ્રપિતાને ખતમ કરવાનું નક્કી થયા પછી નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપે ટ્રેન પકડી મુંબઈ પહોંચ્યા. મુંબઈમાં બીજી સવારે હત્યાના ગુપ્ત ખાનિંગ માટે જ ગુફતેગુ ચાલી તેમાં એકમાત્ર ગોપાલ ગોડસેની હાજરી ન હતી. ઉપસ્થિત મેમ્બરો અનુકૂળે નથુરામ ગોડસે, નારાયણ આપે, વિષણુ કરકરે, મદનલાલ પહાવા, દિગ્ભર બડગે અને શંકર કિસ્તૈયા હતા. મિટિગમાં ખાનિંગ ઓછું થયું અને ગાંધીજી પ્રત્યે આકોશ વધુ ઠલવાયો. અલબત્ત, ખાનિંગ અધકચરું હોય તો પણ તેની પાછળનો નિર્ધાર પાકો હતો. હિન્દુ મહાસભાની દાખિએ સમગ્ર દેશ માટે હવે તેઓ બોજારૂપ હતા—અને તેમનું આયુષ્ય જેટલું લંબાય એટલું દેશને વધુ નુકસાન થવાનો સંભવ હતો. કંઈ નહિ તો નથુરામ ગોડસે આણી મંડળી દટપણે એવું માનવા લાગી હતી. હવે એ માન્યતાના અનુસંધાનમાં ગાંધીહત્યાના કાર્યક્રમને પ્રેક્ટિકલ રીતે અમલમાં મૂકવાનું જ કામ બાકી રહેતું હતું. આ દિશામાં ત્યાર બાદ ગુપ્ત રીતે જે તજવીજો ચાલી તેમના ઘટનાક્રમમાં કેટલીક મહત્વપૂર્ણ તારીખો હોય તો એ નીચે મુજબની :

શંકદાર
૧૬
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

નથુરામ ગોડસેએ પુષેમાં ‘શશ્વ ભંડાર’ નામની દુકાન ચલાવતા દિગ્ભર બડગેને ટ્યૂકડી પિસ્તોલ સુપરત કરી અને તેના બદલામાં (ખૂટતા પેસા જોડવાની તૈયારી સાથે) વધુ અસરકારક મોટી પિસ્તોલ કે રિવોલ્વર માગી. બડગેને .32 કેલિબરની રિવોલ્વર તો હાજર કરી, પણ તેમાં કારતૂસો નાના કેલિબરના નીકળ્યા. રિવોલ્વરના .32 બોરને અનુરૂપ કારતૂસો હાથવગા ન હતા, માટે નથુરામના ભાઈ ગોપાલે (કિસાન ગામે ઘરનાં આંગણામાં જમરૂખના વૃક્ષ નીચે દાટી રાખેલી વિશ્વયુદ્ધના અરસાની .38 વૅન્ફલી સ્કોટ રિવોલ્વર કાઢી લાવવા માટે અને ત્યાર પછી દિલ્હી પહોંચતી કરવા માટે નોકરીમાં અઠવાડિયાની રજા મૂકી દીધી.

શાનિવાર
૧૭
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

દિલ્હી જતા પહેલાં પદ્ધ્યાંત્રના બધા આયોજકો મુંબઈમાં શિવાજી પાક ખાતે વીર સાવરકરને તેમનાં નિવાસસ્થાને મળ્યા. ખાનગીમાં તેમની સાથે ભેટો માત્ર આપેનો તથા ગોડસેનો થયો, જેઓ તેમને તાત્યારાવ (આદરણીય વરીલ) તરીકે સંબોધતા હતા. દસ મિનિટે રૂમની બહાર આવ્યા બાદ આપેએ બડગેને જણાવ્યા મુજબ સાવરકરે ‘યશસ્વી

હોઉન યા' (નામાંકિત થઈને પાછા ફરજો!) કહીને શુભાશિષ આપ્યા હતા. આ મુલાકાત પછી સૌ દિલ્હી જવા ઉપડ્યા. આપે અને ગોડસેએ ખેન પ્રકણું, જ્યારે બાકીના સૌએ ટ્રેનમાં પ્રવાસ જેડવાનો હતો.

દિલ્હીમાં સવારનો નાસ્તો કર્ચા પછી નારાયણ આપે, વિષ્ણુ કરકરે અને નથુરામ ગોડસે ટાંગો પકડીને બિરલા હાઉસનું નિરીક્ષણ કરવા ગયા, કેમ કે હુમલા પહેલાં ત્યાંની ભૂગોળ સમજ લેવાનું જરૂરી હતું. સાંજે ૫:૦૦ વાગ્યે ગાંધીજીની પ્રાર્થનાસભામાં તેમણે હાજરી પણ આપી. સુરક્ષા વ્યવસ્થા નબળી હતી, એટલે કામ પતાવવામાં ખાસ અદ્યાણો નહે એવું લાગ્યું નહિ.

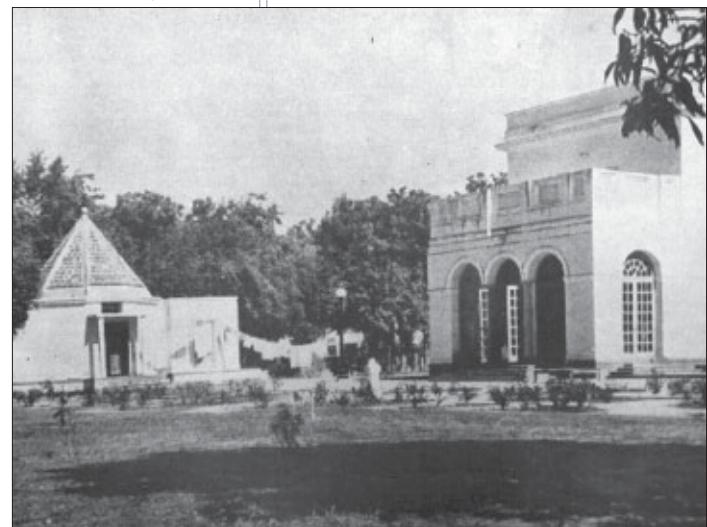
હત્યાની સાજીશના બે મહિન્યાં સભ્યો ગોપાલ ગોડસેને અને દિગ્ભર બડગેને ટ્રેન દ્વારા દિલ્હી પહોંચવામાં મોટું થયું એટલે પાટનગરના હિન્દુ મહાસભાના ભવન ખાતે તેમની રાહ જોવાતી હતી. કદાચ તેમણે સાવરકરના રહેઠાણ પર મેસેજ મૂક્યો હોય એમ ધારી નથુરામે ભવનના ઓપરેટર પાસે ટ્રન્ક કોલ જોડાવ્યો ત્યાં તો કરકરેએ ગોપાલને જાંપામાં પ્રવેશતો દીઠો. નથુરામે તરત નાના ભાઈને વળળી ખબરાંતર પૂછ્યા, 'સુખરૂપ પહોંચવાસ; પ્રવાસાત ત્રાસ તર જાલા નાહી ન? સામાન આજાલેસ?' સામાન એટલે ગોપાલની રિવોલ્વર સિવાય ખાસ કશું નહિ. 'ચિંતા નકા કરુ, દાદા. આરામાત આલો. સામાન પણ આજાલે.' ગોપાલે જવાબ દીધો. સાંજે મદનલાલ પહાવા, દિગ્ભર બડગે અને શંકર કિસ્તૈયા પણ ટ્રેન દ્વારા દિલ્હી આવી પહોંચ્યા. બધા સાગરિતો એ રીતે પાટનગરમાં એકઢા થયા. લાંબી દાઢીવાળો શાખસોદાગર દિગ્ભર બડગે હેન્ડ ગ્રેનેડ તથા ગનકોટન કહેવાતાં સ્ફોટક પૂમડાં લાવ્યો હતો. એક રિવોલ્વર પણ તેની પાસે હતી.

હિન્દુ મહાસભાની પછ્યાડે આવેલા પાર્કમાં ગોપાલ ગોડસેની જર્જરિત, કટાયેલી અને જૂનવાળી .38 વૅંઝલી સ્કૉટ રિવોલ્વરનું ટેસ્ટ ફાયરિંગ કરતી વખતે તેનાં બધાં પૂરજા નકામાં સાબિત થયાં. દિગ્ભર બડગેની રિવોલ્વરે પણ ધાર્યું કામ ન આયું. બુલેટ માંડ થોડા ફીટ છેટે પહોંચી. આ બેવડી મુસીબતોનો કશોક તોડ કદાચ તે પહેલાં પાર્કનો ચોકીદાર મેહરસિંહ તેના બે મદનદીશો સાથે આવતો દેખાયો, એટલે સાજિશ મંડળીના સભ્યોએ તેમનાં શાસ્ત્રો જમીન પર બિશવેલી ચાદર નીચે સંતારી ખાણી-પીણીની પિકનિક માણસતા હોવાનો ઢોંગ કર્યો.

હવે દૂર રહીને ગાંધીજી પર ગોળીબાર કરી શકાય એવો પ્રશ્ન ન હતો, એટલે ગનકોટન અને હેન્ડ ગ્રેનેડ વડે કામ લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. સાંજની પ્રાર્થનાસભામાં હાજર રહી કાવતરું અમલી બનાવવા સૌ પ્રથમ મદનલાલ પહાવા અને વિષ્ણુ કરકરે ટાંગામાં બેસી બિરલા હાઉસ પહોંચ્યા. નથુરામ ગોડસેને આધાશીશીની તકલીફ પરેશાન કરતી હતી, માટે તે પંદરેક ભિન્નિટ બિશનામાં પરી રહેવા માગતો હતો. ગાંધીજી દરરોજ સાંજે બરાબર ૫:૦૦ ના સમયે બિરલા હાઉસના ખુલ્લા પ્રાંગણમાં મંચ પર બેસી પ્રવચન આપતા હતા.

નક્કી એમ થયું કે પહેલાં ગનકોટનના ધડકા સાથે અંધાધૂંધીનું વાતાવરણ ફેલાવવું અને ત્યાર બાદ મંચ પર બાકી રહેતા એકમાત્ર ગાંધીજી પર હેન્ડ ગ્રેનેડ ફેંકી તેમનો અંત લાવી દેવો, પણ છેવટે જે નાટક બજવાયું તે પૂર્વયોજના કરતાં સાવ જુદું નીકળ્યું. ગનકોટનના ધડકા પછી એવી ભાગદોડ મચી કે ધક્કે ચડતા વિષ્ણુ કરકરે અને ગોપાલ ગોડસેને હેન્ડ ગ્રેનેડ

દિલ્હીનું બિરલા હાઉસ, જેના પ્રાંગણમાં ગાંધીજી રોજ સાંજે પ્રાર્થનાસભા પોજાતા હતા

ફેંકવાનો મોકો જ મખ્યો નહિ. આખો પ્લાન ચોપટ થયો એ તો ટીક, પણ બિરલા હાઉસના સિપાઈ ભુરસિંહ, સાર્જન્ટ રામચંદ્ર અને પુલિસ કોન્સ્ટેબલ રતનસિંહ નામના ત્રાણ ચોકિયાતોએ મદનલાલ પહાવાને આંતરી પકડી લીધો. બાકીના સૌ નાસી છૂટ્યા, પણ દિલ્હીના તથલાખ રોડ પુલિસ સ્ટેશને મદનલાલે કડક પૂછપણ હેઠળ જે બાતમી ઓકવા માંડી તે ફરાર કાવતરાબાજોને જોખમમાં મૂકી દે તેવી હતી. હવે એટલી વાત તો ચોક્કસ કે બાકીના છ જણા તેમની અધૂરી યોજનાના અમલ માટે દિલ્હીમાં ફરી વખત સામટા બેગા મળી શકે તેમ ન હતા. મુંબઈ પ્રાન્તના તત્કાલિન ગૃહમંત્રી મોરારજી દેસાઈએ દિલ્હી પુલિસનો સંદેશો મળ્યા બાદ વીર સાવરકરના

મકાન પર જાપ્તો રાખવાની તેમજ વિષુ કરકરેને શોધી કાઢવાની મુંબઈના નાયબ પુલિસ કમિશનર જમશેદ નગરવાળાને સૂચના આપી. બીજા કાવતરાબાળો અંગે મદનલાલે સદ્ભાગ્યે ફોડ પાક્યો ન હતો.

૨૫
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

મુંબઈ હે મખે મ પહોંચી ગયેલા નારાયણ આએ, વિષુ કરકરે અને નથુરામ ગોડસે વગેરે ખાનગીમાં આગામી ઘણાન ચર્ચેવા એકઠા થયા ત્યારે નથુરામે પોતાનો મનસૂબો જાહેર કરી દીપો. ગાંધીજીને તે પોતે જ ઠાર મારવા તૈયાર હતો અને માર્યા બાદ ભાગવાનો પ્રયત્ન સુધ્દાં ન કરવો એમ પણ તેણે નક્કી

કરી રાખ્યું હતું. હિન્દુ રાષ્ટ્રના નામે ગૌરવભેર ધરપકડ વહોરી દેશની જનતાને તે અહેસાસ કરાવવા માગતો હતો કે ગાંધીજીનો હત્યારો ડરપોક, માથાફરેલ કે ગુમરાહ ન હતો, બલકે રાષ્ટ્રવાદી વિચારધારાને ખાતર તેણે રાષ્ટ્રપિતાનું અસ્તિત્વ મિટાવ્યું હતું. નથુરામ ગોડસેના આવા નિર્ણય પછી સાત જણાની અસલ ટીમમાં ફક્ત ત્રણ જણા સક્રિય રહ્યા : નથુરામ ગોડસે પોતે, વિષુ કરકરે તથા નારાયણ આએ.

૨૬
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

વખતે ગાંધીજીના સેકેટરી ઘારેલાલે ‘આજે ૨૬ મી જાન્યુઆરી, આપણો સ્વાતંત્ર્ય દિન છે, જેને...’ એવા પ્રારંભવાળું ગાંધીજીનું માત્ર લેખિત પ્રવચન વાંચી સંભળાવ્યું. ભારતને સ્વતંત્રતા ૧૫ મી ઓગસ્ટે મળી, પણ આજાદીની લડત દરમ્યાન રહી જાન્યુઆરીને કોંગ્રેસે સ્વતંત્રતા મેળવવાની ડેલાઇન તરીકે જાહેર કરી એ વાતને ગાંધીજી વળગી રહ્યા હતા. ૧૫મી ઓગસ્ટને સ્વતંત્ર્ય દિન ગણતા ન હતા.

મંગળવાર
૨૭
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

દિલ્હીથી ૧૧ કિલોમીટર દક્ષિણે પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની ભૂતપૂર્વ રાજનગરી મેહરોલી ખાતે જ્વાજ સૈયદ કુત્બુદ્દીન બાન્ધિયારની દરગાહે ગયેલા મહાત્મા ગાંધીએ ત્યાં લાંબું પ્રવચન આપ્યું. બિરલા હાઉસ પાછા ફરતી વખતે તેમણે એ વાત પર અફસોસ ગુજરાતી કે યુનોની સમિતિએ ભારતને કાશ્મીરમાંથી પોતાનું તમામ લશ્કર પાછું ખેંચી લેવાની સૂચના

આપતો દરાવ પસાર કર્યો હતો. મુંબઈમાં એ જ દિવસે નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપે ફ્લાઇટ પકડી દિલ્હી પહોંચ્યા. ત્યાર બાદ સીધા જૂની દિલ્હીના રેલ્વે સ્ટેશને ગયા અને જ્વાલિયર જતી ટ્રેનમાં બેઠા. જ્વાલિયરના મહારાજા જિયાજીરાવ સિંધિયાનો હિન્દુતરફી ઝોક જાણીતો હતો અને જ્વાલિયરનાં મહારાઝી વિજયારાજે સિંધિયા તો જે જે દહાડે જનસંઘના અને તેના નવા અવતાર બાધ્યપના સિનિઅર હોદેદાર બનવાનાં હતાં. મધ્યરાત્રિએ જ્વાલિયર પહોંચ્યા બાદ નથુરામે અને નારાયણે જો કે દરવાજો હિન્દુ મહાસભાની શહેરશાખાના સ્થાપક ડૉ. દાતાત્ર્ય પરચુરેના મકાનનો ખખડાવ્યો. ગાંધીજીને શૂટ કરવા માટેનું ખાત્રીદાયક શશ્વત પરચુરેના મળતિયા દ્વારા મળવાનું હતું.

૨૮
જાન્યુઆરી
૧૯૪૮

ઈટાલિયન
બનાવતની સેમિ-
ઑટોમેટિક પિસ્તોલ
બેરેટા M1934

હોમિયોપથીની તેમજ આયુર્વેદની પ્રેક્ટિસ કરતા ડૉ. પરચુરેએ બપોર પછી ૮ m.m. ની બેરેટા ઑટોમેટિક પિસ્તોલ નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપે સમક્ષ હાજર કરી દીધી. ઈટાલિયન કંપનીએ ૧૯૩૪ માં બનાવેલી સિરિઅલ નં. ૬૦૬૮૨૪ ની પિસ્તોલ જગતનો લાંબો પ્રવાસ ઐડીને ભારત પહોંચ્યી હતી. ઈટાલિયન સરમુખત્વાર મુસોલિનીના લશ્કરે બીજે વર્ષ એટલે કે ૧૯૩૫માં આફિકી દેશ ઈથિયોપિયા પર આકમણ કર્યું ત્યારે તેના સિનિઅર અફસરે એ પિસ્તોલ વાપરી હતી. ઈટાલિનું સૈન્ય ત્યાર પછી બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન ૧૯૪૧ માં બ્રિટિશ ફોજના શરણે થયું તેમાં મુખ્ય બટાલિયન ૪ થી જ્વાલિયર ઈન્ફન્ટ્રીની હતી. બટાલિયનના કમાન્ડર લેફ્ટનાન્ટ-કર્નલ વી. વી. જોધી હતા, જેમણે વિજયની ટ્રોઝી તરીકે પિસ્તોલ રાખી લીધી હતી. ભારત પાછા ફર્યા બાદ તેઓ જ્વાલિયરના મહારાજા જિયાજીરાવ સિંધિયાના એઈડ ધ કેમ્પ/ADC બન્યા. કોઈક રીતે બેરેટા પિસ્તોલ જગદીશપ્રસાદ ગોયલ નામના સ્થાનિક શશ્વત સોદાગરના હાથમાં પહોંચ્યી, જેણે ગાંધીહિત્યાના બે આપોજકો સાથે એ બેરેટાનો રૂ. ૫૦૦ માં સોદો કર્યો. રિવોલ્વરનું કાર્ય બજાવી શકતી ઑટોમેટિક પિસ્તોલના મેગેઝિનમાં એટલે કે હાથના પોલાણમાં નવ કારતૂસો હતા અને બીજા સાત એકસ્ટ્રો હતા. કિમતમાં એ બધા કારતૂસોનો સમાવેશ થતો હતો. સોદો પતાવ્યા બાદ અને બાકીનો દિવસ ડૉ. પરચુરે સાથે દેશના તત્કાલિન સંજોગો અંગે બળાપો કાઢવામાં વીતાવ્યા પછી તેના જ ઘરે રાત્રિનું ભોજન લેનાર નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપે બોમ્બે-અમૃતસર એક્સપ્રેસ ટ્રેન પકડીને દિલ્હી જવા ઉપડ્યા. બે દિવસ પછી બેરેટા પિસ્તોલના ત્રણ ભડકા તમામ ભારતને સ્તરથ્ય અને સૂનમૂન કરી દેવાના હતા. હત્યાની યોજના હવે ફક્ત ત્રણ સભ્યો પૂરતી સીમિત હતી. મુંબઈથી ગ્રીજા સભ્ય તરીકે ફન્ટિયર મેહલમાં નીકળેલો વિષુ કરકરે મોડી રાત્રે જૂની દિલ્હી પહોંચ્યી

ચૂક્યો હતો. હોટલની તપાસ કરવાને બદલે તેણે વિસ્થાપિત નિરાશ્રિતોના જમેલા વચ્ચે પ્લેટફોર્મ પર જ રાત ગુજરાતી માટે લંબાવી દીધું.

ગુજરાત

૨૬

જાન્યુઆરી
૧૯૭૮

જવાલિયરથી આવતી ગોડસે-આપેની ટ્રેન ખાસ્સી લેટ હતી. સવારને બદલે મધ્યાહ્ન તેનું આગમન થયું અને સ્ટેશન પર કરકરેનો ભેટો થયા બાદ રિટાયરિંગ રૂમ બપોરે ૧:૦૦ વાગ્યે મળ્યો. અંદરથી દરવાજો વાસ્યા પછી નથુરામ

ગોડસે સબસલામતની ખાતરી કરી લેવા માગતો હોય એમ તેણે બેગ ખોલીને પિસ્તોલ કાઢી. વિષુ કરકરેને થોડું કુતૂહલ જાગ્યું, કેમ કે પરદેશી બનાવટની ઔટોમેટિક પિસ્તોલ અગાઉ તેને કદી જોવામાં આવી ન હતી. કારતૂસ અંગે તેણે જિજ્ઞાસા દેખાડી ત્યારે નથુરામે સાત એક્સ્ટ્રા કારતૂસો વીટિલો હાથ રૂમાલ ખોલી તેના એ કુતૂહલને પણ સંતોષ્યું.

શુક્રવાર

૩૦

જાન્યુઆરી
૧૯૭૮

જિંદગીનાં ૭૮ વર્ષ, ઉ મહિના અને ૨૭ દિવસ ગુજરાતી ચૂકેલા ગાંધીજી માટે આખરી દિવસ ઊંઘ્યો. આ તરફ રેલ્વે સ્ટેશનના રિટાયરિંગ રૂમમાં ત્રણેય કાવતરાબાજો વહેલા પરવાર્યો અને ચાનાસ્તા માટે સ્ટેશનની રેસ્ટોરન્ટમાં ગયા. ઔર્ડર લેવા જે વેઈટર હાજર થયો તેણે ગોડસે-આપેને તરત ઓળખી કાઢ્યા. સ્મિત કરતો એ બોલ્યો : ‘નમસ્તે સાહેબ, લાંબ ચા પ્રવાસ કેલા અસ વાટે.’ (‘લાંબો પ્રવાસ કરીને આવ્યા લાગો છો.’) આ સાંભળીને બેય જણા ચોક્કા. કરકરેને પણ ફાણ પડી. અગાઉ તે વેઈટર પુણેના રેલ્વે સ્ટેશનની રેસ્ટોરન્ટમાં નોકરી બજાવી ચૂક્યો હતો, જ્યાં નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપે વારંવાર જતા હતા. સૌથી મહત્વપૂર્ણ અને મોકાના અંતિમ દિવસે સવારે જ દિલ્હીમાં તેમના ચેહેરા ઓળખી કાઢ્યા હતી. ખાસ કરીને નારાયણ આપેની સલામતી માટે એ સારું ચિહ્ન ન હતું, કેમ કે હત્યાના સમયે પોતે દિલ્હીમાં હાજર ન હોવાનો બચાવ તેણે પુલિસ સમક્ષ રજૂ કરવાનું વિચારી રાયું હતું. ઘટનાસ્થળે જ સ્વેચ્છાએ ધરપકડ સ્વીકારી લેવા માગતા નથુરામ ગોડસેને પોતાની ઓળખાણ છતી થવા અંગે કશી ચિંતા ન હતી.

હુમલા માટે ગાંધીજીની એકદમ નજીક શી રીતે પહોંચવું તેને લગતી ચર્ચા ત્યાર બાદ રિટાયરિંગ રૂમમાં ઘણો સમય ચાલી. આપેએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે ગોડસે ફિટોગ્રાફર તરીકે પ્રાર્થનાસભામાં છેક આગલી હરોણ સુધી જાય, ટ્રાઇપોડ પર કેમેરા ગોઠવે, માથે કાળા રંગનું કપડું ઓછે અને તેમાં પિસ્તોલ રાખી ગાંધીજીને શૂટ કરી દે. આ પ્રસ્તાવ તરત બાજુ પર મૂકી દેવાયો, કેમ કે ફિટોગ્રાફરોને ગાંધીજીના છેક મંચ પાસે જવા મળે એવી શક્યતા દેખાતી ન હતી. આપેનું બીજું સૂચન તેની નજરે જરા પ્રેક્ટિકલ જણાય તેવું હતું. નથુરામે મુસ્લિમ ખીનો બુરખો પહેરવો એમ નક્કી થયું, જેથી સુરક્ષા વ્યવસ્થાને પાર કરી જવામાં સરળતા રહે

અને ગાંધીજી પણ મુસ્લિમ ક્રીને માટે કશી રોકટોક થવા ન હે. આ પ્રસ્તાવ સ્વીકારાયો કે તરત વિષુ કરકરે અને નારાયણ આપે નજીકના ચાંદની ચોક બજારમાં ગયા

અને રૂ. ૫૦ નો બુરખો ખરીદી લીધો. રિટાયરિંગ રૂમ પર તેઓ પાછા ફરે એ પહેલાં નથુરામને કોણ જાણો શી તાલાવેલી જાગે કે તે બિરલા હાઉસના માહોલનું અવલોકન કરવા ઉપયો. પહોંચીને જોયું તો એકેય ચોકિયાત ત્યાં જ્યૂટી પર હાજર ન હતો. સુરક્ષા વ્યવસ્થાના નામે કશું જ નહિ. ગાંધીજી તેમની રૂમ બહાર પરસાળમાં ખાટલો નાખીને સૂતા હતા. નથુરામ છેક તેમના સુધી પહોંચી ગયો. શિકારને આટલી નજીક જોવાનો અનુભવ તેના મનમાં કોધ, રોમાંચ, કૌતુક વગેરે મિશ્ર લાગણીઓ જન્માવવા લાગ્યું. ઘડીભર તો પોતે ક્યાં છે એનું પણ તેને ભાન ન રહ્યું. વિચારમાળા એ વખતે તૂટી કે જ્યારે ગાંધીજીની બે walking sticks અનુકૂમે મનુભેન તથા આભાબેન પૈકી મનુનું ત્યાં આગમન થયું અને તેણે ગોડસેને છેક અંદર સુધી ઘૂસી આવવા બદલ ટોક્યો. ગોડસે તેને પોતાનો ચહેરો પૂરેપૂરો દેખાડ્યા વગર તરત બહાર નીકળી ગયો. રિટાયરિંગ રૂમ પર તે પાછો ફર્યો. આપેએ કરકરેએ આણેલા બુરખાને રૂમમાં ચકાસી જોવાયો ત્યારે ઘ્યાલ આવ્યો કે વારંવાર પગમાં અટવાતો તેમજ બિસ્સાની પિસ્તોલ કાઢતી વખતે અગવડરૂપ બની

પાકટો પાકટો પિંડાણ પ્રટો પિંડમટ જગાડતાં પુરતાં

દરેક ભાગનાં પાનાં : ૨૧૬

દરેક ભાગની કિંમત : રૂ. ૧૮૦/-

આજે જ આપના ફેરિયા પાસે બને પુસ્તકો માગો
અથવા નજીકના બૂક સ્ટોલ પરથી મેળવી લો

ભાગ ૧

નારાયણ મિશન

ભાગ ૨

ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ • સફારી • ૨૫

રહેતો બુરખો પહેરીને ચપળતાપૂર્વકનું કાર્ય બજાવવામાં ફાવટ આવે તેમ ન હતી. છેવટે સિલેટિયા પર જતા આણા ભૂરા રંગનું અને ખખાપણું તેમજ બે તરફ ખિસ્સાવાળું શર્ટ જ પહેરવાનું નક્કી થયું, તેની સાથે ખાખી કેપ પણ હોય તો એ ડ્રેસ અંગરક્ષક સંત્રીના યુનિફોર્મમાં ખપી જાય તેમ હતો.

બ્યાપોરે રિટાયરિંગ રૂમ ખાલી કરવાનો થયો, એટલે ગ્રાહોય જણા પોતપોતાના લગેજ સાથે થર્ડ ક્લાસ વેઈટિંગ રૂમમાં બેઠા. બિરલા હાઉસ પર ગાંધીસભાની પૂર્વતૈયારી તરીકે કેવો પહેરો ગોઠવાયો છે એ જોવા માટે હવે આપેને તથા કરકરેને તત્પરતા જાગી. ટેક્સી પકડીને તેઓ બિરલા હાઉસ પહોંચ્યા અને ત્યાં સુરક્ષા વ્યવસ્થાનો

પાછિજે.' ('હવે નીકળણું જોઈએ.') પેન્ટના ખિસ્સા પર હાથ દાબી પિસ્તોલ અંગે તેણે છેલ્લી વાર ખાતરી કરી લીધી. નારાયણ આપેએ સવાલ કર્યો, 'આમ્લી પણ યેઉ કા?' ('અમે પણ આવીએ ?') નથુરામે સહજતાપૂર્વક કહ્યું, 'કા નાછિ? આતા ઈથે પર્યત આલાત, તર શેવટ પર્યત રહા.' ('કેમ નાછિ? અહીં સુધી આવ્યા છો તો છેવટ સુધી રહો.) નથુરામ ગોડસે આટલું કહીને પ્રત્યુત્તરની રાહ જોયા વગર નીકળી ગયો.

અઠધા કલાક પછી વેઈટિંગ રૂમમાં જ પોતાનો સામાન રેઢો છોડીને આપે તથા કરકરે બિરલા હાઉસ જવા માટે ટાંગામાં બેઠા. નથુરામ તેમની પહેલાં ત્યાં શ્રોતાઓ વચ્ચે ભળી ગયો હતો. પ્રાર્થનાસભાના મંચ સુધી જવા ગાંધીજીએ જ્યાંથી પસાર થવું પડે એ લાદીજારિત પગાંડી નજીકનું સ્થાન તેણે પસંદ કર્યું હતું. આપે તથા કરકરેએ તેની સહેજ પાછળ અનુકૂમે ડાબી તથા જમણી તરફ સ્થાન લીધું.

ગાંધીજી માટે જીવનના અંતિમ દિવસની અંતિમ ઘડી દૂર ન હતી. હળવા પગલે તેઓ પ્રાર્થનાસભાના મંચ તરફ પોતાની બન્ને walking sticks ના યાને કે આભાના તથા મનુના ખબે હાથ મૂકી આગળ વધ્યા અને ત્યાર પછી હાથ જોડી લોકોનું અભિવાદન કર્યું. બીજાં ત્રણ-ચાર ડગલાં ચાલ્યા ત્યાં તો નથુરામ ગોડસે ઓચિંતો ટોળાની બહાર નીકળી તેમની સામે આવી ગયો અને બોલ્યો, 'નમસ્તે, બાપુ.' નમસ્કારની મુદ્રામાં તેના પણ બે હાથ જોડાયેલા હતા. મનુઅં તેને કહ્યું, 'ભાઈ, બાપુને પ્રાર્થનામાં મોંડું થાય છે, એટલે...' જવાબમાં નથુરામે તેને જોરદાર ધક્કો માર્યો. મનુઅં નીચે પડી અને કફ્ફીજિત ગાંધીજી માટે તેણે એક હાથમાં

પકડેલી થૂંકદાની અને બીજા હાથમાં રાખેલી માળા નીચે પડ્યા. બીજી જ ક્ષણે નથુરામે ગાંધીજી તરફ ઑટોમેટિક પિસ્તોલ તાડી અને ઉપરાઉપરી ત્રણ વખત ટ્રીગર દાબીને ત્રણ બુલેટો રાષ્ટ્રપિતાની એકવડી કાયામાં ઉતારી દીધી. ફાયરિંગ પોઈન્ટ બ્લેન્ક હતું, એટલે બુલેટોની ગતિશક્તિએ જે આધાત જન્માવ્યો તેને લિધે ગાંધીજીનું શરીર પાછળ તરફ સહેજ ધક્કાયાંનું અને તેઓ સંભવતઃ 'આહ !' નો ઉહકારો કાઢતા જમીન પર ફસડાઈ પડ્યા. 'આહ !'ને બદલે 'હે રામ!' નો શબ્દોચ્ચાર તેમણે કર્યો હોય તો પણ નથુરામ ગોડસેનો અભિપ્રાય તે બાબતમાં પ્રચલિત જ્યાલ કરતાં જુદો પડવાનો હતો. પોઈન્ટ બ્લેન્ક ત્રણ બુલેટો (અને તે પૈકી બે પરબારી છાતીમાં) વાગ્યા પછી રામને યાદ કરવા જેટલી સૂર્યભૂત ગાંધીજીમાં કદાચ રહી ન હતી. ફોરેન્સિક નિષ્ણાતોના મતે પણ એવે વખતે રામનામ લેવું શક્ય ન હતું. પહેલી અને બીજી ગોળીનો વેગ તો એટલો કે આગળના ભાગે 0.675×0.423 સેન્ટ્ટ્રિ-

ગાંધીજી અને તેમની બે living walking sticks મનુઅં અને આજા

લગભગ સંપૂર્ણ અભાવ દેખાતા રાહતનો દમ લીધો. થોડી વારે સ્ટેશને પાછા આવ્યા ત્યારે ગોડસે બાંકડા પર નિરાંતે આડો પડી મરાડી નવલકથા વાંચતો હતો. ઘરિયાળમાં ૪:૧૫ વાગ્યા એટલે તે બેઠો થયો અને બોલ્યો, 'આતા નિધાયલા

મીટરના જખમ કર્યા બાદ શરીર સૌંસરવી પસાર થતી અંતે પાછળ તરફ 0.846×0.635 સેન્ટ્ટ્રિમીટર જેટલા માપના ઘા ખોલીને નીકળી જવા પામી હતી. ગીજી ગોળી ફેફસાંમાં અટકી પડી હતી. ગાંધીજી લગભગ એ જ સમયે નિષ્ણાણ બન્યાં. ભારતની તવારીખને ઓચિંતો તીવ્ર વળાંક મજ્યાનો સમય બરાબર ૫:૧૭નો હતો.

ઉપસ્થિત લોકો સ્તરથી આંખે જોતા રહી ગયા. રાષ્ટ્રપિતા પર ફાયરિંગ થયાનો જ્યાલ આવતાં બિરલા હાઉસનો માળી રઘુ પોતાના દાંતરડા સાથે નથુરામ

ગોડસે તરફ ધસી ગયો અને તે ઓજારની બુઢી ધારવાળો ભાગ તેના માથા પર ફટકાર્યો. થોડી વારે સાર્જન્ટ દેવરાજસિંહે નથુરામનું કંદું પકડી તેની પિસ્તોલ આંચકી લીધી. સાર્જન્ટે પોતાની જોડેના આસિસ્ટન્ટ સબ-ઇન્સ્પેક્ટર અમરનાથને તે સુપરત કરી ત્યારે પુરા હોશહવાસ ધરાવતા નથુરામ ગોડસેએ ઠંડે કલેજે પુલિસમેનોને ચેતવ્યા, ‘સંભાળજો, સેક્ટી લેચ ખુલ્લું છે. પિસ્તોલમાં હજુ કેટલીક બુલેટો છે. આ રીતે હેરફર કરવામાં આંચકો લાગ્યો તો ફૂટી સમજો.’

ઉશ્કરાયેલા લોકો ગાંધીજીના હત્યારા તરફ હિસ્ક રીતે ગુસ્સો ઉતારે એ પહેલાં ચોકિયાતો તેને સુરક્ષાપૂર્વક ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરની રૂમ તરફ દોરી ગયા અને ત્યાં જાપ્તા હેઠળ રાખ્યો. કેટલાક સમય બાદ પંડિત નેહરુ, માઉન્ટબેટન, સરદાર પટેલ વગેરે આગેવાનો બિરલા હાઉસ પર આવી પહોંચ્યા. હત્યારો ક્રોણ છે તેના અંગે હજુ રહસ્ય હતું. નેહરુના કેબિનેટ મંત્રી અને પુણેના રહેવાસી એન. વી. ગાડગિલના આગમન પછી એ રહસ્ય ખૂલ્યું. નથુરામ ગોડસેવાળા રૂમમાં ડોક્યું કરતાં વેંત હિન્દુ મહાસભાના એ જાણીતા કાર્યકરને

પોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી : અંકટોબર ૨, ૧૯૪૮ થી જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૪૮.
લગભગ ૭૮ વર્ષ વાંબી જીવનયાત્રા પછીની અત્યમયાત્રા

ઓળખી કાઢી ગાડગિલ મરાઈમાં બોલ્યા, ‘અરે નથ્યા, હે તુ કાય કેલસ ?’ (‘આ તેં શું કર્યું ?’) જવાબમાં નથુરામે મંદ સ્મિત કર્યું. બિરલા હાઉસની રૂમ પછી તેનો આગામી મુકામ દિલ્હીના તઘલખ રોડ પુલિસ સ્ટેશનની કસ્ટડીમાં હતો.

બીજે દિવસે સાંજે ૪:૩૦ વાગ્યે ગાંધીજીનો ફક્ત ૪૮ કિલોગ્રામનો મૃતદેહ ૬૦૦ કિલોગ્રામ સુઝડનાં લાકડાં, ૧૬૦ કિલોગ્રામ ધી, ૮૦ કિલોગ્રામ ધૂપ, ૪૦ કિલોગ્રામ શ્રીફળ અને ૧૫ કિલોગ્રામ કપૂર સાથે ભડકતી ચિતામાં લુપ્ત બન્યો.

રાષ્ટ્રપિતાની હત્યા એકલા નથુરામ ગોડસેનું કારસ્તાન હોવાને બદલે વ્યવસ્થિત અને વ્યાપક કાવતરાનું પરિણામ છે એ વાતની દિલ્હી પુલિસને ગંધ આવવામાં વાર ન લાગ્યો. જાન્યુઆરી ૨૦, ૧૯૪૮ ના રોજ બિરલા હાઉસમાં બારુદી ગનકોટનના ધડકા બાદ પકડાયેલા મદનલાલ પહાવાના બયાન સાથે નથુરામ ગોડસેના કૃત્યનો મેળ બેસી જતો હતો, કેમ કે બેય જણા હિન્દુ મહાસભાના મેસ્બરો હતા. મદનલાલે પૂછ્યા દરમ્યાન ગનકોટનના અને હેંડ ગ્રેનેડના સપ્લાયર તરીકે પુણેના દાઢીવાળા સોદાગર અંગે માત્ર અછડતો સંકેત કરેલો, પણ એ વખતે ધડકાને મદનલાલનો ‘વનમેન-શ્રો’ ગાણી દિલ્હી પુલિસે એ સપ્લાયરનું નામ જાણવાનો ખાસ પ્રયાસ કર્યો ન હતો. ગાંધીજીની હત્યા પછી રેડ એલર્ટના ધોરણે તપાસનું કામકાજ શરૂ થયું, મુંબઈના પુલિસ તંત્રને સાબદા કરતા સંદેશા મોકલાયા અને જાન્યુઆરી ૩૧, ૧૯૪૮ ના દિવસે એટલે કે હત્યાના બીજા ૪ દિવસે પરોઢિયે ૫:૩૦ વાગ્યે પુણેમાં શાંત સોદાગર દિગ્ભર

બડગેને તેના ઘરે છાપો મારી ગિરફ્તાર કરવામાં આવ્યો. મદનલાલ પાસે મળી આવેલી હેંડ ગ્રેનેડ પોતે તેને વેચી હોવાનું સાધુછાપ દાઢીવાળા બડગેને તરત કબૂલી લીધું.

ભેગાભેગ હિન્દુ મહાસભા સાથે પોતાને કશું ૪ સ્નાનસૂતક ન હોવાની સ્પષ્ટતા પણ કરી નાખી. હિન્દુલક્ષીને બદલે આત્મલક્ષી જણાતો દિગ્ભર બદગે કદાચ ગુનાશોધનના કાર્યમાં સહાયભૂત નીવડી શકે એવું પુલિસને લાગ્યું.

પરોઢિયે બડગેને હિરાસતમાં લેવાયા પછી ૩૧ મી જાન્યુઆરીના એ ૪ દિવસે શિવાજી પાર્કના ‘સાવરકર સદન’ પર મુંબઈના નાયબ પુલિસ કમિશનર જમશેદ નગરવાલાના ટકોરા પડ્યા. ઉપરના માળે રહેતા સાવરકરે તેમને દાદરા ચઢીને આવતા જોયા કે તરત કહ્યું : ‘તમે મને ગાંધીહત્યાના આરોપસર પકડવા આવ્યા છો, ખરું ?’ નગરવાલાએ જો કે માત્ર ઘરની તલાશી લીધી. નથુરામ ગોડસે તથા નારાયણ આપે જોડે સાવરકરને નિકટનો સંબંધ હોવાનું પુરવાર કરતાં અમુક કાગળિયાં હાથ લાગ્યા બાદ ફેખુઆરી ૫, ૧૯૪૮ ના રોજ પુલિસે તેમને કસ્ટડીમાં લીધા.

નારાયણ આપે તથા વિષ્ણુ કરકરે હજુ ફરાર હતા. ગાંધીજીની હત્યા પછી તરત બિરલા હાઉસની બધાર નીકળી ગયેલા એ બન્ને જણા રાતબર જૂની દિલ્હીના રેલ્વે પ્લેટફોર્મ પર નિરાશીતો વચ્ચે સૂતા રહ્યા. વેઈટિંગ રૂમમાં ગોડસેનો સામાન લેવા આવેલી પુલિસ ટુકડીના અમલદારોને તેમણે જોયા; એટલે તેઓ સમજ ગયા કે પુલિસે નથુરામની સધન ઉલટતપાસનું કામ આરંભી દીધું હતું. મુંબઈ તરફ જરી બધી ૪ ટ્રેનોના પેસેન્જરોની હવે કદાચ તપાસ

થાય એમ ધારી થોડા કલાક બાદ દિલ્હી-અલાહાબાદની ટ્રેનમાં તેઓ બેઠા. અલાહાબાદ સ્ટેશને વળી બીજી ટ્રેન પક્કિને અંતે મુંબઈ પહોંચ્યા.

ધરપકડથી બચવું હોય તો

મોદેથી પણ મુંબઈ જવું એ ભૂલ હતી, કેમ કે એકમાગ પંજાબી મદનલાલ પહાવાને બાદ કરતાં બાકીના શકમંદ કાવતરાબાજો મરાઠી હોવાનું જણાયા પછી હત્યાકેસની પુલિસતપાસનું ફોક્સ દિલ્હીથી ખસીને પુણે તથા મુંબઈ પર મંડાયું હતું. કાઈમ બ્રાન્ચે ગુનાશોધકોની અને બાતમીદારોની જાળ હકીકતે તમામ પ્રાન્તમાં બિધાવી દીધી હતી. મુંબઈમાં નારાયણ આપે રિગલ સિનેમા પાછળ અને ગેટ-વે ઓફ ઇન્ડિયા પાસે આવેલી પાર્યક્ર્ષું એપોલો હોટલમાં ૧૩ મી ફેલ્ઝુઆરીએ સાંજે ૫:૩૦ વાગ્યે પકડાયો, જ્યારે વિષ્ણુ કરકરેની ભાગદ્દોનો અંત તે દિવસે થાણેમાં આવ્યો. જવાલિયરમાં બીજે દિવસે હિન્દુ મહાસભાના ડૉ. દાતાત્રય પરચુરેને ગિરફ્તારીનું વોરન્ટ બજાવવામાં આવ્યું. શાંતોના વેપારી હિગમ્બર બડગેનો માત્ર ચિક્કીના ચાકર જેવો તેલુગુભાષી નોકર શંકર ડિસ્ટેયા તો હડી ફેલ્ઝુઆરીએ જ સામે ચાલી ડેઢુટી પુલિસ કમિશનર નગરવાલાની કચેરીએ શરણે થયો હતો. નગરવાલાએ ત્યારે જોરદાર થપ્પડ જમાવી તેનું સ્વાગત કર્યું હતું.

આ રીતે ગાંધીહત્યાના પંદર દિવસમાં ખૂયંત્રના બધા શકમંદ સભ્યોને જેલની સલાખો પાછળ ઘેલી દેવામાં આવ્યા. દિલ્હી પુલિસની ડિરાસતમાં નથુરામ ગોડસે અને મદનલાલ પહાવા હતી. બાકીના દરેક સભ્યને મુંબઈ પુલિસે બધા પુરાવા એકઠા થાય ત્યાં સુધી અટકાયતમાં રાખવાનો હતો. ગાંધીજીની હત્યાનો ફસ્ટ ઇન્ફર્મેશન રિપોર્ટ/FIR બિરલા હાઉસના અંતેવાસી નંદલાલ

મહેતાએ દિલ્હીના તઘલખ રોડ પુલિસ સ્ટેશને નોંધાવેલો અને હત્યાનો ગુનો દિલ્હી પુલિસક્ષેત્ર વિસ્તારમાં થયેલો, માટે અદાલતી કાર્યવાહી પાટનગર ખાતે યોજાય એ તો નક્કી હતું.

રાષ્ટ્રપિતાની હત્યાના કાવતરામાં સંડોવાયેલો એકેય ગુનેગાર કાનૂની છટકબારી શોધીને નિર્દોષ છૂટી ન જાય એ માટે શક્ય એટલા સબૂતો એકત્રિત કરવામાં અને ત્યાર બાદ તમામ પુરાવાના આધારે

ડોસ તહોમતનામું ઘડવામાં દિવસો નહિ, મહિનાઓ નીકળી ગયા. દેશના લોકો એ ખૂયંત્રને ભુલવા લાગ્યા. સૌનું ધ્યાન કાશ્મીરના બનાવો તરફ આને દેશી રજવાડાના વિલીનિકરણ તરફ હતું. આખરે મે, ૧૯૪૮ માં કેન્દ્ર સરકારે ગાંધીહત્યા કેસની સુનાવણી દિલ્હીના લાલ કિલ્લા ખાતે યોજવા અંગેનું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. ન્યાયાધીશ તરીકે કાનપુરના જજ આત્માચરણને પસંદ કરવામાં આવ્યા. લાલ કિલ્લાની તવારીખમાં એ ત્રીજો ઐતિહાસિક કેસ નિવડવાનો હતો. ૧૯૫૭ ના વિલ્યા પછી અંગેજોએ બહાદુરશાહ ઝર્ફ સામેનો ખટલો લાલ કિલ્લામાં ચલાવ્યો હતો અને ત્યાર બાદ ઘણા વર્ષ ૧૯૪૯ માં નેતાજી સુભાષભાબુની આજાદ હિન્દ ફોજના સૈનિકો પર ત્યાં કેસ મંડાયો હતો. હવે ૧૯૪૮ નું વર્ષ ગ્રીજા ઐતિહાસિક મુક્કદમાનું હતું.

આ કેસ માટે ભારત સરકારે નીમેલા પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર સી. કે. દફ્તરીએ ગાંધીહત્યાના સાવરકર અને પરચુરે સહિત નવ આરોપીઓ સામે ઇન્ડિયન પિનલ કોડની ખૂનને લગતી ત૦૨ મી કલમ તથા બીજી ચાર કલમો હેઠળ વિસ્તૃત આરોપનામું તૈયાર કર્યું હતું. વિશેષમાં ગેરકાયદેસર શાંતો રાખવાના અપરાધને લગતી ઓર છાએક કલમો લાગુ પાડી હતી. દફ્તરીની મદદમાં બીજા સરકારી વકીલો પણ હતા. સામી તરફ હિન્દુ મહાસભાના તથા રાષ્ટ્રીય સ્વયં સેવક સંઘના ટેકેદારોએ ફેંડ એકહું કરી તહોમતદારોને પણ પ્રતિભાશાળી વકીલો મેળવી આપ્યા તે પૈકી ઘણા ખરા હિન્દુતરફી હતા. નથુરામ ગોડસે આણી મંડળીના બચાવ માટે રીતસરની ડિકેન્સ કમિટી બની જેમાં લોકમાન્ય તિલકના દોહિત્ર જી. વી. કેતકર, લાલા નારાયણાદત, જમનાદાસ મહેતા તથા એલ. બી. બોપટકર સહિત મોટા ગજાના ૧૨ જાણાનો સમાવેશ થતો હતો.

આ તરફ અદાલતી કાર્યવાહી માટે પૂર્વતૈયારી પણ મોટા પાયે ચાલી. લાલ કિલ્લામાં ટોચના મજલે કોર્ટરૂમ તરીકે ૩૦.૫ × ૭ મીટરનો (૧૦૦ ફીટ × ૨૨ ફીટનો) દેખાવે લાંબી પરસાળ જેવો ખંડ પસંદ કરી તેના છેંડે ન્યાયાધીશ આત્માચરણ માટે લાકડાનું પ્લેટફોર્મ બનાવવામાં આવ્યું. જમણી બાજુ આરોપીઓ માટે જે કઠરો તૈયાર થયો તે બાલ્કની જેવો હતો. કઠરા પાછળ લાકડાની તૃ બેન્ચ હતી, પત્રકારો અને પાસ-હોલ્ડરો માટે ૨૦૦ ખૂરશીઓનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો. ટેક્નિશિઅનોએ માઈક અને બે ટેલિફોન પણ ગોઠવ્યા. મુંબઈથી આવનાર પુલિસ ટુકડી માટે ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરનો હોલ અનામત હતો, જ્યારે દિલ્હી પુલિસના લગભગ ૩૦૦ જાણાએ લાલ કિલ્લા ફરતે જ્યૂટી પર રહેવાનું હતું. કિલ્લાના ચોગાનમાં કારાવાસ તરીકે સિમેન્ટ-કોન્જિટની જાડી હિવાલવાળી બરાકનું ચંતણાર

ગાંધીહત્યા કેસના સરકારી વકીલ સી. કે. દફ્તરી

કરાયું અને દિલ્હી સેન્ટ્રલ જેલના બે લોખંડી દરવાજ તથા જાડા સળિયાની બારીઓ કાઢી એ કારાવાસમાં જડી લેવામાં આવ્યા. બરાકની ચોતરફ પાછી ૨.૫ મીટર (૮ ફિટ) ઊંચી કાંટાના તારની વાડ હતી. મુક્દમાનો ફેસલો આવે ત્યાં સુધી બધા તહોમતદારોએ સુનાવણી દરમ્યાન અહીં કારાવાસમાં રહેવાનું હતું.

મુંબઈથી ગોપાલ ગોડસે, વિષ્ણુ કરકરે, વીર સાવરકર, નારાયણ આપે વગેરેને અલગ વિમાનો દ્વારા મે ૨૪, ૧૯૪૮ ના રોજ દિલ્હી લાવી સીધા બરાકભેગા કરી દેવામાં આવ્યા. નાણ દિવસ પછી ૨૭ મે ના દિવસે સવારે ૯:૫૦ વાગ્યે ઐતિહાસિક ખટલો શરૂ થયો અને ન્યાયાધીશ આત્માચરણ સમક્ષ તહોમતદારોને હાજર કરાયા ત્યારે એકેય જણને હાથકડી પહેરાવેલી ન હતી. કોઈ સમારંભમાં હાજરી આપવાની હોય તેમ આઠ તહોમતદારો નિશ્ચિંત ચહેરે બેન્ચ પર નાણ હરોળમાં ગોડવાયા એટલું જ નહિ, પરંતુ ન્યાયાધીશે અખભારી ફોટોગ્રાફરોને પરવાનગી આપ્યા પછી સૌએ ફોટા પણ હસતા-બોલતા રહીને હળવા મૂડમાં પડાવ્યા. (હૃપ વર્ષના સાવરકર માટે કઠેરાની બહાર અલાયદી ખુરશી હતી.) એક ફોટોગ્રાફરે તો મૂવી કેમેરા વાપર્યો. અદાલતનું પારંપરિક ઔચિત્ય જાળવવાની બાબતે એ વિરોધાભાસ જાણે ઓછો હોય તેમ હાજર રહેલા સૌને ઉનાળાના તાપ સામે રાહત આપવા ચ્યપરાસીઓ માથા પર ઠંડા પાણીનાં માટલાં ઊંચકીને તેમજ હાથમાં પિતળના કળશિયા રાખીને કોર્ટ રૂમમાં આંટા ફેરા કરતા હતા એટલું જ નહિ, પણ કેસની સુનાવણી શરૂ થયા પછીયે તેમની પાણીસેવા ચાલુ રહેવાની હતી.

સાવરકર અને નથુરામ સિવાય બાકીના ગાડકાર્યા વગર આપ્યસમાં વાતચીત કરતા હતા. સુનાવણી વખતે હાજર એવા ગુજરાતના નામાંકિત પત્રકાર અને સાહિત્યકાર કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીએ પોતાના અહેવાલમાં લઘ્યું કે ધોતિયું અને જલ્દો પહેરીને આવેલો નથુરામ બિલકુલ નિશ્ચિંત, દરેલ તેમજ કૃતનિશ્ચયી જણાતો હતો. પશ્ચાતાપની જરા સરખી લાગણી તેના ચહેરા પર ન હતી. સરકારી વકીલ સી. કે. દફ્તરીના વેધક પ્રશ્નોના જવાબ આપતી વખતે નથુરામનો અવાજ ભારે મક્કમ હતો અને ભાષા અર્થપૂર્ણ, રસાણ તથા અણિશુદ્ધ હતી.

પ્રથમ દિવસે તો અદાલતનું કામકાજ માત્ર બે કલાક ચાલ્યું, પણ તારીખ જૂન ૩, ૧૯૪૮ ના રોજ બીજી સુનાવણી વખતે લાંબી દલીલબાળીના આરંભે નથુરામ ગોડસેએ પોતાના સહિત બધા આરોપીઓ વતી સફાઈદાર અંગેજમાં ફરિયાદ કરી કે તેમને 'C' class કેદીઓ તરીકે રાખવામાં આવતા હતા. નહાવાધોવા માટે બે-નાણ દિવસ સુધી પાણી અપાતું ન હતું. ગોડસેએ સ્પષ્ટ કર્યું કે પોતે

કશી મહેરબાની નહોતો માગતો, પણ જે લના નીતિનિયમો અનુસાર મળવાપાત્ર સવલતો તેમને મળવી જોઈએ. આરોપ ગાંધીજીની હત્યાનું કાવતરું રચ્યાનો હોય એ કારણસર જેલતંત્ર કાયદાને બૂલી કિન્નાખોરી દાખવે તે કેમ ચાલે ? નથુરામની તીખી રજૂઆતને બીજા તહોમતદારોએ સંયુક્ત અવાજે

વાલ કિલ્વાની અદાલતી કાર્યવાહી વખતે આરોપીઓના કઠેરામાં બેઠેલા (પ્રથમ હરોળમાં ડાબેથી) નથુરામ, નારાયણ આપે, વિષ્ણુ કરકરે; (બીજી હરોળમાં ડાબેથી) દિગમ્બર બડગે, મનનલાલ પહલા અને ગોપાલ ગોડસે

આરોપીઓ કેસની ગંભીરતાને ખાસ સોદાગર દિગમ્બર બડગે ચૂપ રહ્યો. ચૂપકીદી સૂચ્યક હતી--એ વાતની સૂચ્યક કે તેણે પોતાની બાલ બચાવવા માટે તાજના સાક્ષી બનવાનું નક્કી કર્યું હતું અગર તો બની ચૂક્યો હતો. હિન્દુ મહાસભા કે રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ જોડે મુદ્દલે સંબંધ ન ધરાવતા દિગમ્બર બડગેનું વલાલ બાકીના આરોપીઓ માટે અપેક્ષિત હતું, એટલે તેના મૌનને તેમણે બહુ ધ્યાન પર લીધું નહિ. આ તરફ નથુરામની ફરિયાદના અનુસંધાનમાં ન્યાયાધીશ આત્માચરણે બધા

તહોમતદારોને 'B' class કેદીઓ ઠરાવતો હુકમ જારી કર્યો, જેના અન્વયે તેઓ ઘરનાં મનપસંદ કપડાં, અખબારો, પુસ્તકો, ટપાલો, સામયિકો વગેરે મેળવવાને હક્કદાર બન્યા. મુખ્ય પાંદી એ રહી કે સૌની ધર્મપ્રેરિત ખુમારી જોતાં અથ્વા યા બ્લેડ આત્મહત્યા કાજે ન વપરાય એટલા માટે તેમણે જેલના વાળંદ પાસે જ દાઢી કરાવવાની હતી.

લાલ કિલ્લામાં રીતસરના કાનૂની સંઘર્ષ તરીકે ઐતિહાસિક ખટલો જૂન ૨૪, ૧૯૪૮ ના દિવસે પ્રથમ સાક્ષીની જુબાની સાથે શરૂ થયો, જેના પછી સરકારી વકીલોએ ૧૩૫ દિવસોમાં ૧૪૮ સાક્ષીઓનાં બયાનો ફુલ ૭૨૦ પાનાં ભરીને નોંધ્યાં. ઉપરાંત ૪૦૪ દસ્તાવેજુ પુરાવા અદાલત સમક્ષ રજૂ કર્યા, જ્યારે સાબિતી તરીકે પેશ કરાયેલી હત્યાકેસને લગતી (બેરેટા પિસ્તોલ જેવી) ચીજો ૮૦ હતી. મુખ્ય સરકારી વકીલો સી. કે. દફતરી, રાયબહાદુર જવાલાપ્રસાદ અને જે. સી. શાહ હતા. (વર્ષો પછી ૧૯૭૦ માં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચીફ જસ્ટિસ બનેલા જે. સી. શાહ નિવૃત્તિ બાદ ઈમરજન્સીનાં આરોપી ઈન્ડિરા ગાંધીનાં દુર્જીત્યો અંગે

તપાસ ચલાવી હતી.) ફરિયાદી તેમજ બચાવ પક્ષના વકીલોએ જુબાની લેવાનું કામ પૂરું કર્યું; એટલે ન્યાયાધીશ આત્માચરણે તહોમતદારોને હ પાનાંનું સંક્ષિપ્ત આરોપનામું વાંચી સંભળાવ્યું અને સાથોસાથ દિગમ્બર બડગે તાજનો સાક્ષી બન્યો હોવાનું જાહેર કરી તેને શરતી માફી આપી. કેસનો ચુકાદો આવે ત્યાં સુધી જો કે બડગેએ કોર્ટના ફરમાન

મુજબ પુલિસની રક્ષણાત્મક કસ્ટડીમાં રહેવાનું હતું. સ્વાભાવિક છે કે બાકીના આઠ જગ્યાએ તેમના પર મૂકાયેલા બધા આક્ષેપો નકારી કાઢ્યા.

બધા તહોમતદારોએ પોતાની ડેફીન્યુન તરીકે પુષ્ટ દલીલો કરી અને લગભગ દરેકનું બચાવનામું લેખિત હતું. નારાયણ આપેએ કોર્ટ સમક્ષ ર૨ પાનાંનું બચાવનામું વાંચ્યું, જેમાં તેણે જગ્યાવ્યું કે હત્યાના દિવસે તે ઘટનાસ્થળે ન હતો. માત્ર જાન્યુઆરી ૨૦, ૧૯૪૮ ના રોજ

તે બિરલા હાઉસ ખાતે ગાંધીજીને ફક્ત એમ પૂછવા ગયેલો કે સરકાર પર દબાણ કરી શા માટે પાકિસ્તાનને રૂ. ૫૫ કરોડ અપાચ્યા કે જેમના દ્વારા ખરીદાતાં શાંખો આપણા સૈનિકોનો ભોગ લેવાનાં હતાં? વિષણુ કરકરેએ મરાઈમાં લખેલું ૩૭ પાનાંનું બચાવનામું અદાલતને વાંચી સંભળાવ્યું, જેનો દુભાષિયાએ તરજુમો કર્યો. કરકરેનો બચાવ હતો : 'મી નિર્દોષ આહે. માલા ફસવલે ગેલે આહે.' ('હું નિર્દોષ છું. મને ફસાવવામાં આવ્યો છે.') મદનલાલ પહાવાએ તેની ૨૧ પૃષ્ઠોની રજૂઆતમાં દરેક આરોપને રદ્દિયો આપ્યો. અલબત્ત, સાથોસાથ એ પણ કબૂલ્યું કે પાકિસ્તાનને રૂ. ૫૫ કરોડ આપવા ઉપવાસે ચેલા ગાંધીજીને રાષ્ટ્રવાદી પ્રજાનો અવાજ પણ બહેરા કાનમાં સંભળાય એટલા માટે જાન્યુઆરી ૨૦, ૧૯૪૮ ના રોજ તેણે બિરલા હાઉસ ખાતે બોમ્બધાડીઓ કરવાનો પ્લાન યોજ્યો હતો. તેલુગુભાષી શંકર ડિસ્ટેયા પાસે લેખિત બચાવપત્ર ન હતો, જ્યારે ગોપાલ ગોડસેએ ૧૫, વીર સાવરકરે ૫૭ અને ડૉ. પરચુરેએ ૧૫ પૃષ્ઠો ભરીને લખેલાં બચાવનામાં વાચ્યાં.

સૌથી લાંબું (૮૩ પાનાંનું) નિવેદન હત્યાના મુખ્ય આરોપી નથુરામ ગોડસેનું હતું, જેમાં તેણે પોતાના માથે ખડકાયેલા આક્ષેપો ખંખેરી નાખવાને

બદલે સામા આક્ષેપો મૂકવાનો દઢ પ્રયાસ કર્યો હતો. અદાલત તે દિવસે પ્રેક્ષકો અને પત્રકારો વડે ભરચક હતી. ઉપસ્થિતોમાં વી.આઈ.પી. મહાનુભાવો પણ હતા. ગોડસેનું લખાણ જલદ હતું. મહાત્મા ગાંધીને તેણે માત્ર હિન્દુવિરોધી અને મુસ્લિમતરફી જ નહિ, પરંતુ દેશના ભાગલા માટે અને ત્યાર બાદ ભારતે કાશ્મીરમાં ગુમાવેલી ભૂમિ માટે જવાબદાર એવા રાષ્ટ્રદ્રોહી તરીકે પણ ઓળખાય્યા. સવારે ૧૧:૦૦ વાગ્યે તેણે અદાલત સમક્ષ વાંચન શરૂ કર્યું અને બપોર પછી ૪:૦૦ વાગ્યે એટલે કે પાંચ કલાકે પૂરું કર્યું. ગાંધીજી મૃત્યુંદરને જ લાયક હોવાની નથુરામ ગોડસેની રજૂઆત જોડે સહમત થવું કદાચ મુશ્કેલ બને, પરંતુ તેનાં કેટલાંક વિધાનો તેમાં રહેલા તથ્યના કેટલાક અંશને કારણે વિચારપ્રેરક હતા.

જેમ કે--કોમી રમભાણો વખતે ગાંધીજીને વધુ દોષ હિન્દુઓનો દેખાતો હતો. નેહરુએ કાશ્મીરમાં ઘૂસી આવનાર પાક દળોને ખદેડી રહેલા ભારતીય જવાનોના હાથ એકપણી યુદ્ધવિરામ વડે બાંધી લીધા પછી ગાંધીજીએ દેવાળિયા પાકિસ્તાનને રૂ. ૫૫ કરોડના જૅકપોટ વડે શખ્સજ્જ બનાવ્યું હતું.

ગોડસેના મતે નેહરુ સરકાર મુસ્લિમતરફી હતી. દેશના ભાગલા વખતે અહીંથી પાકિસ્તાન જતા મુસ્લિમોના પ્રવાસ માટે સરકારે માર્ગમાં ચાચિપડાવોનો, સશક્ત પુલિસ દળનો અને રેલ્વેનો તમામ પ્રબંધ કર્યો, જ્યારે પાકિસ્તાનથી ભારત આવવા વલખાં મારતા હિન્દુ-શીખોને તેમના નસીબના બરોસે રહ્યાના મૂક્યા એમ કહી નથુરામ ગોડસેએ નેહરુ સરકારને મુસ્લિમતરફી જાહેર કરી. એક દાખલો તો અદાલતમાં જ મોજૂદ હતો. હિન્દુ મહાસભા એકંદરે મરાઠી બ્રાન્ડની સંસ્થા હતી, છતાં મદનલાલ પહાવા નામનો ૨૦ વર્ષથી પંજાબી નિરાશ્રિત તેમાં એટલા માટે જોડાયો અને ગાંધીહત્યાના કાવતરામાં પણ સામેલ થયો કે બંજર વડે જખમી થયેલા પિતાને છોડી તેણે બાકીનાં કુટુમ્બીજનો સાથે ભારત ભાગવું પડ્યું હતું. ભારતમાં તેણે જોયું કે ગાંધીજી હિન્દુઓને સંયમ રાખવાનો બોધ આપતા હતા.

નથુરામ ગોડસેનાં સરકારવિરોધી અને ગાંધીજીવિરોધી મંત્રબ્યોને કેસ જોડે સંબંધ ન હોવાનું કહી સરકારી વકીલોએ તેમને અદાલતી રેકૉર્ડમાંથી બાકાત રાખવાની માગણી કરી, પણ કોઈ તે માન્ય ન રાખી. (ન્યાયાધીશ આત્માચરણના શબ્દો : 'આ શબ્દ તમારી દસ્તિએ કદાચ અનાવશ્યક હશે, પણ નથુરામ ગોડસે માટે અગત્યનાં છે.') વર્ષો પછી ગોપાલે મોટા ભાઈ નથુરામનું ઈત્ત પૃષ્ઠોનું સંપૂર્ણ નિવેદન પોતાના May It Please Your Honour પુસ્તકમાં છાયું ત્યારે એ પુસ્તકના વેચાણ પર સરકારે પ્રતિબંધ મૂકી દીધો. ગોપાલે ત્યાર પછી દાખલ કરેલી યાચિકાના જવાબમાં એ પ્રતિબંધ ગેરકાયદે ઠર્યો અને પુસ્તક બેસ્ટ-સેલર બન્યું.

લાલ કિલ્લા ખાતે પાલિક પ્રોસિક્યૂટર સી. કે. દફતરીએ ડિસેમ્બર ૧, ૧૯૪૮ ના રોજ આરોપનામાનું સમાપન આરંભ્યું, જે આઈ દિવસ ચાલ્યું. આ સરકારી વકીલે નારાયણ આપેને ગાંધીહત્યાના ખદ્યંત્રનો સૂત્રધાર ગણાવ્યો. રાખ્રીપિતા પર ગોળીઓ બલે નથુરામ ગોડસેએ ચલાવી હતી, પણ તાજના સાક્ષી દિગ્ભર

કોટ્ટમની તસવીરમાં છેક જાબી તરફ જસ્ટિસ આત્માચરણ અને છેક જમજી બાજુ નથુરામ દેખાય છે

બડગેની ગવાહી મુજબ ખદ્યંત્રના પ્રારંભથી શરૂ કરી પૂર્ણાહૂતિ સુધીનું તમામ આયોજન નારાયણ આપેનું હતું. બીજી તરફ ગોડસેએ આપે દ્વારા ખદ્યંત્ર ઘડાયાની

વાતનો ઈન્કાર કરી ગાંધીહત્યાનું મિશન તેનું વ્યક્તિગત હોવાનું તેમજ એકલેહાથે પાર પાડ્યું હોવાનું અદાલતને ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું.

આખરે ૨૬૦ દિવસ લાંબા કાનૂની સંઘર્ષ પછી ફેબ્રુઆરી ૧૦, ૧૯૪૯ ના રોજ દિલ્હીના લાલ કિલ્લામાં સવારે ૧૧:૩૦ વાગ્યે ઐતિહાસિક ચુકાદાનો સમય આવ્યો. કિલ્લા તરફ જતા માર્ગને પુલિસે ટ્રાફિક માટે બંધ કરી દીધા હતા. અદાલત પાસ-હોલ્ડરો અને પત્રકારો વડે ભરયક હતી. બરાબર ૧૧:૨૦ વાગ્યે આઈ તહોમતદારોને ગ્રાણ લાંબી બેન્ચવાળા કઠેરા તરફ દોરી લાવવામાં આવ્યા. દસ મિનિટ પછી જસ્ટિસ આત્માચરણો વ્યાસપીઠ પર સ્થાન લીધું. ઐતિહાસિક ખટલાનું જજ્મેન્ટ ૨૦૪ પાનાંનું હતું. નથુરામ ગોડસેથી શરૂ કરીને વારફરતી દરેક આરોપીનું નામ તેઓ બોલતા ગયા અને ફેસલો સંભાવવતા ગયા. કાયદાની જે તે કલમ અનુસાર--

■ નથુરામ ગોડસેને તથા નારાયણ આપેને મુખ્ય અપરાધીઓ ગણી જસ્ટિસ આત્માચરણો તેમને મોતની સજા ફરમાવતો ચુકાદો આપ્યો.

■ વિષ્ણુ કરકરે, મદનલાલ પહાવા, શંકર કિસ્તોચા, ડૉ. દન્તાત્રય પરચુરે અને ગોપાલ ગોડસે જન્મટીપની સજા પામ્યા.

■ વીર સાવરકર નિર્દોષ ઠર્યો અને કોઈ તેમની મુક્તિનો આદેશ જારી કર્યો, પણ કાયદો તથા વ્યવસ્થા ન જોખમાય એ હેતુસર તેમને થોડો સમય લાલ કિલ્લાની બરાકમાં જ રાખવાની પુલિસતંત્રને સૂચના આપી.

ભારતની અદાલતી તવારીખના અત્યંત નાટ્યાત્મક, સંવેદનશીલ અને

બહુચર્ચિત કેસને તેના અંજમે પહોંચાડ્યા બાદ જસ્ટિસ આત્માચરણે જાગ્રાવ્યું કે તેમના ચુકાદા સામે દોષિતો પંજાબ હાઈ કોર્ટમાં અપિલ કરી શકે તેમ હતા. (દિલ્હીમાં ત્યારે

હાઈ કોર્ટ ન હતી. દિલ્હી પંજાબ હાઈ કોર્ટના ન્યાયકોરમાં આવતું હતું.) દિગ્ભર બડેના નોકર શંકર કિસ્તૈયાને જન્મટીપ ફરમાવ્યા પછી જસ્ટિસ આત્માચરણે તેની સણી હળવી બનાવવા અંગે પણ સિફારિશ કરી, જે દેખીતી રીતે પંજાબ હાઈ કોર્ટને સંબોધાયેલી હતી.

આમ ૨૬૦ દિવસે ઐતિહાસિક ઘટનાનું કમ સે કમ જસ્ટિસ આત્માચરણની લાલ કિલ્લા ખાતે સ્થપાયેલી અદાલતમાં પૂર્ણવિરામ આવ્યું. એક નિર્દોષને તથા ૭ દોષિતોને કોર્ટરૂમની બહાર પાછા દોરી જવાયા ત્યારે તેમણે મોટા સાદે નારા પોકાર્યા : ‘હિન્દી, હિન્દુ, હિન્દુસ્તાન ! તોડ કે રહેંગે પાકિસ્તાન !’ ફેલ્બુઅઠી ૧૦, ૧૯૪૮ ની એ જ સાંજે દિલ્હીની પંજાબ હકૂમતના જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટે વીર સાવરકરને તત્કાળ દિલ્હી છોડી જવાની અને ગ્રાસ મહિના સુધી તેના સીમાડામાં પગ ન મૂકવાની તાકીદ કરતું હૂકમનામું બજાવ્યું. રાજ્યાનીમાં સાવરકરને હીરો તરીકે બિરદાવી મુસ્લિમો સામે હિંસાએ ચેડે એવા હિન્દુવાદીઓ પુષ્કળ હતા.

■
જસ્ટિસ આત્માચરણે તેમનું જ્જમેન્ટ આપ્યા પછી ૪ દિવસે ગાંધીહત્યા કેસ પંજાબ હાઈ કોર્ટમાં ગયો, કારણ કે સાતેય દોષિતોએ ચુકાદાને પડકારતી અપીલ કરી હતી. હાઈ કોર્ટમાં અપીલના કેસો સામાન્ય રીતે બે ન્યાયાધીશો સાંભળે, પરંતુ રાખ્રેપિતાની હત્યાના કેસનું મહત્વ ધ્યાનમાં લેતાં જસ્ટિસ એ. એન. ભંડારી, જસ્ટિસ અધ્યક્ષરામ તથા જસ્ટિસ જ. ડી. ખોસલા એમ ગ્રાસ વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશોની બેન્ચનું

એટલે કે ન્યાયપીઠનું ગઠન કરવામાં આવ્યું. પંજાબની હાઈ કોર્ટ ત્યારે સિમલામાં બિરાજતી હતી, કેમ કે તેનું અસલ મથક લાહોર પાકિસ્તાનમાં ગયું હતું અને પંજાબના વર્તમાન પાઠનગર ચંદ્રગઢનું એ વખતે હજી અસ્તિત્વ ન હતું. બ્રિટિશરાજનો દરેક વાઈસરોય ગ્રીઝ ઋતુ દરમ્યાન સિમલામાં જ્યાં રહેતો એ ભવ્ય વાઈસરિગલ હાઉસ (૧૮૫૦ માં નવું અપાયેલું નામ ટાંકો તો રાખ્રેપિતિ નિવાસ) પંજાબ હાઈ કોર્ટને ફાળવવામાં

આવ્યું હતું. પ્રથમ મજલે આવેલા વિશાળ કોર્ટરૂમમાં મે ૨, ૧૯૪૮ ના દિવસે અપીલોની સુનાવણીનો આરંભ થયો ત્યારે પણ ઓરડો લાલ કિલ્લા ખાતેના પહેલા દિવસની જેમ ભરચક હતો અને ત્યાર પછીની બીજી પચ્ચીસ અદાલતી બેઠકો દરમ્યાન એ જ માહોલ રહેવાનો હતો.

એકમાત્ર નથુરામ ગોડસે સિવાય બાકીના અડવો ડાન કસૂરવારો વતી કાનૂની દલીલો તેમના વકીલોએ કરી. નથુરામે પોતાનો બચાવ જાતે જ કરવાનો આગ્રહ રાખ્યો. ન્યાયાધીશોની એ માટે અનુમતી મળ્યા બાદ તેણે કોર્ટ સમક્ષ કલાકો સુધી જે સફાઈઓ આપી તે વિફરેલા બેજાના આકોશને બદલે વિવેચનાત્મક

ગાંધીહત્યા કેસની સુનાવણી માટે નિમાયેલા પંજાબ હાઈ કોર્ટના સિનિઅર ન્યાયાધીશો ગાંધીશી અનુકૂમે જસ્ટિસ એ. એન. ભંડારી, જસ્ટિસ અધ્યક્ષરામ અને જસ્ટિસ જ. ડી. ખોસલા

અને વિશ્વેષણાત્મક હતી. ન્યાયાધીશો સહિત હાજર રહેલા સૌ તેને એકચિત્તે સાંભળતા રહ્યા. સફાઈનાં કેટલાંક અવતરણો :

‘હું ધાર્મિક વાતાવરણ ધરાવતા બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં જન્મ્યો એટલે સહેજે હિન્દુ ધર્મ અને હિન્દુ સંસ્કૃતિ પ્રત્યે મને પૂજ્યભાવ જાગ્યો. આમ ઇતાં સમજણો થયો ત્યારે ધાર્મિક અને રાજકીય સહિત બધા ‘વાદ’ મેં તજ દીધા. માણસની જ્ઞાતિ અને છૂતઅધૂત તેના માત્ર જન્મ વડે નક્કી થાય એ વાત સામે મારો વિરોધ હતો. આથી મેં જ્ઞાતિપ્રથાની નાબૂદી માટે જાહેર ચળવળ શરૂ કરીને એવા કેટલાય સાર્વજનિક બોજન કાર્યક્રમો ગોઠવ્યા કે જેમાં બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને ચમારો તથા હરિજનો સાથે મળીને ખાતા હતા...’

‘...મેં દાદાભાઈ નવરોજી, વિવેકાનંદ, ગોખલે, તિલક વગેરેનાં લખાણો વાંચ્યાં છે. વિશેષ કરીને તો વીર સાવરકરે તથા ગાંધીજીએ જે લઘ્યું અને કહ્યું તેનો અત્યાસ કર્યા પછી મને લાઘ્યું કે મારી પહેલી ફરજ હિન્દુ લોકો પ્રત્યે છે. પરિણામે ૧૯૪૮ ની આસપાસ સુહરાવદ્દિનાં આંખમિચામણાં નીચે જ્યારે નોઆખીમાં હિન્દુઓ પર અત્યાચારો થયા ત્યારે મારું લોહી ઉકળ્યું. ગાંધીજી તેમની પ્રાર્થનાસભામાં સુહરાવદ્દિનિ ‘શહીદ સાહેબ’ તરીકે બિરદાવતા હતા એટલું જ નહિ, પણ દિલ્હી આપ્યા બાદ તેમણે હરિજન કોલોનીના હિન્દુ મંદિરમાં પ્રાર્થનાસભા યોજવાનું શરૂ કર્યું હતું અને ભક્તોના વિરોધ છતાં એ મંદિરમાં તેઓ કુરાન વાંચતા હતા. અલભત્ત, મસ્જિદમાં ગીતા વાંચવાની હિંમત તેઓ

દાખવી શકે તેમ ન હતા. હિન્દુ લોકો સહિષ્ણુ, એટલે તેમની લાગણીને પગ તળે કયડવામાં (ગાંધીજી) ભંચકાતા ન હતા. હિન્દુના આત્મગૌરવ પર વા થાય તો એ પણ અસહિષ્ણુ બની શકે છે એટલું મારે ગાંધીજીને દેખાડી આપવું હતું...'

'...અગિયાર કરોડ (હિન્દુ) લોકોએ એવા પ્રદેશમાંથી તેમનાં ઘરબાર તજીને નીકળી આવવું પડ્યું છે કે જ્યાં મુસ્લિમોની વસ્તી ચાર કરોડથી વધારે ન હતી. આ ભયંકર અન્યાય થવા છતાં ગાંધીજીએ તુલ્લિકરણની નીતિ ચાલુ રાખી, જેમાં છેલ્લે તેમણે પાકતરફી ઉપવાસ પણ કર્યા ત્યારે મેં નક્કી કર્યું કે તેમનું અસ્તિત્વ તત્કાળ મિટાવી દેવું જોઈએ. ગાંધીજીનું માનસ સ્વનિષ્ઠ હતું. શું સાચું અને શું ખોટું તેના અંગે પોતાનું જ મંત્ર્ય યથાર્થ હોવાનું તેઓ માનતા હતા. દેશને જો તેમના નેતૃત્વની ગરજ હોય તો તેમનો કક્ષો સાચો ગણવો રહ્યો, નહિતર ગાંધીજી દૂર ખસીને અલિપ્ટ રહેવા તૈયાર હતા. આ જાતના વલાણમાં ક્યાંય વચ્ચલો માર્ગ ન હતો. ઘણા કોંગ્રેસી સભ્યોને ગાંધીજીના રાજકીય ઘણાલો તર્કદીન જણાતા હતા, પરંતુ કોંગ્રેસમાં રાજીનામું મૂકી દેવું અગર તો પોતાની બુદ્ધિ ગાંધીજીના કદમોમાં મૂકી દેવી એ માત્ર બે રસ્તા તેમના માટે ખુલ્લા હતા. આ સ્થિતિમાં ગાંધીજી ભૂલ પર ભૂલ કરતા રહ્યા, પણ છેવટે તેમના આત્માનો અવાજ, આધ્યાત્મિકતા, અહિંસા વગેરે બહુ ગવાયેલા બધા ગુણો મહમદ અલી જીજાના લોખંડી મનોબળ સામે જૂકી પડ્યા. મુસ્લિમ લીગ સાથે કામ પાડવામાં નિષ્ફળ સાબિત થયેલા ગાંધીજીએ જુદી રાજકીય નીતિ ધરાવતા નેતાઓ માટે જગ્યા કરી આપવાની કે પછી પોતાની હાર કબૂલી લેવાની જરૂર હતી, પરંતુ તેમનામાં એટલી નિખાલસતા ન હતી. પરિણામે હિમાલય જેવડી ભૂલો થતી રહી અને જ્યારે ભારતમાતા તરીકે પૂજાતા દેશના કોંગ્રેસે ગાંધીજીની અનુમતિથી ટુકડા કર્યા ત્યારે મારો કોધ સીમા વટાવી ગયો. હું મારા દેશમાં પાકિસ્તાનનો વધુ પેસારો રોકવા માગતો હતો. ગાંધીજીને હું ખતમ કરું તો મારી જિંદગી અને વિશેષ તો જિંદગી કરતાં વધુ પણ કિમતી એવી મારી આબરૂ ગુમાવી દેવી પડે એ હું જાણતો હતો, છતાં ગાંધીજીની વિદાય પછી ભારતના નેતાઓને પ્રેક્ટિકલ રાજીનીતિ અપનાવવાની સ્વતંત્રતા મળે, હુમલાનો તેઓ પ્રતિકાર કરે અને સશ્શેદ્ધ દળો વડે દેશ શક્તિશાળી થાય એ સર્વાંગી રાષ્ટ્ર ઘડતર માટે જરૂરી હતું. આ બધું સ્વસ્થ ચિંતા વિચાર્યા પછી જ આખરી નિર્ણય પર આવી જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૪૮ ના દિવસે મેં ગાંધીજીને ઠાર કર્યા, જ્યારે બીજી તરફ હું જાણતો હતો કે લોકો મને પાગલ કે મૂર્ખ સમજવાના હતા...'

'...હવે મારે વધુ કહેવાનું રહેતું નથી. ઈશ્વર સમક્ષ મારી છેલ્લી પ્રાર્થના એ છે કે દેશનું ફરી એકીકરણ થાય અને દેશની પ્રજા હુમલાખોરો સામે ઘૂંઠણિયા ટેકવી દેવાની પરાજયવૃત્તિ તજી હે.'

નથુરામ ગોડસેએ પોતાના ઉત્કટ ઉર્મિશીલ અને ઉતેજક સંબોધનના અંતે ભારતીયોને રાષ્ટ્રવાદી બનાવવાની હાકલ કરી અને કર્તવ્યનો તથા નિર્ભયતાનો

મહિમા સમજાવતા 'ભાગવદ્ ગીતા'ના કેટલાક શ્લોકો ઉચ્ચાર્યા. જસ્ટિસ જ. ડી. ખોસલા તેમના પુસ્તકમાં લખે છે કે, 'શ્રોતાગાણ પર છવાયેલો પ્રભાવ દેખી અને સાંભળી શકાતો હતો. ગોડસેએ બોલવાનું પૂરું કર્યું ત્યારે એકદમ સોપો પડી ગયો. ઘણી સ્થીઓ રડતી હતી અને ખોંખારા વડે ઝૂમો સાફ કરતા પુરુષો તેમના હાથડુમાલ માટે ખીસાં ફંકોસતા હતા. દેશની આટલી લાંબી કાર્યવાહીમાં એકમાત્ર ગોડસેની ભૂમિકા નોંધપાત્ર રહી એવું સૌને લાગ્યું હોય એમ ચોક્કસ જણાતું હતું. કોઈ પણ જાતના સંશય વગર હું એટલું કહી શકું કે શ્રોતાસત્યોને જો તે દિવસે જ્યુરિ બનાવવામાં આવ્યા હોત અને નથુરામ ગોડસેનું ભાવિ નક્કી કરવાનું તેમના પર છોડી દેવાયું તો જબર બહુમતી સાથેનો તેમનો ચુકાદો 'Not guilty' સિવાય બીજો હોત નહિયું.'

હાઈ કોર્ટ પોતાનો ચુકાદો જો કે કાયદાના ક્ષેત્રમાં રહીને નક્કી કરવાનો હતો. જૂન ૨૧, ૧૯૪૮ ના રોજ તેણે જ્જમેન્ટ આઘ્યાં. ડૉ. દાતાત્ર્ય પરચુરેને તથા શંકર કિસ્તૈયાને તેણે બેકસૂર ઠરાવ્યા, પણ બાકીના પાંચ જણાની સજા કાયમ રાખી. નથુરામ ગોડસેના અને નારાયણ આપેના મોત આડે ફક્ત ફાંસીનો ગાળિયો બાકી રહ્યો.

પંજાબની અભાલા સેન્ટ્રલ જેલમાં નવેમ્બર ૧૫, ૧૯૪૮ નો સૂર્યોદય થાય એ પહેલાં ગાંધીહત્યાના બન્ને મુખ્ય કસૂરવારોને જેલરનું અને જલ્લાદનું તેંબું આવ્યું. કાળકોટિની બહાર નીકળતી

ખરોંગાણારકનું મેનામૂળા અની જેટાન-લોલા પુસ્તક

બ્રહ્માંડનાં ગૂટ રહેયોને સરળ અને રસાળ શૈલીમાં વાયકો સમક્ષ રજૂ કરતી કલમનું નામ છે...

નગોંદ વિજય

કુલ પાનાં : ૨૧૬ કિંમત : રૂ. ૧૮૦/-

આજે જ આપના ફેરિયા પાસે 'કોસ્મોસ'ની નકલ માગો. દેક જાણીતા બુક-સ્ટોરમાં પણ મળે છે.

બ્રહ્માંડ આપણે ધારીએ છીએ એટલું નહિ, પણ આપણે ધારી શકીએ તેના કરતાં વધારે અજુબોગરીને છે !

વખતે ગોડસેનો ચહેરો ભાવ-શૂન્ય હતો, જ્યારે આપેના ચહેરા પર મક્કમતા હતી. બેઉને ફાંસીના મંચ તરફ દોરી જવાયા ત્યારે ગોડસેએ ‘અખંડ ભારત...’ ના નારા લગાવવાનું શરૂ કર્યું અને ‘...અમર રહે !’ પોકારીને આપે દર વખતે પ્રતિસાદ આપતો રહ્યો.

એક જ મંચ પર ફાંસીના બે ફંડા લટકતા હતા. મિજાગરા વડે જોડાયેલું મંચનું પાટિયું તેના ડેઠળનું ટેકણિયું બેંચી લેવાયા બાદ નીચે તરફ ખૂલી જાય એવું હતું. હજ સૂત્રોચ્ચાર કરતા ગોડસે તથા આપે તેના પર એકમેકની બાજુમાં ઊભા, એટલે તેમના માટે કાળા બુરભા પહેરાવી ગળા ફરતેના નેફાની દોરી બાંધી અને ત્યાર બાદ ફાંસીના ગાળિયા નાખ્યા. મોતની સજાનો અમલ કરાવવા માટે અને ત્યાર પછીની રસમો પૂરી કરવા માટે હાજર રહેલા જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટે ફંડા તપાસી લીધા. જલ્લાદ મંચ છોડી પાછળ ખસી ગયો. નિયત સમયે મેજિસ્ટ્રેટનો સંકેત મળ્યો, એટલે તેણે પાટિયા ડેઠળનો ટેકો સેરવી લેતું લીવર બેચ્યું. બીજી જ સેકન્ડ નથુરામ ગોડસે અને નારાયણ આપેનાં શરીરો મંચ નીચે લટકી રહ્યાં. બહુ ઓછી જાણીતી વાત એ છે કે નારાયણ આપે ફાંસીએ ચડતા બીજા દરેક કેદીની જેમ તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યો, પરંતુ નથુરામ ગોડસેનો દેહ તરફડતો હતો. માનવતાની દસ્તિએ નક્કી થયેલી પ્રથા એ છે કે મોતની સજા વખતે કેદીનું મૃત્યુ પીડારહિત હોવું જોઈએ. કેદીએ રીબાવવું પડે એ ન ચાલે. ગોડસેની બાબતમાં જેલના સત્તાવાળાઓ દેખીતી રીતે ગાફેલ રહ્યા હતા. ફાંસીનું દોરંડું ગોડસેના શારીરિક વજનના માપે લાંબું ન હતું. (ઉદાહરણ : વજન જો ૮૦ કિલોગ્રામ હોય તો દોરંડું ૮.૬ ફીટ લાંબું હોવું જોઈએ. માનો કે વજન ૬૦ કિલોગ્રામ હોય તો ૮.૬ ફીટ લાંબું દોરંડું જરૂરી બને.) માનો કે ન માનો, પણ

ગોડસેનો ધલવલાટ ૧૫ મિનિટ સુધી ચાલુ રહ્યો. આખરે મોતે તેને છૂટકારો અપાવ્યો. આખરે ગાંધીહત્યાના નાટ્યાત્મક પ્રકરણનો અંત પણ આવ્યો, છતાં કેટલાક ડ્રામેટિક પ્રસંગો હજ બાકી હતા.

નથુરામ ગોડસેને અને નારાયણ આપેને ડૉક્ટરે મૃત જાહેર કર્યા પછી સરકારના આદેશ મુજબ ફક્ત ૬૦ મિનિટમાં તેમનો અજિસંસ્કાર પતાવી દેવાનો હતો અને તે માટે અભાલા સેન્ટ્રલ જેલના પાછલા

ચોગાનમાં બે ચિત્તાઓ તૈયાર હતી. અજિસાહ પછી આપ્તજનો માટે નાનાં અસ્થિકુંભ ભરી લેવાયા બાદ અસ્થિ ધરાવતો મોટો ઢગ બાકી રહ્યો, કેમ કે અજિસંસ્કાર માટે લાકડાં વપરાયાં હતાં. જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટની દેખરેખ હેઠળ અસ્થિ વત્તા રાખનો જથ્થો કેટલાક ઘડામાં સમેટી લેવાયો અને ત્યાર બાદ આખા ચોગાનને અનેક વખત ખેડી નાખવામાં આવ્યું, જેથી ભવિષ્યમાં ક્યારેય નથુરામ ગોડસેનું અને નારાયણ આપેનું સ્મારક બનાવવા માગતા લોકો માટે ચિત્તાનું સરનામું રહેવા ન પામે.

અતિમ કાર્ય અસ્થિના વિસર્જનનું બાકી રહ્યું, વિસર્જનનું સ્થળ પણ હંમેશા માટે ગુપ્ત રહેવું જોઈએ. અસ્થિના ઘડા લશકરી ખટારામાં મૂકાયા બાદ સશાખ પુલિસના રક્ષણ ડેઠળ ખટારો પૂર્વ પંજાબની ઘાઘર નદી તરફ હકાર્યો. સાથે બીજાં વાહનો પણ હતાં. નદીના પટ સુધી પહોંચીને કાફલો જેમનો તેમ પાછો વળી નદીથી દૂર જવા માટે રિવર્સ દિશામાં હકાર્યો. ફરી પાછો તે જુદા માર્ગ નદી કિનારે ગયો, ઉપરવાસ તરફ હકાર્યો અને નદીની સમાતંર પ્રવાસ ખેડી તેણે હેઠવાસ તરફ લાંબું અંતર કાચ્યું. આ ભૂલભૂલૈયા જેવો ખેલ અસ્થિના ખટારાનો પીછો કરવા માગતા સંભવિત ગોડસેભક્તોનો કેડો છોડાવવા માટે નહિ, પરંતુ ખટારામાં બેઠેલા દરેક જણાનું પણ દિશાભાન ભૂલાવવા માટે જરૂરી હતું. ઘાઘરને કાંઈ અંતે કાફલો ઓચિંતો રોકાયો અને ત્યાં અસ્થિ નદીમાં પધરાવી દેવામાં આવ્યા. જેલથી નીકળીને આટાપાટામાં કલાકો વીતાવ્યા પછી ખુદ કાફલાનો એકેય જણ બીજી વખત એ સ્થળને પણ શોધી શકે તેમ ન હતો. દસ લાખ જેટલી મેદની વચ્ચે યોજાયેલી ગાંધીજીની અંતિમયાત્રા કરતાં અને લશકરી દબદબા સાથે દેશભરની નદીઓમાં થયેલા તેમના અસ્થિવિસર્જન કરતાં નથુરામ ગોડસેનો અંત બહુ જુદો હતો.

આજે ૬૦ વર્ષ ગાંધી અને ગોડસે બેથ સમયના પ્રવાહ ભેગા દૂરના અતીતમાં સરી ગયા છે. સત્ય, અહિસા, શાંતિ, સદ્ગ્રાવ વગેરે આદર્શાનો ફોર એકજામ્પલ જેવો દાખલો ટાંકી બતાવવા માટે તેમજ આડબર જેવા આદર્શાનો દેખાડો કરવા માટે ગાંધીજીના નામને જો કે અમરપણો લખી અપાયો છે, જ્યારે ખલનાયક તરીકે નથુરામ વિનાયક ગોડસે સરાસર બદનામ છે. ગાંધીજીની પ્રતિભા વડે અંગાયેલા તવારીખકારોએ, આગેવાનોએ તથા સમાચાર માધ્યમોએ ગોડસેનું માનસર્ધન કરવાનું પણ કદી જરૂરી માન્યું નથી, માટે ૧૯૪૮ માં ગાંધીહત્યાનો જે ઈતિહાસ લખાયો તે ઈતિહાસ આજે ૬૦ વર્ષ પણ પુનર્મૂલ્યાંકન વગર લોકમાનસમાં કોતરાયેલો પડ્યો છે.

ઈતિહાસના ફેરમૂલ્યાંકનનું કામ જો કે ઈતિહાસ પોતે કરે છે. ગઈ કાલના પ્રતિબિભન્ને આવતી કાલનો આયનો જે રીતે જીલે એ પ્રમાણે ગઈ કાલ ભવ્ય કે ભૂંડી ઠરે છે. લેનિન અને માઓ સહિતના કેટલાય નાયકો એ જ રીતે ખલનાયકો સાબિત થયા છે, ત્યારે હિટલર નામનો ખલનાયક અમુક જર્મનોની દસ્તિએ નાયકની હરોળમાં આવતો જાય છે. ગાંધીજી ખરેખર કોણ હતા અને નથુરામ ગોડસે ખરેખર કોણ હતો તેનો ચુકાદો પણ માત્ર ઈતિહાસ જ આપી શકશે. ■

સંશોધકો માર્ટ રહેણી માર્ગદર્શિકા

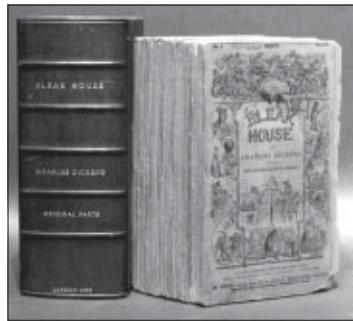
સાધારણ જળો ગારોલા મરાલ

જળો જાતા માળાં

જીવતીજાગતી વ્યક્તિ એકાએક અને એકા રીતે અગનજવાળાઓમાં લપેટાઈ ભસ્મીભૂત થઈ હોય એવા અનેક કિસ્સા વિવિધ દેશોમાં નોંધાયા છે. સંશોધકો માટે દરેક કિસ્સો વર્ષો લગ્ની ગૂઢે રહેણ્ય બની રહ્યો. આધુનિક વિજ્ઞાન હજુ સુધી રહેણ્યનું મોતી વીધી શક્યું નથી.

દુંગલેન્ડમાં ઓગણીસમી સદીના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર ચાર્લ્સ ડિકને ત્યાંના સાપ્તાહિક પ્રકાશનમાં Bleak House એવા શીર્ષકવાળી હપતાવાર નવલકથા શરૂ કરી હતી. સરવાળે વીસ હપતા સુધી લંબાયેલી એ ધારાવાહિક કથાની પૂર્ણાંહૂતિ થાય એ પહેલાં ડિકને તેના કૂક નામના પાત્રનો ફેંસલો લાવી દેવાનું જરૂરી બન્યું. વાચકોની દાખિએ અનિશ્ચનિય પૂરવાર થયેલો કૂક શરાબી હતો, એટલે ચાર્લ્સ ડિકને તેનો નિકાલ કરવામાં નવીનતાનું તત્ત્વ આણ્યું. નશામાં ચકચૂર રહેતા કૂકના લોહીમાં ભારોભાર આલ્કોહોલ હોય અને CH₃CH₂OH ના કેમિકલ બંધારણનો આલ્કોહોલ તેના C/કાર્બન, H/હાઇડ્રોજન અને O/ઑક્સિજનને લીધે જવલનશીલ ગણાય, માટે ડિકને શરાબી કૂકને સ્વયંભૂ આત્મદહનનો ભોગ બનાવી દીધો. અજિન વડે રીતસરનો દાહ મૂકાયા વગર કૂક ઓંનિંતો જ અગનજવાળામાં લપેટાયો અને બળી મર્યાદી.

ઉપરવાળાના સરનામે માણસનું આંગડિયું કરી દેવાનો ચાર્લ્સ ડિકને લડાવેલો આઈડિઆ તેના પોતાના મગજમાં સ્કૂરેલો મોલિક ન હતો. જોનાસ હુ પોન્ટા નામના ફંન્ય સંશોધકે છેક ૧૯૭૩ માં આવા સ્વયંભૂ આત્મદહનના કિસ્સા વર્ણવતું પુસ્તક લઘ્યું હતું --અને તે પહેલાં ૧૯૭૩ માં ડેન્માર્કનો થોમસ બાર્થોલિન નામનો તબીબીશાખી આવો સર્વપ્રथમ કિસ્સો મેડિકલ

સાયન્સના ધ્યાન પર લાવ્યો હતો. આ પ્રકારના લગભગ ૨૦૦ જેટલા કથિત બનાવો વખત જતાં નોંધાયા, જેમના માટે આલ્કોહોલ જવાબદાર ન હતો--અને જૂજ કેસોમાં હોય તો પણ શરીરના પાંચેક

લીટર જેટલા લોહીમાં આલ્કોહોલની માત્રા સામાન્ય રીતે ૨૫૦ મીલીમીટર (૫%) કરતાં વધે નહિ. વિજ્ઞાન માટે એ બધા ડિસ્સા રહસ્યમય નીવડ્યા છે. હવે રહી રહીને જે ખુલાસો હાથ લાગ્યો છે તે પણ સંતોષકારક નથી, કારણ કે અમુક પ્રશ્નોનું નિરાકરણ તેમાં આવતું નથી. સૌ પહેલાં તો દષ્ટાંતો તરીકે ટાંકવાલાયક કિસ્સા જોઈએ.

અમેરિકાના ફ્લોરિડા રાજ્યમાં સેન્ટ પીટર્સબર્ગ ખાતે હ૭ વર્ષની મેરી રીસર એકલી રહેતી હતી. જુદો રહેતો તેનો પુત્ર અઠવાયિ બે-ત્રાણ વખત તેને મળવા આવતો, પરંતુ શેષ કલાકો તો મેરી રીસરે એકાંતમાં બંધબારણો જ ગુજરાવાના થતા હતા. ગાદીવાળી ખુરશીમાં ૮૦ કિલોગ્રામનું સ્થૂલ શરીર ગોઢવીને સવારથી સાંજ લગી કશુંક ગૂંથા કરવું એ તેના માટે 'રાઈમ પાસ'નો એકમાત્ર ઉપાય હતો.

જુલાઈ ૧, ૧૯૫૧ ની સાંજે મેરી રીસરના પુત્રએ ટૂંકી મુલાકાત પછી 'ગૂ-બાય !' ના શબ્દો સાથે ફ્લેટનો દરવાજો બંધ કરતી વખતે રાબેતા મુજબનું એ જ દશ્ય જોયું. રેયોન મટિરિઅલનો ગાઉન પહેરેલી તેની માતા એ જ ખુરશીમાં એ જ ગૂંથવાના સોચા લઈને બેઠી હતી. પગમાં રખ્યરના એ જ સ્લીપરો હતા. આખી રાત જાણે બેઠેલી હાલતમાં ગુજરાવા માગતી હોય તેવો રાહતનો ભાવ તેના ચહેરા પર દેખાતો હતો.

લગભગ તો એવું જ બન્યું. ગાદીવાળી ખુરશી છોડીને બિધાના સુધી જવાનો ચાન્સ મેરી રીસરને મળ્યો જ નહિ. બીજે દિવસે એટલે કે જુલાઈ ૨, ૧૯૫૧ ના રોજ તેના નામે

કશોક તાર આવ્યો, જે તેની મકાનમાલકણે આદત મુજબ બારોબાર લઈ લીધો. થોડી વાર પછી મેરીને તે ટપાલ ભેગો તાર આપવા ગઈ. પરંતુ લાગલગાટ બેલ મારવા છતાં બારણું ખૂલ્યું નહિ. દરવાજાનો નોબ ફેરવવા માટે તેણે હાથ લંબાવ્યો, પણ જાટકાબેર હાથ પાછો ઠેલાયો અને વેદનાની બે ચીસ તે પાડી ઉડી. ધાતુનો નોબ સહી ન શકાય એટલી હેઠ ગરમ હતો. હકીકતમાં લાકડાનો દરવાજો પણ સહેજ તપી ઊઠ્યો હતો. રખે અંદર કશુંક અવટિત બન્યું હોય એમ ધારીને મકાનમાલકણે નજીકમાં કામ કરતા બે રંગારાને બોલાવ્યા, જેમાણે બળપૂર્વક ફ્લેટનો દરવાજો ખોલી નાખ્યો. ફ્લેટનો દરવાજો નહિ, બઢીનો દરવાજો કહો તો પણ ચાલે, કારણ કે આદશ દૂર થતાં જ ધગધગતી હવાનો સૂસવાટો બહાર નીકયો, જે લગભગ આગના ભડકા જેટલો દાડનારો હતો. આશ્વર્ય અને આધાતનો વિશેષ મોટો આંચકો ત્રાણેય જણાએ ભીતરનું કમકમાટીભર્યું દશ્ય જોયા પછી અનુભવ્યો. સાંકડા રૂમની વચ્ચોવચ્ચ મેરી રીસરની ખુરશી પડી હતી, પણ તેના હાલ બૂરા હતા. રૂની ગાદીનું નામોનિશાન ન હતું. સ્થિંગો છટકીને ઊંચકાઈ આવી હતી. લાકડાના પાયા અને પીઠ બળી ગયા હતા. તાજ્જૂબીની વાત તો એ હતી કે મેરી રીસરને જાણે સ્મશાનગૃહમાં અજિદાહ અપાયો હોય તેમ હાઇકાંના બણ્યાજણ્યા અવશેષો સિવાય કશું જ બાકી રહ્યું ન હતું. હા, તેના ડાબા પગનો કેટલોક હિસ્સો બેદી રીતે અકબંધ રહ્યો હતો. લેશમાત્ર જફા તેને પહોંચી ન હતી. બીજું કૌતુક એ કે મેરી રીસરની ખોપડી સંકોચાઈને ટેનિસના દા જેવડી થઈ ગઈ હતી. પ્રચંડ આગે તેનું કંદ અરદ્ધું કરી નાખ્યું હતું. શા માટે અને કઈ રીતે એ તો કોને ખબર !

ખૂબ ફંફાં માર્યા પછીયે સેન્ટ પીટર્સબર્ગની પુલિસટ્રકરીને મેરી રીસરના (ડાબી તસવીર) બળીને ખાક થયેલા અવશેષો સિવાય કર્યું હાથ લાગ્યું નહિ

સેન્ટ પીર્ટ્સબર્ગ શહેરના પુલિસ અફસરને બોલાવવામાં આવ્યા ત્યારે બીજી ઘણી બાબતો અંગે તેમને કશી ખબર પડી નહિ. મેરી રીસરનું શરીર જ્યાં ભડ્યું બની ગયું ત્યાંથી ચાર મીટર છેટે બે મીણબતીઓ સંદર્ભ ઓગળી ગઈ હતી, પરંતુ થોડાક છેટે જ પડેલા વર્તમાનપત્રને મેશનો કાળો ડાઘ પણ લાગ્યો ન હતો. સણગો ઉઠવાની વાત તો બાજુ પર રહી, મુખ્ય પુલિસ વડા જેક રાઈકટને આશ્રય તો એ થયું કે ખાસ્ટિકની ચીજો સુદ્ધાં ઓગળવા લાગી હતી. પરંતુ મેરી રીસરના ડાબા પગમાં રખ્યારની સ્લીપરને કશું જ થયું ન હતું. ખાસ્ટિક કરતાં રખ્યાર તો વહેલું પીગળવું જોઈએ. ખાસ્ટિકની ચીજો કરતાં ફોરેન્સિક નિષ્ણાત રૉક્ટર વિલ્ટન કોગમેન રખ્યારની સ્લીપર નજીદીક હોવાને લીધે પણ તેનો વારો પહેલો આવવો જોઈએ, છતાં કેમ ન આવ્યો? આ બનાવ પુલિસ નિયામક જેક રાઈકટને એટલો બેદી જગ્યાયો કે તેણે હાડપિંજરના ટિટેક્ટિવ ડૉ. વિલ્ટન કોગમેનને તેણું મોકલ્યું. બરું પૂછો તો મામલો તેના વિષયનો જ હતો, કારણ કે સંકોચાયેલી ખોપરી અને હાડકાંના અસ્થિ સિવાય કોઈ જ મહત્વપૂર્ણ નિશાની બચી ન હતી. માનવઅસ્થિ તપાસીને અગાઉ ભલભલા રહ્યા મય કેસોનું નિરાકરણ લાવનાર ડૉ. કોગમેન અહીં ઘણાનાની તાસીર જોઈને જ ચકરી ખાઈ ગયો. ફોરેન્સિક નિષ્ણાત તરીકે અઢી દાયકા લાંબી કારકિર્દી તેણે બોગવી હતી, પરંતુ કિસ્મતનો આતલો ગૂઠ ખેલ તેના જોવામાં કદી આવ્યો ન હતો. ડૉ. કોગમેનના ફળદ્રુપ દિમાગ પાસે જેના ઉત્તરો ન હોય એવા કટારબંધ પ્રશ્નો પણ કદી જાગ્યા ન હતા.

ફોરેન્સિક નિષ્ણાત રૉક્ટર વિલ્ટન કોગમેન

■ પ્રશ્ન નં. ૧ : મેરી રીસરની કાયાનું દહન લગભગ સો ટકા થઈ ગયું હતું. બીજી તરફ વાસ્તવિકતા એ છે કે માનવશરીર જાતે કદી ભસમાં ફેરવાઈ શકે નહિ. કોઈક દહનશીલ માધ્યમ (દા.ત. લાકડા) વચ્ચે તેને અમુક કલાક બાળો ત્યારે જ પંચમહાભૂતમાં તે વિલીન થાય છે. વિદ્યુત સ્મરણનૃહોમાં મૃતદેહને ૧૨૦૦° સેલ્લિયસનું (ઉષાતામાન થોડી મિનિટો સુધી લાગલગાટ અપાય છે અને ત્યાર પછી ૮૦૦° સેલ્લિયસનો તાપ બીજી ૪૦ થી ૬૦ મિનિટ સુધી ચાલુ રાખવામાં આવે છે. આ રીતે પ્રયંત ગરમીનો મારો સતત ચાલુ રહ્યા પછી જ મૃતદેહ પૂરેપૂરો અભિનદાહ પામે છે. ડૉ. વિલ્ટન કોગમેનના દિમાગમાં જે પ્રશ્ન જાગ્યો તે આમ હતો : ઘરમાં ભૂલેચૂકે આગ લાગે ત્યારે ગરમીનો પારો ૮૦૦° સેલ્લિયસ કરતાં ખાસ વધતો નથી, તો મેરી રીસરનો બોગ લેનાર જવાળાઓ ૧૨૦૦° સેલ્લિયસના ઉષાતામાને શી રીતે પહોંચ્યો? કોઈ જલદ રસાયણ છાંટવામાં આવ્યું હોય તો ગરમી બેસુમાર હુદે વધી જાય ખરો, પરંતુ ફ્લેટમાં એવા રસાયણનો અંશમાત્ર ન હતો અને હોય તો ફોરેન્સિક તપાસ વખતે હાથ લાગ્યા વિના રહે નહિ. મેરી રીસરનાં હાડકાં જે પ્રકારની કાળી રાખમાં ફેરવાયાં તે જોતાં એટલું તો નક્કી કે અભિનદાહ ખૂબ ઊંચા ઉષાતામાને દેવાયો હતો. માનવશરીર પોતે એટલું તાપમાન હાંસલ કરી શકે તેવું દહનશીલ નથી, તો મેરી રીસરની બાબતમાં અપવાદ કેમ સર્જ્યો? કુદરતના કયા પરિબળે તે સર્જ્યો?

■ પ્રશ્ન નં. ૨ : ડૉ. વિલ્ટન કોગમેન માટે બીજો એક મુદ્દો પણ કોયડારૂપ થઈ પડ્યો. ઉષાતામાન જો ૧૨૦૦° સેલ્લિયસના લેવલે પહોંચ્યું હોય તો મેરી રીસરના

સાંકડા રૂમમાં પડેલી દરેક વસ્તુઓએ આગ પકડવી જોઈએ અને તેનો અંજામ પણ રાખમાં આવવો જોઈએ. આમ છતાં વર્તમાનપત્રો શા માટે સહીસલામત રહ્યા? રખ્યારની સ્લીપર પણ કેમ અકબંધ હતી? ખાસ્ટિકની ચીજો પીગળી જાય અને કાગળ જેમનો તેમ રહે તે કેવું વિચિત્ર ? આ વિચિત્રતાનો ખુલાસો પણ ડૉ. કોગમેન આપી શક્યો નહિ, કેમ કે તેના વિજ્ઞાનનો કોઈ નિયમ તાં લાગુ પડતો ન હોવાનું તેને જણાતું હતું.

■ પ્રશ્ન નં. ૩ : મેરી રીસરની કાયા ૮૦ કિલોગ્રામ વજન ધરાવતી હતી. લોહી, માંસ, હાડકાં અને ચરબીનો એ જથ્થો નાનોસૂનો ગણાય નહિ, છતાં દહન વખતે ફ્લેટની બહાર ધૂમાડો દેખાયો ન હતો કે ગંધ પણ ફેલાઈ ન હતી. ખરેખર તો ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા જોઈએ. માથું ફાડી નાખતી દુર્ગંધ માત્ર એ જ મકાનમાં નહિ, બલકે આસપાસની ઈમારતોમાં વસતા લોકો સુધી પહોંચવી જોઈએ. પરંતુ મેરી રીસરની મકાન-માલકાં સહિત કોઈએ નામમાત્ર બદબો પારખી ન હતી. શા માટે ? માનો કે મેરી રીસરનું દહન જોતાંતોમાં થઈ ગયું હોય, છતાં ગંધ અને ધૂમાડો પેદા થવા વૈજ્ઞાનિક રીતે અનિવાર્ય છે--કે પછી અહીં પણ વિજ્ઞાનના નિયમો લાગુ પડતા ન હતા ?

■ પ્રશ્ન નં. ૪ : મેરી રીસરની ખોપરી સંકોચાઈને અઝા કદની શા માટે થઈ ગઈ ? સામાન્ય રીતે અભિનસંસ્કાર દરમાન ખોપરીમાં રહેલું પાણી બળી ગયા પછી વરાળના દબાણ ડેઠળ તે ફાટે છે, પરંતુ તેનું સંકોચન થવું બહુ જુદી વાત છે. આમ બનવાનું રહ્યા પણ ડૉ. કોગમેન પામી શક્યો નહિ. હકીકતમાં મેરી રીસરનો કેસ તેના માટે છેવટ સુધી કોયડો જ રહ્યો. વર્ષો પછી એક સામયિકમાં તેણે પોતાની રોમાંચક કારકિર્દીના અનુભવો નોંધતી વખતે લખ્યું કે, ‘આજે પણ ૧૯૫૧ ના તે અજીબોગરીબ પ્રસંગને યાદ કરું છું ત્યારે

મગજ બહેર મારી જાય છે. આ રીતે જીવતાજાગતા માણસનું મશાલમાં રૂપાંતર ક્યારેય થઈ શકે નહિએ, છતાં થયું એ સ્પષ્ટ વાત છે. મારી પાસે તેનો કોઈ ખુલાસો નથી. આ કેસ અંગે ઘણી તપાસ ચાલી છે અને એ કેસ સંશોધકો માટે હજુ પણ ખુલ્લો છે.'

ફક્ત મેરી રીસરનો જ કેસ નહિએ, પરંતુ એ પ્રકારના બીજા લગભગ ૨૦૦ જેટલા કેસો ફોરેન્સિક નિષ્ણાતો માટે તેમજ શરીરવિજ્ઞાનના તજશો માટે પડકાર બનીને ફાઈલોમાં પડ્યા છે. કેટલાક તો ૪૦૦ વર્ષ જૂના છે. ભવિષ્યમાં વિજ્ઞાન તેમનો બુદ્ધિગમ્ય ખુલાસો આપી શકે તે આશા સાથે વર્ષો પુરાણા રેકૉર્ડ સાચવી રખાયા છે, પરંતુ આજ દિન સુધી કશું જ નિરાકરણ આવ્યું નથી. અંધશ્રદ્ધાના

ભૂતકાળિન દિવસોમાં જીવંત 'મશાલો'ના કિસ્સા ઉપજાવી કઢાયા હોય એવી શંકા પણ હવે તો નિર્મૂળ થઈ ચૂકી છે, કારણ કે નવા પ્રસંગો વીસમી સદીમાં પણ બન્યા છે. મેરી રીસરની જેમ ખુરશી પર બેઠા બેઠા, રસ્તા પર ચાલતા ચાલતા કે પછી બિધાનમાં સૂતા સૂતા અમુક સ્ફોટક માટીના સ્વી-પુરુષો ઓચિંતા સળગી ઉઠે છે. ઘણા ખરા કેસોમાં તો તણખો પણ જર્યો હોતો નથી, છતાં શરીરમાં જ ક્યાંક ભારેલી ચિનગારી પડી હોય તેમ આગ ફાટી નીકળે છે. પરિસ્થિતિનો જ્યાલ આવે તે પહેલાં દહનકિયા પૂરી થઈ જાય છે. મેરી રીસરના કેસની માફિક જ વિજાનની કસોટી પર ચેટેલો બીજો દાખલો જુઓ :

૧૯૬૬ નો શિયાળો હતો. અમેરિકાના પેન્સિલ્વાનિયા રાજ્યમાં ડૉ. ઈરવિંગ બેન્ટલી નામનો નિવૃત્ત ડૉક્ટર રહેતો હતો જેણે આપું જીવન સ્થાનિક પ્રજાની તબીબી સેવામાં ગુજર્યું હતું. નિવૃત્તિ પછી તે પોતાના મકાનમાં એકલો રહેતો હતો. છાપાનો ફેરિયો, ટપાલી કે વીજળીનું મીટર વાંચતા કર્મચારીઓ ત્યાંથી પસાર થવા ટાણે ડૉ. ઈરવિંગ બેન્ટલીના ખબર પૂછી લેતા હતા. ક્યારેક તેનું નાનું મોટું કામ પણ કરી આપતા હતા. ડિસેમ્બર ૫, ૧૯૬૬ ની સવારે તેન ગોસનેલ નામનો ઈલેક્ટ્રિશિઅન આદત મુજબ ડૉ. બેન્ટલીના ખબર અંતર પૂછવા તેના ઘરમાં પ્રવેશ્યો અને બુર્જું ડૉક્ટરના નામની બૂમ પાડી. સાધારણ રીતે વળતો જવાબ તરત મળી જતો હતો, પરંતુ આજે મધ્યો નહિએ. દીવાનખંડમાં વચ્ચોવચ્ચ કાળી રાખ પથરાયેલી હતી. મેશની ફોતરીઓ અહીં તહીં ઊડી હતી. તેન ગોસનેલે બૂટ વડે લાકડાની ફરસ પર રાખના મુખ્ય ઢગલાને ફંફોસી જોયો, પણ ક્યાંય અંગારાનાં ચિહ્નો જણાયાં નહિએ. કશોક અવાજ સાંભળી અનાયાસે જ તેની નજર છિત તરફ વળી અને છતના દીદાર જોઈને તે આભો બની ગયો. જાડા લાકડામાં આશારે ત્રણ ફીટના વ્યાસનું કાણું પડ્યું હતું. લાકડું એટલા ભાગમાં બળીને ભસ્મ થઈ ગયું હતું. લાકડાના અધકચરા જલતા ટુકડા હજુ તડ તડના અવાજ સાથે નીચે ખરી રહ્યા હતા.

તેન ગોસનેલ રઘવાયો થઈને ઉપર દોડ્યો. કંઈક અમંગળ બન્યાની લાગણી તેના મનમાં જાગી. પરંતુ ઉપલા માળના બાથરૂમમાં જઈને તેણે જે દશ્ય જોયું એ તો કલ્પના બહારનું હતું તથા ભયાનક હતું. મીણના પૂતળાનો નકલી પગ છૂટો પડી ગયો હોય તેમ ડૉ. બેન્ટલીનો ઘૂંટણા નજીકથી છૂટો થયેલો પગ વિકૃત હાલતમાં પડ્યો હતો. લાકડાની ફરસમાં જેટલા એલ્યુમિનિયમના પતરાને ભીખણ આગે કોરી ખાંધું હતું અને પતરા નીચે દેવદારનાં પાટિયાં પણ ભસ્મીભૂત થઈ ગયાં હતાં. ડૉ. બેન્ટલીનું ઘણુંખરું શરીર આગમાં હોમાઈ ગયું હતું. તેન

ડૉ. ઈરવિંગ બેન્ટલીનું આપું શરીર ભસ્મ થઈ ગયું, એલ્યુમિનિયમની ફરસ બચાઈ ગઈ, લાકડું બળી ગયું, છતાં તેનો ડાંડો પગ સલામત રહ્યો!

ગોસલેન તો આંખો ફાડીને જોઈ જ રહ્યો. અગાઉ સ્થાનિક ફાયર બ્રિગેડમાં તે સ્વયંસેવકનો પાઠ અદા કરી ચૂક્યો હતો અને બજી રહેલાં સી-પુરુષોનાં શબો પણ તેણે દીકાં હતાં. શબને ગમે તેટલી જવાબા લાગી હોય, પરંતુ ગોસનેલના જણાવ્યા અનુસાર તેની પૂરેપૂરી રાખ કરી થતી ન હતી. આથી ડૉ. બેન્ટલીના બાથરૂમનું દશ્ય જોયા પછી તેના આશર્યનો પાર ન રહ્યો. એકમાત્ર પગને બાદ કરો તો શબનું નામોનિશાન બચ્યું ન હતું. અજબ વાત હતી.

નિયમ મુજબ પુલિસનું આગમન થયું, નિયમ મુજબ ફોરેન્સિક એક્સપર્ટને બોલાવવામાં આવ્યા, નિયમ મુજબ તપાસ ચાલી, પરંતુ પરિણામ શૂન્ય ! ઉલ્લં, સાંયોગિક પુરાવા ધ્યાનમાં લઈને આગના નિષ્ણાત ડૉ. જહોન જે. ગ્રિનોબલે ચુકાદો આંખો કે મરનારનો આટલી હદે સફાયો કરી દેતી આગનું ઉષ્ણતામાન ૧૬૫૦° સેલ્વિયસ અચૂક હોવું જોઈએ. જો ન હોય તો ડૉ. બેન્ટલીના શરીરનું નરી રાખમાં રૂપાંતર થાય નહિ અને વળી એલ્યુમિનિયમનું જાડું શીટ પણ ઓગળીને ખવાઈ જાય નહિ. (ઉપર ગાબડું પડવું ત્યાં ધાતુનું જાણે બાષ્પીભવન જ થઈ ગયું હતું.) આમ છતાં કૌતુકની વાત એ કે બાથરૂમમાં બીજા દહનશીલ પદાર્થોને કશી જફા પહોંચી ન હતી. ટુવાલ સલામત હતો, ખૂશામાં પડેલો કાગળનો એક દૂચો જેમનો તેમ હતો અને ખાસ તો વયોવૃદ્ધ ડૉ. બેન્ટલીના ડાબા પગનો બૂટ હેમબેમ રહ્યો હતો. એ જ રીતે ચાલવા માટેની ઘોડીના છેડે બેસાડેલા રખ્યારના દઢ્ઢાને કશી આંચ આવી ન હતી. (ડૉ. બેન્ટલીના થાપાનું હાડકું ભાંગેલું હતું એટલે તેણે હંમેશાં ઘોડીના ટેકે ચાલવું પડતું હતું.) હુતાશનીના સ્થળે જ ઘોડી યથાવત્ પડી હતી જ્યાં તેનો ખોલાવો જોઈએ અને છતાં આશરે ૧૬૫૦° સેલ્વિયસનું પ્રચંડ તાપમાન તેણે સહી લીધું હતું.

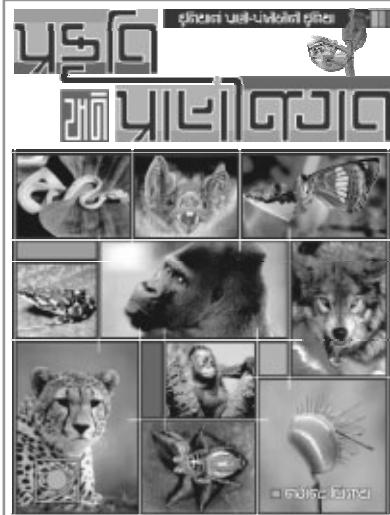
રાજ્યના પુલિસ કમિશનર હેરમાન મોશે વ્યવસ્થિત તપાસ હાથ ધરી હતી, જે છવટે તો માત્ર ઔપચારિક બની હતી. ડૉ. બેન્ટલીને પાઈપનું ધૂમપાન કરવાનો શોખ હતો. મધરાતે પથારીમાં સૂતા સૂતા પાઈપના દમ જેંચતી વખતે તેને ઝોડું આવી ગયું હોય અને કપડા પર તણખો પડ્યા બાદ ઓચિંતી નિંદ્રા ખૂલી ગઈ હોય એવો સંભવ ખરો. હેરમાન મોશે અનુમાન કર્યું કે ત્યાર પછી સળગતા કપડા પર પાણી છાંટવા માટે ડૉક્ટરે બાથરૂમ તરફ જવાનો પ્રયાસ કર્યો હશે. ઘોડી લઈને ચાલવામાં ખાસ્સો વિલંબ થયો હશે અને બાથરૂમ વચ્ચે જ આગના ભડકાએ ડૉક્ટરના શરીરને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યું હશે.

આ તર્ક માનો કે સાચો હોય, છતાં હેરમાન મોશને એ ન સમજાયું કે એલ્યુમિનિયમને પીગાળી નાખે એટલી હદે ઉષ્ણતામાનનો પારો ઊંચે કેમ ગયો- -અને બેહદ ગરમી ફેલાયા પછીએ કેટલીક ચીજો અકબંધ કેમ રહી ? ખાસ કરીને ડૉ. બેન્ટલીના ડાબા પગનો ધૂટણ નીચેનો હિસ્સો કેમ બાબ્યો નહિ ? આખું શરીર બંધુ સ્ફોટ રીતે નાશ પામે ત્યારે એક નાનો હિસ્સો કેમ બાકી રહી જાય ? લાંબા તર્કવિતર્કોને અંતે હેરમાન મોશે પોતાના રિપોર્ટમાં છેલ્લું વાક્ય આમ લખ્યું : ‘આ રીતે કોઈ પણ વ્યક્તિનું મૃત્યુ થઈ શકે નહિ, છતાં થયું છે. મેં આટલો વિચિત્ર કેસ હજુ સુધી જોયો નથી.’

હેરમાન મોશે ભલે જોયો ન હોય, પણ ચારસો વર્ષ થયે ‘સ્પોન્ટેનિયસ હ્યુમન ક્ર્યુશન’ના કેસો અવારનવાર બનતા રહ્યા છે. તવારીખના ચોપડે નોંધાયેલો પ્રથમ કેસ ઈ. સ. ૧૬૭૩ માં ફેન્સ શહેર પેરિસ ખાતે બન્યો હતો. એક રીટો દારુદ્યિયો ભરબપોરે ચટાઈ પર સૂતો હતો. કોઈ દેખીતા કારણ વગર જ તેના શરીરે આગ પકડી લીધી અને ગણતરીના સમયમાં ત્યાં હડક-માંસને બદલે રાખનો

તૌટાર વાઈ જાનો વાણનો પદ્ય એક રાહ્યદ જોકપા ...

... અનો યાલો, પાણો-પંખોઓની
વિરલ દુનિયામાં !

કુલ પાનાં : ૨૧૬

કિમત : રૂ. ૧૮૦/-

પુસ્તકના પ્રમુખ મુદ્દા :

- પ્રાણીજગત : ઉદ્ભવ અને ઉલ્કાંતિ
 - જેવું પર્યાવરણ, એવું પ્રાણી
- સજીવસૃષ્ટિમાં સંદેશાવ્યવહાર
 - એક દૂરે કે લિયે : પ્રાણીજગતમાં પરસ્પરાવલંબન અને પરગજુતા
- સજીવોમાં ‘કોમન સેન્સ’ કેટલી ?
 - શિકાર અને સ્વબચાવ
- પ્રાણીજગત V/S માનવજાત
 - રહ્યસ્ય જ રહેલા રહ્યસ્યો

આજે જ આપના ફેરિયા પાસે
‘પ્રકૃતિ અને પ્રાણીજગત’ની નકલ માગો.
જાણીતા બૂક-સ્ટોરમાં પણ મળે છે.

પોસ્ટ ટાર્ડ મંગાવતી વધે રૂ. ૨૦/-
પોસ્ટેજ ચાર્જ ઉમેરવા.

ઢગલો ખડકાઈ ગયો. પરંતુ સૂક્ષ્મ ખડની બજેલી ચટાઈને કશું જ ન થયું. ખરેખર તો તેનો દાટ પહેલો વળવો જોઈએ અને છતાં ચટાઈ પર મેશનો ડાઘ સુદ્ધા પડ્યો નહિ. સત્તરમી સદીના ફેન્ચ તબીબોએ ઉતાવળે ચુકાદો આખ્યો કે મરનાર શાખસ અંઠગ શરાબી હતો, એટલે તેના શરીરમાં આલ્કોહોલનું પ્રમાણ હદ બહાર વધી ગયું હશે. આલ્કોહોલ સણગી ઉઠે તેવો પદાર્થ છે, એટલે ન બનવાનું છેવટે બન્યું હશે.

આલ્કોહોલને સણગી ઉઠે તેવો પદાર્થ કહેવામાં ફેન્ચ તબીબો ખોટા ન હતા, પરંતુ શરાબીના લોહીમાં આલ્કોહોલનું પ્રમાણ આખરે કેટલું હોય ? માનો કે હોય તો પણ ચિનગારી વિના તે સણગે નહિ. ઓંકિસજન વિના પણ સણગે નહિ.

અગનજવાળામાં ભોગ લેવાયાનો આવો જ પ્રસંગ એપ્રિલ ૮, ૧૯૪૪ ના રોજ ઈંગ્લેન્ડ ખાતે બન્યો ત્યારે રસાયણશાસ્કના કેટલાક નિષ્ણાતોએ ‘સ્પોન્ટેનિયસ વ્યુમન ક્રમશ્શન’માં રસ લેવો શરૂ કર્યો. સાઠ વર્ષની મિસિસ ગ્રેસ પીટ બેઝામપણે દારૂ પીતી હતી. પરિણીત દીકરીના ઘરમાં તેને અલાયદો રૂમ ફાળવી અપાયો હતો, જ્યાંનું એકાંત વસમું લાગે ત્યારે સામટાં ત્રાણ-ચાર પેગ ગટગાટાવીને તે સૂઈ જતી હતી. એપ્રિલ ૮ના ગોઝારા દિવસે ગ્રેસ પીઠની દીકરીને માના રૂમમાં કશો સંચાર ન જણાયો એટલે તે જાતપાસ કરવા

રૂબરૂ ગઈ. જુએ છે તો માનવઆકૃતિમાં ફરસ પર રાખ પડી છે એટલું જ નહિ, પણ તે આકૃતિમાં વખ્તો અકબંધ હતાં. પહેલાં તો દીકરીને ઘ્યાલ પણ ન આવ્યો કે પોતે શું જોઈ રહી છે. બીજા અવલોકન વખતે જ તેને પરિચિતિનું ભાન થયું અને બિહામણી માનવઆકૃતિને તેણે માતાના અવશેષ તરીકે ઓળખી કાઢી. શરૂઆતનો આધાત શમ્યા પછી તેને આશ્વર્યની લાગણી થઈ. રૂમમાં આગ લાગી હોય તેવાં કોઈ ચિહ્નો જણાતાં ન હતાં. કોઈ વસ્તુ બળી ન હતી અને ક્યાંય મેશ પણ લાગી ન હતી. આમ છતાં માતાનું શરીર રાખમાં ફેરવાઈ ચૂક્યું હતું. શા માટે અને કઈ રીતે ? પૂરેપૂરું શરીર દહન પામે, છતાં શરીર પરનાં વખ્તોને કશી હાનિ ન પહોંચે એવું શી રીતે બને ?

આ પ્રશ્નને બાજુએ રાખી જાણીતા રસાયણશાસ્કી જસ્ટન વૉન લાઈબીએ આલ્કોહોલની દહનશીલતાનો અખતરો કરી જોયો. માંસના ટુકડામાં લાઈબેએ ઈન્જેક્શન વડે આલ્કોહોલ બેળવ્યું અને પછી માંસને દીવાસણી ચાંપી. આલ્કોહોલનું દહન જોતજોતામાં સમાપ્ત થઈ ગયું, જ્યારે માંસ તો થોડું ઘણું શેકાઈને લગભગ જેમનું તેમ જ રહ્યું. આનો મતલબ એ કે લોહીમાં માત્ર આલ્કોહોલની હાજરી સમગ્ર શરીરને બડથું કરી દેવા માટે પૂરતી ન હતી, છતાં મિસિસ ગ્રેસ પીટનું શરીર સંપૂર્ણ દહન થઈ જવા પામ્યું હતું.

એકલદોકલ માણસ ઓળિંતો મશાલમાં ફેરવાયો હોય તો એ બનાવને અફવા કે અંધશ્રદ્ધા ગણી રહ્યો આપી શકાય, પરંતુ સરખી જાતના કિસ્સા વારંવાર નોંધાતા રહે ત્યારે તેમને યોગ્ય મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. કંઈ નહિ તો તર્ક બુદ્ધિ વડે તેમના લેખાજોખા કરવા જોઈએ. સ્વયંભૂ દહનના બનાવો પણ એ જ રીતે થોડાં થોડાં વર્ષે નોંધાતા રહ્યા અને હજુ પણ નોંધાય છે. દાખલા તરીકે--

■ ૧૮૨૮ માં કેનેડાના ઓન્ટારિઓ શહેરમાં એક માણસ ભરરસ્તે ચાલી રહ્યો હતો. અચાનક તે ચાલતા માણસમાંથી ચાલતી મશાલ બની ગયો. રાહદારીઓ પણ ક્ષણાર્થમાં થયેલા ફેરફાર જોઈને દિંમૂઢ થઈ ગયા. સાચું પૂછ્યો તો એ હતભાગી માણસ તેની જોડેના મિત્ર સાથે ગાળ્યાં લગાવવામાં મશગૂલ હતો અને શરીર અચાનક જવાળામાં લપેટાઈ જાય એવું કશું જ બન્યું ન હતું. પચાસ-પંચોતેર જણાની હજારી વચ્ચે પેલો સંદર્ભી બળી ગયો. આ દહન પૂરી દસ મિનિટ પણ ન ચાલ્યું. પહેલાંના બનાવો કરતાં

૧૮૭૪માં જેક એન્જલ નામનો અમેરિકન સ્પોન્ટેનિયસ ક્રમશ્શનનો ભોગ બન્યો, પણ સદ્ગુરીએ બચી જવા પામ્યો.
પોતાનો જમણો હાથ જો કે રાગમાં ખોઈ બેઠો

અહીં તફાવત એ પડ્યો કે ભરનારનાં કપડાં પણ સળગી ગયાં. ચોતરફનું વાતાવરણ અત્યંત ગરમ થઈ ગયું. અલબત્ત, દસ જ મિનિટમાં માનવશરીર ભસ્મીભૂત બન્યું એ ખરી વિચિત્રતા હતી. વિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે શરીર આટલી ઝડપે કદી પંચમહાભૂતમાં ભણે નહિ.

■ અમેરિકાની નેશવિલ યુનિવર્સિટીમાં મિસ્ટર હમ્ફી ગણિતશાસ્ત્રનો પ્રાધ્યાપક હતો. (આ તેનું સાચું નામ નહિ, ઉપજાવી કાઢેલું નામ છે. અલબત્ત, કિસો સાચો છે.) ૧૮૩૫ ના એક શિયાળુ દિવસે હમ્ફીને ડાબે પગે અસંઘ બળતરા ઉપડી. પગ તરફ નજર કરી તો સ્પિરિટની અગ્નિશિખા જેવો ભૂરા રંગનો ભડકો પગમાંથી ફૂટી નીકળેલો દેખાયો. હમ્ફીએ બૂમરાણ કરી મૂકી, પરંતુ રસ્તા પર તેના સિવાય બીજું કોઈ ન હતું. સમયસૂચકતા વાપરીને તેણે ભડકાના ઉદ્ભવસ્થાન પર હથેળી દાબી દીધી. ઓક્સિજનનો પુરવઠો એ રીતે કાપી નાખ્યો. નીતીજાડુપે આગ શમી ગઈ. મહાપરાણો ઘર બેગા થયા પછી હમ્ફીએ જોયું કે ડાબા પગે જાણે તીવ્ર અંગારો ચંપાયો હોય તેમ કાળું ચકામું પરી ગયું હતું, પરંતુ વુલન પેન્ટ જરાય બળ્યું ન હતું. વિજ્ઞાનના મૂળભૂત નિયમો જાણનાર ગણિતશાસ્ત્રના પ્રોફેસરનું આશ્ર્ય જરા કલ્પી જુઓ. હમ્ફીએ ‘સ્પોન્ટનિયસ હ્યુમન કંબશ્ન’ વિશે સાંભળ્યું હતું, પણ તેમાં એને કશું વજૂદ લાગ્યું ન હતું. હવે જ્યારે એવા દહનનો જાત અનુભવ થયો ત્યારે બીક પેઠી કે બીજા લોકો તેને અધ્યત ગણીને દૂર ભાગશે. આથી પોતાનું નામ તેણે જાહેર થવા દીધું નહિ. કેટલાક સપ્તાહ પછી નેશવિલ યુનિવર્સિટીમાં રાજીનામું મૂકીને તે બીજે ક્યાંક ચાલ્યો ગયો.

■ ૧૯૨૨ માં યુફેન્નિયા જહોનસન નામની બ્રિટિશ મહિલા બપોરે ચા પીતી બેઠી હતી. ઘરમાં તેના સિવાય કોઈ ન હતું. ચાના ધૂંટા ભરતી વખતે કોણ જાણે

શું બન્યું, પણ યુફેન્નિયા અચાનક મશાલમાં ફેરવાઈ ગઈ. તદ્દન કાળી મેશ જેવી રાખનું સ્વરૂપ તેણે ધારણ કરી લીધું. આ રાખને લેબોરેટરીમાં ફોરેન્સિક સાધનો વડે તપાસ્યા પછી નિષ્ણાતો એવા તારણ પર આવ્યા કે દહન સમયનું ઉષાતામાન ૧૬૦૦° સેલ્વિયસ કરતાં ઓછું હોઈ શકે નહિ. (ફરી યાદ રાખો કે સામાન્ય આગના ભડકા ૮૦૦° સેલ્વિયસ જેટલું જ ઉષાતામાન ધરાવે છે. યુફેન્નિયા જહોનસનનો અનિદાન એ રીતે બહુ વિચિત્ર સાબિત થયો, કેમ કે પ્રયંડ તાપમાન વચ્ચે પણ તેના ખોળિયા સિવાય બીજું કશું ન સણાયું. યુફેન્નિયાએ પહેરેલાં વખ્ખો પણ નહિ !

■ હવે છેલ્દાંદ્રાંત : બિલી પેટરસન નામના યુવાને અમેરિકાના ટેટ્રોઇટ શહેરમાં ક્યાંક મોટર પાર્ક કરી હતી અને દુર્ઘટના સર્જીએ ત્યારે એ ખુદ પણ મોટરમાં બેઠો હતો. પસાર થતાં લોકોએ કાચ સોંસરવું જે દશ્ય જોયું તે ખરેખર

ગણિતને કંટાળાળગાજ વિષય ગણો હોય? --તો વાંચો ગણિતના નામે ગેલ કરાવતું

પાંડિત્ય અને પીંજણ વગરનું પુસ્તક

કેબક : નાનેન્ન વિજય

માગ ગુજરાતીમાં નહિ, ભારતની બીજું એકેય ભાષામાં 'મેથેમેઝિક' જેવું પુસ્તક આજ દિન સુધી પ્રગટ કરાયું નથી !

પાનાં : ૨૧૬

કિમત : રૂ. ૧૮૦/-

(પોસ્ટ ફારા મંગાવતી વખતે રૂ. ૨૦/- ટ્યાલ ખર્ચ ઉમેરવો.) આજે જ આપના ફેરિયા પણે 'મેથેમેઝિક' ની નકલ માગો. દરેક જાખીતા બૂક્સ-સ્ટોરમાં પણ મળે છે.

રાતની ઊંઘ હરામ કરી મૂકે તેવું હતું. મોટરના કાચ ચઢાવેલા હતા. એન્જિન બંધ હતું અને સ્ટિઅરિંગ હાથમાં પકડીને બેઠેલો યુવાન બિલી પેટરસન ઈલેક્ટ્રિક સ્મશાનગૃહના મુતદેહની જેમ સળગી રહ્યો હતો. બડાનું તેજ એટલું હતું કે લોકો તે દશ્ય સામે ફરી આંખ માંડીને જોઈ શક્યા નહિ. બિલીની મદદે દોડવાનો તો સવાલ જ ન હતો. અદ્યા કલાક પછી ડેટ્રોઇટની પુલિસે મોટરનો દરવાજો ખોલ્યો. સંકડો સેલ્વિયસ ઉષ્ણતામાનની હવા અફસરોના મેં પર ફેંકાઈ. બેહદ ગરમીમાં ખાસ્ટિકનું તેશબોર્ડ પીગળી ગયું હતું, પણ બિલી પેટરસનનાં વચ્ચો સહીસલામત હતાં.

આ જાતના અજ્ઞબોગરીબ કેસોનો તોટો નથી. તોટો હોય તો માત્ર તેમના બુદ્ધિગમ્ય, વૈજ્ઞાનિક તર્કપૂર્ણ ખુલાસાનો છે. કેટલાક નિષ્ણાતોએ મશાલ બનતા મારાસો અંગે પોતાની રીતે સ્પષ્ટીકરણો આચાર્યાં છે ખરાં, પરંતુ તેમાં બહુ ભલીવાર દેખાતો નથી. એક નિષ્ણાત કહે છે કે શરાબ પીતા લોકો શરીરમાં જમા થતા ફોસ્ફરસનો નિકાલ કરી શકતા નથી; એટલે લાંબે ગાળે તે પદાર્થનો ભરાવો તેમના માટે ઝોટાક નીવડે છે. બીજા નિષ્ણાતોના અનુમાન મુજબ શરીરનાં પ્રવાહી દ્રવ્યોમાં ક્યારેક વિદ્યુત ચાર્જ (વીજભાર) એકઠો થાય છે. સ્થિર વિદ્યુતની જેમ તેનું સ્ખલન થાય ત્યારે શરીરમાં વીજળી ઝબૂકે છે અને તે શરીરને આગ લગાડે છે. ગીજા નિષ્ણાતનો ખુલાસો વળી ઓર મજેદાર છે, જેના મતે પાયરોટ્રોન નામના પરમાણુ શરીરમાં અણુભડીની જેમ કોષોનું વિભાજન શરૂ કરી દે છે. આ વિભાજન જોતજોતામાં બેસુમાર ગરમી જન્માવે છે અને સાથોસાથ કોષોનું વિસર્જન પડા થઈ જાય છે.

વૈજ્ઞાનિક દસ્તિબિન્દુએ ખુલાસો માગી લેતો કેન્દ્રીય પ્રશ્ન હોય તો આટલો : માનવશરીરમાં એવો તો કયો પદાર્થ ફક્ત

દહનશીલ/combustible જ નહિ, પરંતુ બેગાબેગ જવલનશીલ/inflammable છે કે જે તરત આગ પકડે અને જોતજોતામાં યાને બડાદત્ત આયામમાં બળી શરીરને ભસ્મ કરી નાખે ? વજન પ્રમાણે લગભગ ૧૦% માનવશરીર તરત જવલન પામતા હાઈડ્રોજનનું બનેલું છે અને ૨૦% શરીરમાં રહેલો કાર્બન સહજ રીતે દહન પામી શકતો પદાર્થ છે, તો બીજી તરફ ૬૬% વજન એ બેયને દહનમાં સહાયભૂત નીવડી શકે તેવા ઑક્સિજનને આભારી છે. આમ છતાં, પારસ્પરિક સંયોજનને કારણે તેમાંના એકેય તત્ત્વનો મૂળભૂત ગુણધર્મ શરીરની અંદર તેના મૂળભૂત સ્વરૂપે જળવાયો નથી. દા.ત. હાઈડ્રોજન-ઑક્સિજનનું મિશ્રણ જોતજોતામાં રૌદ્ર આગ પકડે, પરંતુ તેમના સંયોજન વડે રચાયેલું માનવશરીરનું પાણી/H₂O અનિશામક છે--અને શરીરમાં પંચાવનથી પાંસઠ ટકા તો નકરું પાણી જ હોય છે.

ફરી એ જ સવાલ : શરીરમાં સળગે એવું શું છે ? બધી જ શક્યતાઓ તપાસી ચૂક્યા પછી સંશોધકોનું ધ્યાન દેસેક વર્ષ પહેલાં ચરબી પર કેન્દ્રિત થયું, કેમ કે પુખ્ત વયની સ્ત્રીના શરીરમાં સરેરાશ ૨૬% અને પુરુષના શરીરમાં ૨૧% હિસ્સો ચરબીનો હોય છે. ચરબી શરીર માટે ફ્લૂલ છે તેમ અજિ માટે પણ બળતણ છે. અલબત્તા, માંસપેશીઓ વચ્ચે કેદ રહેલા ચરબીના કણો દહન પામવા માટે આપોઆપ ધૂટા પડી શુદ્ધ સ્વરૂપ પકડે નહિ અને સહેલાઈથી આગ પણ પકડે નહિ. કોઈક રીતે ચરબીને અનિદાન મળી જાય છે એમ ધારી અને સ્વીકારી લો તો પણ બાકી રહેલી માંસપેશીઓ બળીને ખાખ થવાનું કારણ શું ?

આ પ્રશ્નના કથિત સાયાન્ટિફિક ખુલાસા માટે wick effect નામના સિદ્ધાંતનો રિવર્સ ઘટનાક્રમ ૨જી કરવામાં આવ્યો છે. મીણબતીની wick/દીવેટને કંડી ચાંપો ત્યારે બે-પાંચ સેકન્ડ માટે એ ધાગો પોતે બળે છે, પણ તે પછી તેની ગરમી સોલિડ મીણને વરાળમાં ફેરવે છે અને ત્યારે બાદ દહન તે વરાળના હાઈડ્રોકાર્બનનું થાય છે. સ્વયંભૂ આત્મદહનમાં એ જ કિયા રિવર્સ ફેને થતી હોવાનો તર્ક કેટલાક સંશોધકોએ થોડા વખત પહેલાં પેશ કર્યો. ઊંઘમાં પોઢેલી વ્યક્તિનાં કપડાં આક્સિમિક ચિનગારી કે વિદ્યુત સ્પાર્ક વડે સળગવા લાગે એટલે તે ગરમી શારીરિક ચરબીને પીગળે છે. ચરબીનો રગડો ત્યાર પછી કપડાને લથબદ કરે છે. મીણબતીના કેસમાં દહન જેમ wick/દીવેટને બદલે મીણનું થાય તેમ અહીં ચરબી સળગ્યા કરે છે. ફરક એટલો કે મીણબતીમાં દીવેટ મીણ વચ્ચે હોય, જ્યારે અહીં કપડાં મીણનું કાર્ય બજાવતી ચરબીના બાદ્ય ભાગે હોય છે. આ પ્રકારની દહનક્રિયા વખતે પેદા થતું મિનિમમ ૭૨૦° સેલ્વિયસ જેટલું તાપમાન અંતે માંસપેશીઓનો પણ અંતિમસંસ્કાર કરી નાખે છે.

બ્રિટનમાં BBC ના સહયોગ દ્વારા યોજાલા પ્રયોગ દરમ્યાન સંશોધકોએ પ્રાણીજ ચરબીનો આવી રીતે ખાત્મો પણ કરી બતાવ્યો, જેમાં થિઅરી સિવાય જો કે બીજું કશું પૂરવાર થયું નહિ. દહનની કિયા સંપૂર્ણ રીતે પૂરી થવામાં કલાકો નીકળી ગયા, જ્યારે સ્વયંભૂ આત્મદહન જોતજોતામાં આટોપાય છે. ચિનગારી અડવા પછી કે વિદ્યુત સ્પાર્ક ઝર્યા પછી કપડાં સળગે ત્યારે નિદ્રાધીન વ્યક્તિ જાગી કેમ ન જાય એ વળી બીજો સવાલ છે અને તાપમાન જો ૭૨૦° સેલ્વિયસની આસપાસ રહેતું હોય તો હાડકાં ભસ્મ થાય એ વળી ત્રીજો સવાલ છે.

બધા સવાલો અનુત્તર છે, માટે સ્વયંભૂ આત્મદહનનું રહસ્ય હજુ અકબંધ છે. દરમ્યાન ત્રાણ કે ચાર વર્ષ તેનો એકાદ નવો કિસ્સો નોંધાતો રહે છે અને રહસ્ય વધુ ઘેરેં બનતું રહે છે.■

જનાટલ નોલેજ

કુદરતસ્વાધ્યાત્મક

Q

ઇલ્લા આંકડા પ્રમાણે જગતની કુલ વસ્તી કેટલી છે ?

અંજના આર. કાનાબાર, માણાવદર; વિશેક પ્રજાપતિ, ધોરણ; અનિલ અને અતુલ ચોકસી, પ્રાણવ શાહ, નારાણપુરા, અમદાવાદ

A

વસ્તીની ગણતરી એકેય દેશમાં વર્ષોવર્ષ કરાતી નથી. એકાદ ચોક્કસ વર્ષ બધા દેશોમાં સામટી પણ નહિ. પરિણામે

પૌર્ણિપક પદાર્થોનો પદાર્થો

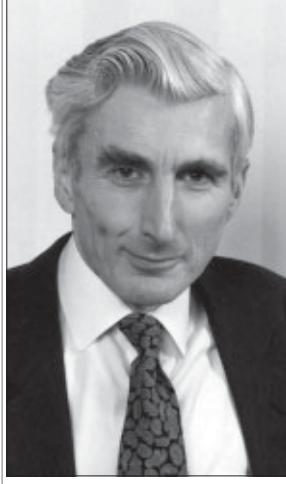
વસ્તીઅંક	વર્ષ	વીતેલાં વર્ષો
૧ અબજ	૧૮૦૪	-
૨ અબજ	૧૮૨૭	૧૨૩
૩ અબજ	૧૮૬૦	૩૩
૪ અબજ	૧૮૭૪	૧૪
૫ અબજ	૧૮૮૭	૧૩
૬ અબજ	૧૮૯૮	૧૨
૭ અબજ	૨૦૦૮*	૧૦

* વસ્તીવધારાના વર્તમાન દર
મુજબ અનુમાનિત વર્ષ

૬.૬૫ અબજનો છે. દુનિયાની વસ્તી કેટલી ઝડપે વધી રહી છે અને પહેલીવાર ૧૮૦૪ માં કરોડને બદલે ૧ અબજના લેવલે પહોંચ્યા બાદ અનુકૂમે કેટલાં ઓછાં વર્ષમાં એકના બે,

ત્રણ, ચાર, પાંચ અને છ અબજ થયા તે દર્શાવતો કોઈ જુઓ.

ધરતી પર ઇલ્લાં બરસો વર્ષમાં ૫.૫ અબજ લોકોનો બોજ વધ્યો છે. જે દણકે વધુ ને વધુ ઝડપે વધવાનો છે. આથી બ્રિટનના એસ્ટ્રોનોમર રોયલ માર્ટિન રીસના (જુઓ, ડાબો ફાટો) મંત્ર્ય અનુસાર પ્રાકૃતિક સંપત્તિને બેફામ રીતે ફોલી ખાતી અને સતત પ્રદૂષણ કરતી માનવજાત માટે કદાચ

૨૧ મી સદી છેલ્લી સદી છે. બાવીસમી સદીમાં તેને પ્રવેશ કરવા મળે એવી સંભાવના દેખાતી નથી.■

Q

કેસ્ટ્યુલના સિન્થેટિક વિટામિન અને ખોરાકમાં રહેલા કુદરતી વિટામિન એ બન્ને વચ્ચે ગુણવત્તાની દાઢિઓ ફરક ખરો ?

કેતન જાલા, અંત શાસ્ત્રી અને મોજ ભડ્ક, અમદાવાદ;
સંજ્ય દેય, કાંદિવલી (પાંખ્યમ), મુંબઈ

A

સિન્થેટિક શાખ સહેજ ઓછી ગુણવત્તા સૂચવનારો જડાતો હોવા છતાં નેચરલના હિસાબે સિન્થેટિક પદાર્થમાં કવૉલિટીનું ધોરણ હંમેશાં નીચું હોય એ જરૂરી નથી. વિટામિન કુદરતી હોય કે કૃત્રિમ, પણ માનવશરીર તેમને સમાન રીતે શોષી લે

છે—એટલા માટે કે તેમનું રેશુમાળખું જુદું હોતું નથી. વિટામિન શોખાવામાં પૂર્વશરત ફક્ત એ છે કે તેનાં પોષક દ્રવ્યો જઈરમાં ઓગળવાં જોઈએ. (અલબત્ત, વિટામિન E તેના નેચરલ સ્વરૂપે હોય તો ચયાપચય તંત્રમાં વધુ કાર્યક્ષમ રીતે પચે છે.) અગત્યની વાત : બંધારણની દાઢિએ નેચરલ અને સિન્થેટિક વિટામિન ભલે સરખાં હોય, પણ ઘણી ખરી દૈનિક જરૂરિયાત કેસ્ટ્યુલને બદલે ખોરાક દ્વારા પૂરી પડે એ સલાહબર્યું છે. ખોરાકમાં વિટામિન ઉપરાંત કેટલાંક બીજાં સ્વાસ્થ્યકારી તત્ત્વો હોય છે, જે કેસ્ટ્યુલમાં હોતાં નથી. ઉદાહરણ તરીકે લીલાં શાકભાજમાં

અને ફળોમાં phytochemicals/વનસ્પતિજન્ય રસાયણો છે, જેઓ કેન્સર જેવા રોગો સામે અમુક હુદે રક્ષણ આપે છે. ■

Q

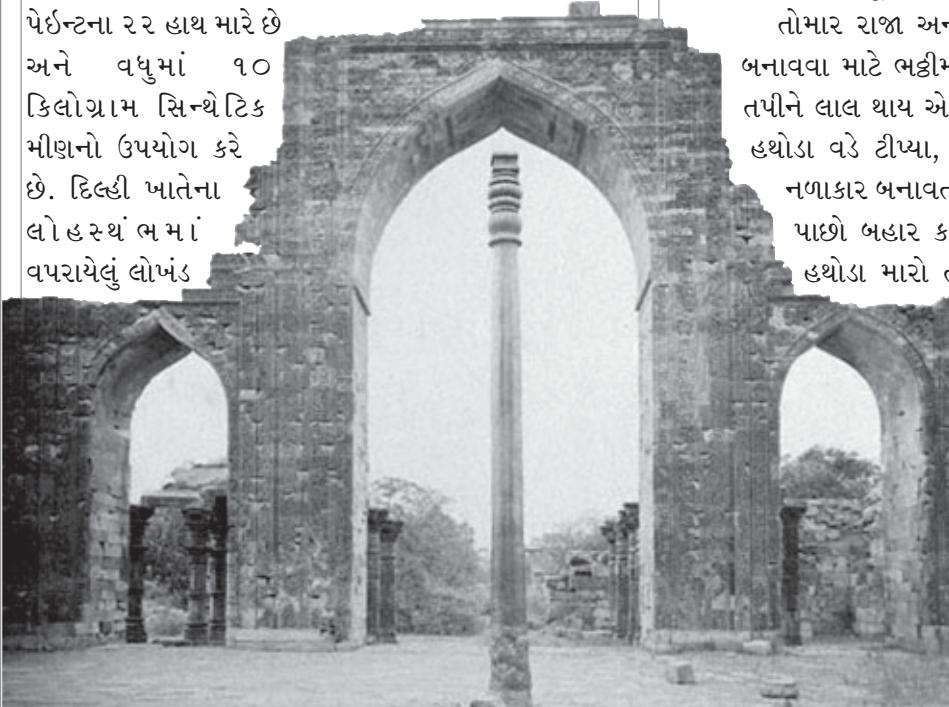
દિલ્હીનો લોહસ્થંબ કેટલાં વર્ષો જૂનો છે ? તેને શાથી હજુ કાટ વાગ્યો નથી ?

જ્ય ડી. મોઢા, ધોરાજી; મધ્યર પટેલ અને સૌરભ પટેલ, નડિઆદ; ચિરાગ પાનસુરિયા, ધર્મન્દ્ર પરમાર, કિસ્મત પટેલ, ભગીરથ જોધી, સાવરકુંડલા

A

દિલ્હીના કુતૂબ મિનારના પ્રાંગણમાં આવેલો ૭ મીટર ઉંચો અને ૬,૫૦૦ ટિલોગ્રામ વજનનો લોહસ્થંબ અંદાજે ૧,૬૦૦ વર્ષ જૂનો છે. ઐતિહાસિક રીતે તેનું મહત્વ તો જાણે ખરું, પણ વધુ ઘ્યાતિ તેને પોતાના વૈજ્ઞાનિક પાસા બદલ મળી છે. દોઢ મિલેનિઅમ થયે તે ગરમી, વરસાદ અને ઠંડી વચ્ચે ખુલ્લી જગ્યામાં ખોડાયેલો હોવા છતાં તેનું લોખંડ કરાયું નથી. લોખંડને કાટ ન ચેડે એ બાબત વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો કરતાં વિપરિત લેખાય, કેમ કે લોખંડનો કુદરતી ગુણવ્યંહ્રમ હવાના ઔક્સિજન સાથે કમશા: સંયોજન રચવાનો છે. સંયોજનના નતીજારૂપે આપ્યન ઔક્સાઈડ (Fe_2O_3) એટલે કે કાટ પેદા થાય છે, જેની ફોટરીઓ ખરતી રહે તેમ નીચેનું વધુ ને વધુ લોખંડ ખવાયા કરે છે. લોખંડને સુરક્ષિત રાખવાનો એકમાત્ર રસ્તો ઔક્સિજન સાથે તેનો સંપર્ક કાપી નાખવાનો છે—અને તે અગમચેતીમાં પણ ઓછી જફા નથી. મોટરકારનું બોડી ન કટાય એટલા માટે ઉત્પાદકો યાત્રિક સ્થે વડે તેના પર ઔર્ધ્વલ પેઈન્ટના ૨૨ હાથ મારે છે

અને વધુમાં ૧૦ ટિલોગ્રામ સિન્ધેટિક મીણનો ઉપયોગ કરે છે. દિલ્હી ખાતેના લોહસ્થંબ માં વપરાયેલું લોખંડ

ત્યારે આટાટલાં વર્ષો સુધી શા માટે કરાયું નહિ ? આ પ્રશ્નના ધરણ ખુલાસા અગાઉ ૨૪૨ કરાયા છે, પરંતુ કાનપુરની ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ આંફ ટેકનોલોજીના ધાતુવિજ્ઞાની ડૉ. આર. બાલાસુબ્રાહ્મણ્યમે પ્રથમ વખત હાઈ-ટેક સાધનો વાપરને

ફોસ્ફરાંપ ટોનો જરૂરો છે ?

ખનિજ	ટકાવારીમાં પ્રમાણ
લોખંડ	૬૮.૭૨
ફોસ્ફરસ	૦૦.૧૧૪થી ૦.૧૮૦
કાર્బન	૦૦.૦૮થી ૦.૨૩
કોમિયમ	૦૦.૫૪
નિકલ	૦૦.૦૫
તાંબુ	૦૦.૦૩
સિલિકેન	૦૦.૦૨૬થી ૦.૦૪૬
સલ્ફર	૦૦.૦૦૬થી ૦.૦૮૬

તારવેલો જવાબ સૌને આંટી જાય તેવો આધારભૂત જણાયો છે. આ સંશોધકના મતે લોહસ્થંબ ૧,૬૦૦ વર્ષ સુધી કાટપ્રૂફ રહી શક્યો તેનું કારણ એ કે તેમાં ફોસ્ફરસની માત્રા વધારે છે. (જુઓ, ઉપરનો કોડો.) આમ તો લોખંડમાં ફોસ્ફરસ ભેણવો તે દૂધમાં લીંબુ નીચોવ્યા બરાબર, કેમ કે ફોસ્ફરસની હાજરી લોખંડને બરડ અને તકલાદી કરી દે છે. ભલું હોય તો લોખંડ ગંઠાય જ નહિ. બૂકીદાર ખનિજ લોધું/iron ore ભડીમાં ઓગાળી તેને કાચા લોખંડ/pig iron નું ગંઠાયેલું સ્વરૂપ આપતાં કારખાનાં એટલે જ ફોસ્ફરસને (તથા સલ્ફરને પણ) કાઢી નાખે છે. લોખંડથી ફોસ્ફરસને અલગ પાડવા ચૂનાનો પથર/limestone વપરાય છે. આ પથરના ટુકડા પ્રવાહી લોખંડમાં નાખ્યા બાદ ફોસ્ફરસ સહિત બધી અશુદ્ધિઓ તરી નીકળે છે. નિતાર દ્વારા તેમને કાઢી લેવાય છે. નાની સાઈઝની ભડી સમજો કે રોજનું ૬૦૦ ટન કાચું લોખંડ બનાવતી હોય તો એ માટે તે કાચા માલ તરીકે ૧,૧૬૦ ટન ખનિજ લોધું અને ૨૬૦ ટન ચૂનાના પથર વાપરે છે.

તોમાર રાજ અનંગ પાલના કારીગરોએ લોહસ્થંબ બનાવવા માટે ભડીમાં ખનિજ લોધું ઓગાળ્યું જ નહિ. તપીને લાલ થાય એટલા પૂરતા તેના ચક્કા ગરમ કર્યા, હથોડા વડે ટીખા, છૂટક નાના ચક્કાને જોડ્યા અને નળાકાર બનાવતા ગયા. લાકડામાં ધૂસાડેલા ખીલાને પાછો બહાર કાઢવા તેની બાજુમાં લાકડા પર જ હથોડા મારો ત્યારે એ ખીલો આપોઆપ બહાર નીકળવા માંડે તેમ ગરમ લોહસ્થંબ પર એક ઠેકાડો લાગતો હથોડાનો પ્રહાર બીજા દરેક ઠેકાડો ફોસ્ફરસને (તથા સલ્ફરને પણ) સપાટી તરફ બેંચી લાવ્યો. પરિણામે અંદરના ભાગે ફોસ્ફરસનું પ્રમાણ ઘટ્યું, એટલે ત્યાં લોખંડ ખાસ તકલાદી ન રહ્યું. સપાટી પાસે ફોસ્ફરસનું પ્રમાણ વધ્યું, માટે ત્યાં લોખંડ પર

રક્ષણાત્મક આવરણ બન્યું. ડૉ. આર. બાલાસુભ્રષ્ટાયમ કહે છે કે પ્રાચીન ભારતના નિષ્ઠાત કારીગરો ફોસ્ફરસના ગુણધર્મો જાણતા હતા, એટલે તેઓ જરૂર પડે તો લોખંડમાં કેટલુંક વધુ ફોસ્ફરસ પણ બેળવતા હતા.■

Q

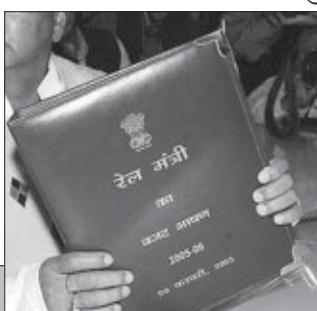
આપણે ત્યાં રેલ્વેનું જુદું વાર્ષિક બજેટ કેમ રજૂ કરાય છે? નાણાં મંત્રાલયના સામાન્ય બજેટમાં તેને સમાવી કેમ લેવાતું નથી?

ઇન્દ્રકુમાર પંચાલ, જામનગર; કશ્યપ ભંડ, અનંત પટેલ અને મિત્રો, રાજકોટ; રાજશ્રી મહેતા, જૈમિન અને રોહિત ભંડ, અમદાવાદ

A

રેલ્વેનું અલગ બજેટ રજૂ કરવા અંગે ભારતના રાજ્ય-બંધારણમાં સ્પષ્ટ આદેશ કર્યાં લખ્યો નથી કે અછાતું સૂચન પણ કર્યું નથી. બંધારણની ૧૧૨ મી અને ૧૧૪ મી કલમ મુજબ રેલ્વેભાતું પોતાના વાર્ષિક હિસાબ સાથે આગામી વર્ષની નાણાંકિય જરૂરિયાતોનું વિવરણ આપી શકે છે અને નાણાંમંત્રી તે વિગતો અનુસાર રેલ્વે માટે યોગ્ય આયોજન કરી શકે છે. કંન્ડ્ર સરકારનાં ટેલિકોમ, વાહનવ્યવહાર, અન્ન, કૃષિ, સંરક્ષણ વગેરે ખાતાં એ જ રીતે પોતાનો આર્થિક કારોબાર ચલાવે છે. પાર્લિમેન્ટ સમક્ષ રજૂ કરવા માટે જુદું બજેટ ઘડતાં નથી.

વાઈસરોય અર્લી રિડીગે ૧૯૨૫ માં રેલ્વેનું જુદું અંદાજપત્ર બનાવવાની પ્રથા દાખલ કરી એ વખતે રેલ્વેનું નેટવર્ક સંખ્યાબંધ ખાનગી કંપનીઓ વચ્ચે પ્રાદેશિક ધોરણે વહેંચાયેલું હતું. એટ ઇન્ડિયન પેનિન્સ્યુલર રેલ્વે, બેંગાલ-નાગપુર રેલ્વે, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે વગેરે ઉપરાંત નિઝામ સ્ટેટ રેલ્વે જેવાં રાજ્યો-રાજ્વાડાંનાં પણ રેલ્વેતંત્રો

હતાં. વિવિધ પ્રદેશોમાં રેલ્વે ટ્રાફિક ચલાવવા અંગે કેટલીક ખાનગી કંપનીઓ સાથેના બહુવર્ષીય કરારની મુદ્દત પાકવા આવી ત્યારે અંગ્રેજ સરકારે તે એકમોને પોતાના હસ્તક લેવાનું નક્કી કર્યું. દા. ત. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વેનો કબજો તેણે જાન્યુઆરી ૧, ૧૯૨૫ ના રોજ લીધો, જ્યારે ગ્રેટ ઇન્ડિયન પેનિન્સ્યુલરનો વારો જુલાઈ ૧, ૧૯૨૫ ના રોજ આવવાનો હતો. ઉત્તરોત્તર વધુ કંપનીઓ ઉમેરાતાં સંયુક્ત કારોબાર સતત બહોળો થાય એવી સંભાવના જોતાં સરકારે રેલ્વેના આર્થિક ખાનિંગ, આધુનિકરણ તથા વહીવાટી આયોજન માટે એ જ વર્ષ (૧૯૨૫ માં) તેનું અલગ બજેટ તૈયાર કર્યું. એક નવી પ્રથા અમલી બની અને ભારતીય અર્થતંત્રમાં રેલ્વેનું આર્થિક યોગદાન પુષ્ટ વધ્યા પછી લગભગ અનિવાર્ય પણ બની.■

Q

ભારત વાર્ષિક કેટલી રકમનાં પરદેશી શાખોની આયાત કરે છે?
સમીર રાજગુરુ, વલસાડ; મનહર કે. ટાંક, અમદાવાદ

A

વિદેશી શાખોના પૈસા સામાન્ય રીતે ડૉલરમાં ચૂકવાતા હોય છે. બ્રિટિશ પાઉન્ડમાં કે રશિયન રૂબલમાં ચૂકવાયેલી

શાહીના પટામ દસ આયાતકાર દિયા		
ક્રમ	દેશનું નામ	કરોડ ડૉલર
૧	ભારત	૨૩૭.૫
૨	ચીન	૨૨૩.૮
૩	ગ્રીસ	૧૪૩.૪
૪	અમીરાત	૧૨૪.૬
૫	સાઉદી અરબસ્તાન	૮૩.૮
૬	દિલ્હિ કોરિયા	૭૩.૭
૭	ઇઝરાયેલ	૭૨.૪
૮	અમેરિકા	૫૩.૩
૯	સિંગાપુર	૪૫.૬
૧૦	તુર્કી	૪૧.૮

આપણે ત્યાં બોગાડ નાંખું હતું. આયાતકાર દેશોમાં પાકિસ્તાન ૧૩ મા કુમે છે દાખલાણા તેમજ બુદ્ધિના ટુંકા પનાવાળા શાસકોની બનેલી સરકાર પબ્લિક સેક્ટરમાં કારગત શાખો બનાવી શકતી નથી અને પ્રાઈવેટ સેક્ટરની કંપનીઓને બનાવવા દેતી નથી. બોફર્સના પ્રકરણે બતાવ્યું તેમ શાખસોદાઓમાં ખાયકી ચલાવતો વચ્ચેટિયો વગદાર વર્ગ પણ દેશના સ્વાવલંબન માટે અદ્યાણ સાંબિત થતો રહ્યો છે. નાગારિકો રાષ્ટ્રીય સુરક્ષાના મુદ્દે સજાગ નથી, જ્યારે સંસદના સભ્યો તો રૂ.૮૦,૦૦૦ કરોડનું ડિફેન્સ બજેટ કશ લેખાજોખા વગર માત્ર દસેક મિનિટમાં પસાર કરી નાખે છે. સંરક્ષણના આયોજનને લગતી આવી દરેક

બાબતે ભારત પાછળ રહે ત્યાં સુધી શક્ખોની આયાતના મામલે હુંમેશાં આગળ રહેવાનું છે.■

Q

વિદ્યુત સરકીર્તમાં ઈલેક્ટ્રોન્સ કેટલી ઝડપે વહે છે? બલ્બ ચેતાવવા જેવું કાર્ય બજાવ્યા પછી અંતે તેઓ ક્યાં જય છે?

અભયરાજ જે. તરૈયા, પોરબંદર; જૈમિન અને રોહિત ભણ, અમદાવાદ

A

ઈલેક્ટ્રોન્સ નાશવંત નથી અને સરકીર્ત છોરીને ક્યાંય જતા પડ્યા નથી. વિદ્યુત બલ્બને ચેતાવવામાં કે પછી વિદ્યુત મોટરને ફેરવવામાં મુખ્ય રોલ ઈલેક્ટ્રોન્સનો નહિ, પણ ઈલેક્ટ્રોમોટિવ ફોર્સનો હોય છે. કહો કે વૉલ્ટેજનો હોય છે, જેનું દબાણ એલ્યુભિનિયમ કે કોપર વાયરમાં અણુની બાધ્ય કક્ષાવાળા ઈલેક્ટ્રોન્સને ખો આપી પડોશી અણુ તરફ ધકેલે છે. સ્થાનાંતર પામતા નેગેટિવ ઈલેક્ટ્રોન્સ અપાર્કાંડા થકી ત્યાંના નેગેટિવ ઈલેક્ટ્રોન્સને આગળ હડસેલે છે. એક કૂતરાને છોડી ચાંચડ બીજા કૂતરાને બાજે અને ત્યાર બાદ વળી જમ્બ મારી ગીજા કૂતરા પર આસન માંડે એના જેવી વાત છે. ઈલેક્ટ્રોન્સના સ્થાનાંતરનો વેગ એટલે કે વીજળીના પ્રવાહનો વેગ સેકન્ડના એકાદ મીલીમીટર કરતાં વધારે હોતો નથી, છતાં બગીચામાં પાણી ભરેલા પાઈપના છેવાડેનો નળ ખોલો એ જ ક્ષણે સામા છેડે પાણી નીકળવા માંડે તેમ સ્વિચને અંન કરો કે તરત વીજળીનો બલ્બ ચેતે છે. બલ્બના ફિલામેન્ટને

ફુર્ઝાઈન

પુણાદીપન પાંસા પણ્ણો

■ ભારત પાસે અત્યારે કેટલા પરમાણુ બોખુ છે?

વિરાજ આઈ. પટેલ, ધોરાજ; રવિ અને. રાજા, ભરુચ; નિલેશ જે. રૂધાણી, ગોસા, પોરબંદર; ભદ્રેશ સાવલિયા, સુરત; જાગર દાફડા, વિરાજ કોટિયા, જૂનાગઢ; મનીપ આર. ફીડ્ડાવિયા, વેડ રોડ, સુરત

‘સફારી’ અંક નં. ૧૪૦ (પાના નં. ૪૫)

■ સૂર્યમાળાના મોટા ભાગના ચંદ્રોને વાતાવરણ ન હોવાનું કારણ શું?

મહેન્દ્ર કે. યાદવ, જમનગર

‘સફારી’ અંક નં. ૧૬૪ (પાના નં. ૪૩)

■ આપણા શરીરમાં જે તે સંવેદના જ્ઞાનતંત્રો દ્વારા મગજને પહોંચવામાં કેટલો સમય લાગે છે?

હાર્દિક સી. માવાણી, મલય અન. માવાણી, ધોરાજ
‘સફારી’ અંક નં. ૧૬૩ (પાના નં. ૬૫)

■ કોમ્બિનેશન વૉક કહેવાતા નંબરવાળા તાળાની રચના કેવી હોય છે?

રમણિકલાઈ પટેલ અને મિત્રો, મેંદરડા, જી. જૂનાગઢ
‘સફારી’ અંક નં. ૧૪૬ (પાના નં. ૭૪)

■ પ્રથમાંના અસ્તિત્વનું રહસ્ય સમજાવતી સ્ટેડી-સ્ટેટ થિઅરી શું છે?

દીપક વેગડા, વિનોદ વેગડા અને મિત્રો, અમદાવાદ
‘સફારી’ અંક નં. ૧૩૭ (પાના નં. ૪૧)

તગતગાવ્યા અને વટાવ્યા પછી વારાફરતી દરેક ઈલેક્ટ્રોન વહેલોમોડો બીજા રાઉન્ડ પર વળી ત્યાં પરત આવે છે. વિદ્યુત-મથકમાં બળતણનું દહન કરી ટર્ભાઈન ચલાવો અને ટર્ભાઈન વડે જનરેટરને ફરતું રાખી વૉલ્ટેજ (દબાણ) આખ્યા કરો ત્યાં સુધી ખો-ખોની રમત અટકે નહિ. એક સહજ પ્રશ્ન : ઈલેક્ટ્રોન્સનો વેગ એકંદરે ધીમો હોવાનું શું કારણ ? ઉત્તર : ઈલેક્ટ્રોન્સ ગુમાવતા બધા અણુ તત્પુરતા પોઝિટિવ આયનમાં ફેરવાય છે અને તેમનું આકર્ષણ ઈલેક્ટ્રોન્સના વેગને જરા અંકુશમાં રાખે છે.■

Q

ભારતના કમાન્ડો સૈનિકો કેવા પ્રકારનાં શક્ખો વાપરે છે?

રજેશ અને મૃગેશ કાપડિયા, પ્રીઠિપ સોમેયા,
કુમાર જોખી અને મિત્રો, ઘાટકોપર, મુંબઈ

A

મુશ્કીદળની ૧૧ મી પેરેશૂટ જિગોડ, નેશનલ સિક્યુરિટી ગાર્ડ્ઝ, નૌકાદળનું મેરિટાઈમ કમાન્ડો ફોર્સ, હવાઈદળનું ગરૂડ કમાન્ડો ફોર્સ વગેરેના સૈનિકો પ્રચલિત વર્ગીકરણ મુજબ સ્પેશ્યલ ફોર્સિસના સખ્ખો ગણાય, માટે તેમનાં શક્ખો પણ જરા સ્પેશ્યલ છે. શક્ખો મુખ્યત્વે અને મૂળભૂત રીતે તો જાણે પિસ્ટોલ, રાયફલ અને સબ-મશીનગન, પરંતુ એ બધાં શક્ખો વધુ ખાતરીદાયક અને ખૂંખાર હોય છે. દરેકનો પરિચય અહીં દર્શાવેલા જે તે કોઇમાં મેળવી લો. વિશિષ્ટ પાસાંનો સંપૂર્ણ ઘ્યાલ જો કે માત્ર આંકડા દ્વારા આવે તેમ નથી,

માટે તેમનું મુદ્દાસરનું વર્ણન જરા વાંચો :

■ આપણા કમાન્ડો સૈનિકોની GLOCK 17 પિસ્તોલમાં છે. એમ.એમ. વ્યાસના ૧૮ એમ.એમ. લાંબા કારતૂસો વપરાય છે. વિશેષતા એ કે ઓટોમેટિક પિસ્તોલની મૂઢમાં છઅંક કારતૂસો માંડ સમાય, પરંતુ GLOCK 17 સાથે પૂરાં ૧૭ કારતૂસોનું magazine/ખોખું જોડવામાં આવે છે. મિશનની આવશ્યકતા મુજબ પિસ્તોલ ૧૮ કે ૩૩ કારતૂસોનું મેગિન પણ સ્વીકારી લે. બુલેટોની વરસતી જરી વચ્ચે દરેક સેકન્ડ જ્યાં કિંમતી હોય ત્યાં વારંવાર નવાં કારતૂસો ભરવાની મજબૂરી ટળી જાય એ નાનીસૂની વાત નથી.

■ સ્પેશિયલ ફોર્સિસની માનીતી સબ-મશીનગન હેકલર એન્ડ કૉક MP5A3 છે. લાંબો સમય એકધારું ફાયરિંગ ચલાવ્યા છીતાં એ ‘જામ’ થતી નથી અને તેની પ્રભાવી રેન્જ પણ ૨૦૦ મીટર કરતાં ઓછી નથી. આ શરૂ ખુલ્લા મેદાનમાં એટલે કે મોકળા પ્રદેશમાં જમતી મુઠભેડનું છે, જ્યારે દુશ્મનના અજૂ પર કમાન્ડો એટક કરી ભીતરની સાંકડી જગ્યામાં લડવાનું હોય ત્યારે MP5A3 ની શોટ-બેલ આવૃત્તિ MP5K સબ-મશીનગન વપરાય છે. અંતિમ દોરના એ મુકાબલામાં બહુ સાવધાનીપૂર્વક અને સ્કૂર્ટિભેર કામ લેવાનું રહે, એટલે સૈનિક માટે બોજો હળવો રાખવાના હેતુસર મૂળ ૨૨૫ એમ.એમ.નું નાળયું MP5K માં ૧૨૭ એમ.એમ.નું કરી દેવાયું છે. બુલેટની પ્રભાવી રેન્જ તેને લીધે ઘટીને ફક્ત ૫૦ મીટર જેટલી રહી જવા પામી છે, પરંતુ અજૂની મર્યાદિત ભીતરી જગ્યામાં લાંબી રેન્જની જરૂર પણ નહિ. બુંડા નાળચાના પ્રતાપે સબ-મશીનગનનું વજન ૭૮૦ ગ્રામ જેટલું ઓછું રહે તે ક્વિક-અંકશન જપાઝપીના તકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં બહુ મોટો સ્ટ્રેટેજિક ફાયદો છે. ઈજરાયેલી બનાવટની ઊરી સબ-મશીનગન વળી ખુલ્લી જગ્યામાં વાપરવાયોગ્ય શરૂ છે અને ખડતલ ડિઝાઇન અને ખમતીધર કામગીરી માટે પ્રયોગીતા છે.

■ ભારતના કમાન્ડો સૈનિકોની પિસ્તોલ તથા સબ-મશીનગન પછી રાયફલોને લગતો ડેટા પણ કોઠામાં જુઓ. ઈજરાયેલી એસોલ્ટ રાયફલ TAVOR TAR-21 ટૂંકા કદની વાટરપ્રૂફ રાયફલ છે, જેને ટેલિસ્કોપિક સાઈટ

અને નાઈટ વિઝન સિસ્ટમ વડે સજ્જ કરી શકાય છે. પ્રછારની મર્યાદા બહુ ઓછી નહિ તેમ ખાસ વધારે પણ નહિ. લોંગ-રેન્જ ફાયરિંગ માટે દ્રાગુનોવ SVD59 અને હેકલર એન્ડ કૉક MSG 90 આદર્શ છે. આંતરિક સપાટીએ સ્કૂ જેવા આંટા કોતરેલાં તેમનાં લાંબાં નાળચાનાં તેમાં ઘૂમરાતી બુલેટને નિશાન તરફ નાકની દાંડીએ જવા માટે લાંબો સમય પુષ્ટ રિસ્પન આપે છે, આથી જરાય હાલકડોલક થયા વગર હવાને

ઓટોમેટિક પિસ્તોલ

ગ્લોક-17

વજન	૬૨૫ ગ્રામ
લાંબાઈ	૧૮૬ એમ.એમ.
પહોળાઈ	૩૩ એમ.એમ.
નાળચાની લાંબાઈ	૧૧૪ એમ.એમ.
કારતૂસ	૮ X ૧૮ m.m.
બુલેટની રેન્જ	૫૦ મીટર
મેગિનમાં કારતૂસો	૧૭ / ૧૮ / ૩૩

ટાન્બ-મથોનગાન

	હેકલર એન્ડ કૉક MP5A3	હેકલર એન્ડ કૉક MP5K	ઈજરાયેલી ઉરી
વજન	૨.૮૮ કિલોગ્રામ	૨.૦૮ કિલોગ્રામ	૩.૫૦ કિલોગ્રામ
લાંબાઈ	૫૫૦ એમ.એમ.	૩૫૦ એમ.એમ.	૪૭૦ એમ.એમ.
નાળચાની લાંબાઈ	૨૨૫ એમ.એમ.	૧૨૭ એમ.એમ.	૪૦૦ એમ.એમ.
કારતૂસ	૮ X ૧૮ એમ.એમ.	૮ X ૧૮ એમ.એમ.	૮ X ૧૮ એમ.એમ.
ફાયરિંગનો દર	પ્રતિમિનિટે ૮૦૦	પ્રતિમિનિટે ૮૦૦	પ્રતિમિનિટે ૫૦૦
નાળચાનાં બુલેટનો વેગ/સેકન્ડ	૨૭૦ મીટર	૩૭૫ મીટર	૪૦૦ મીટર
બુલેટની રેન્જ	૨૦૦ મીટર	૫૦ મીટર	૨૦૦ મીટર
મેગિનમાં કારતૂસો	૧૫ અથવા ૩૦	૧૫ અથવા ૩૦	૨૦ અથવા ૫૦

ઓટોમેટિક રાયફલ

	ટેચર ટાર 21	દ્રાગુનોવ SVD-59	હેકલર એન્ડ કૉક MSG-90
વજન	૨.૮૦ કિલોગ્રામ	૪.૩૧ કિલોગ્રામ	૬.૪૦ કિલોગ્રામ
લાંબાઈ	૭૨૦ એમ.એમ.	૧,૨૨૫ એમ.એમ.	૧,૧૬૫ એમ.એમ.
નાળચાની લાંબાઈ	૪૬૦ એમ.એમ.	૬૧૦ એમ.એમ.	૬૦૦ એમ.એમ.
કારતૂસ	૫.૫૬ X ૪૫ m.m.	૭.૬૨ X ૪૪ m.m.	૭.૬૨ X ૪૧ m.m.
ફાયરિંગનો દર	પ્રતિમિનિટે ૮૦૦	પ્રતિમિનિટે ૩૦	પ્રતિમિનિટે ૨૦
નાળચાનાં બુલેટનો વેગ/સેકન્ડ	૮૮૦ મીટર	૮૩૦ મીટર	૮૬૮ મીટર
બુલેટની રેન્જ	૫૦૦ મીટર	૮૦૦ મીટર	૧,૦૦૦ મીટર
મેગિનમાં કારતૂસો	૩૦	૧૦	૫ અથવા ૨૦

Q. આપણે ત્યાં રેલ્વે એન્જિનો ક્યાં બને છે? દરેકની ઉત્તી અંદરું કેટલી હોય છે?

હર્ષદ ઠટ્ટિયા, સુરત

A. પબ્લિક સેક્ટરના ઔદ્યોગિક સાહસ તરીકે અનુકૂમે ૧૮૫૦ માં અને ૧૮૬૪ માં સ્થાપાયેલી બે કંપનીઓ અનુકૂમે ચિંતારંજન લોકોમોટિવ વર્ક્સ અને વારાણસી ડીજલ લોકોમોટિવ વર્ક્સ આપણે ત્યાં રેલ્વે એન્જિનો બનાવે છે. એન્જિનની ડિમતનો આધાર તેના હોર્સ્પાવર

પર રહે છે. ઈલેક્ટ્રિક એન્જિન જો ૬,૦૦૦ હોર્સ્પાવર જેટલી ક્ષમતાનું હોય તો રેલ્વેતંત્ર માટે તેનો ખરીદભાવ આશરે રૂ. ૮ કરોડનો બેસે, જ્યારે પ્રમાણમાં ઓછું શક્તિશાળી ૩,૦૦૦ હોર્સ્પાવરનું ડીજલ રેલ્વે એન્જિન લગભગ રૂ. ૩.૫ કરોડનું હોય છે.

Q. સૌથી મોટો ટાપુ ક્યો છે? ગ્રીનલેન્ડ કે ઓસ્ટ્રેલિયા?

દિતેશ આર. પંચાલ, પીપલજ, તા. નડિઆદ

A. માત્ર બૌગોલિક ક્ષેત્રફળના આધારે જવાબ નક્કી કરવાનો હોય તો પ્રથમ નંબર ૭૬,૮૨,૩૦૦ ચોરસ કિલોમીટરના ઓસ્ટ્રેલિયાનો ગણાય, પરંતુ ભૂસરીય દસ્તિએ તે દેશ ટાપુ નથી. આફિકાની તથા એશિયાની જેમ અલાયદા ભૂપોપડાનો બનેલો ખંડ છે. સૌથી મોટો ટાપુ ૨૧,૭૫,૬૦૦ ચોરસ કિલોમીટરનો ગ્રીનલેન્ડ છે, જેના પર ડેન્માર્કની માલિકી છે.

Q. લાંબા પ્રવાસની એક્સપ્રેસ ટ્રેનના છેલ્લા ડબ્બા પાછળ જોવા મળતું X નું ચિહ્ન શું સૂચયે છે?

કુણાલ જી. ભરુચા, લોઅર પરેલ, મુંબઈ

A. સૂચિતાર્થ એ કે X ના ચિહ્નવાળો ડબ્બો છેલ્લો છે— અને દોડતી ટ્રેનના છેવાડે તેની મોજૂદગીનો અર્થ એ કે

આસાનીપૂર્વક ચીરતી બુલેટ એકાઉ કિલોમીટર છેટેના શત્રુ માટે પણ જાનલેવા નીવડે છે. બન્ને રાયફલો વજનદાર છે, એટલે કોણીને જમીન પર ટેકવ્યા વગર તેમને એકધારી સ્થિર રાખવાનું કામ આસાન નથી.■

Q

ટેલિવિઝનની ‘પોપેઇ ધ સેલર’ કાર્ટૂન સિરિયલમાં પાલકની ભાજ ખાતા હીરોનો મસલ પાવર ઓચિંતો વધી જાય છે. પાલકનો કયો ગુણ આવી કટ્યના માટે કારણભૂત બન્યો?

આકાર પટેલ અને પ્રભુદાસ પટેલ, વરસોવા, અંધેરી (પશ્ચિમ), મુંબઈ

A

પ્રથમ નજરે માનવાલાયક ન જણાય એવા બે મુદ્દાઓ પ્રશ્નના જવાબ તરીકે નોંધવાના રહે છે. પહેલો એ કે કાર્ટૂન સિરિયલનો પોપેઇ નામનો હીરો મરિયલમાંથી મલ્લ બનવા પાલક નહિ, પણ spinach ખાય છે. સ્પિનેચ/Spinacia oleracea અને પાલક/Beta vulgaris એકમેક કરતાં જુદી સ્પિસિસ છે. વનસ્પતિશાશ્વત મુજબ પાલકનું નજદિકી સગપણ બીટ સાથે છે અને તેથી એટલું ગાઢ કે શાખીય વર્ગિકરણ મુજબ બેયનાં લેટિન નામો સરખાં છે. વિલાયતી પાલક કહેવાતી સ્પિનેચનું આપણે ત્યાં જાગું ચલાણ નથી. આ ભાજ યુરોપ, અમેરિકા તથા કેનેડા જેવા દેશોમાં પુષ્કળ ખવાય છે, ત્યાંના લોકો માટે આપણી પાલક અજાણી ભાજ છે.

નોંધવાલાયક બીજી હકીકત સ્પિનેચ તથા પોપેઇ અંગે છે. સ્પિનેચમાં રહેલા લોહિતત્વને આધાર બનાવી ‘પોપેઇ ધ સેલર’ ચિત્રવાર્તાના આર્ટિસ્ટે ભાજના પોખરણ મૂલ્યને ખૂબ ચગાવ્યું અને લીલાં શાકભાજ પ્રત્યે આણગમો દાખવતા લાભો અમેરિકન બાળકોને હોંશે હોંશે સ્પિનેચ ખાતા કરી દીધાં. આ સેવા બદલ અમેરિકાની સંસદે ઈ. સી. સેગર (જુઓ, ડાબો ફોટો) નામના તે આર્ટિસ્ટનું બહુમાન પણ કર્યું. હકીકત જોવા બેસો તો સ્પિનેચમાં લોહિતત્વની માત્રા ૧૦૦ ગ્રામે ઉમીલીગ્રામ કરતાં વધારે નથી. (આપણી પાલકમાં ૧૯.૨ મીલીગ્રામ

છે.) આ યુરોપી-અમેરિકન ભાજ પર વખાડા એટલા માટે વરસ્યા કે ૧૮ મી સદીના અંતે તેનું પોખરણમૂલ્ય શોધી કાઢનાર સંશોધકોએ શરતચૂકે દરશાંશાનું ટપકું એક રિજિટ પાછળ મૂડી દીધેલું, જેથી તબીબી ચોપડે સ્પિનેચ લોહિતત્વનું

પ્રમાણ દસ ગાળું વધી જવા પામ્યું. આ સંશોધકોનો ગોટાળો ધ્યાન પર આવવામાં ચાલીસ વર્ષ નીકળી ગયાં અને દરમ્યાન સ્પિનેચે પાવર કૂડ તરીકે લોકમાનસમાં સ્થાન જમાવી દીધું.■

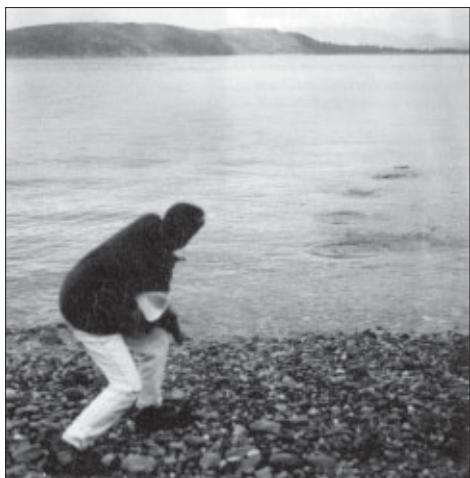
Q

તળાવની સપાટી પર છીછરા ખૂલ્હે ફેંકતો પથ્થર ઉપરાઉપરી ટપ્પા ખાતો ઉછોણે છે કેમ ? વિશ્વવિકિ કેટલા ટપ્પાનો છે ?

કેતન મરદિયા, જૂનાગઢ; દિવ્યકુમાર સોસા, મહેસાણા; ખેંગાર જે. ડાંગર, આદિપુર, કચ્છ;
ચિરાગ પાનસુરિયા, ભગીરથ જોધી, કિસ્મત પટેલ અને ધર્મન્દ્ર પરમાર, સાવરકુંડલા

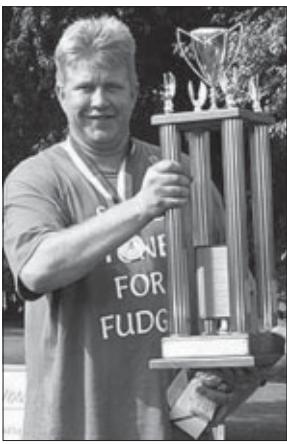
A

મુખ્ય કારણ એ કે પથરાએ ખાંધીલી પછાટ વડે જળસપાટી પર ખારસું દબાણ થવા છતાં પાણી એ પ્રેશર નીચે સંકોચાતું નથી. ગુણધર્મ મુજબ જોતાં પાણી compressible નથી. હવા કરતાં ૮૦૦ ગાડી વધુ ઘનતાવાળું H_2O ટપ્પો ખાતા પથરાને ઝૂબવા માટે તત્કાળ જગ્યા આપતું નથી. (પથરાનો છીછરા એન્ગલવાળો ગતિમાર્ગ પણ તેને નીચે કરતાં આગળ તરફ દોરી જવાનું વલણ દાખવે છે.) ટૂંકમાં, તળાવની લિક્કિવિડ સપાટી કાણવાર માટે સોલિડ તરીકે વર્તે છે અને પલકવારનો તે સમયમાં પથરો બાઉન્સ થતો આગળ નીકળી જાય છે. ટપ્પા કેટલા પડે તે પથરાના આકાર, ઝડપ તથા ધરીબ્રમણ વડે નક્કી થાય છે.

આ શરતો મુજબ (૧) પથરાનો આકાર દેખીતી રીતે સપાટ હોવો જોઈએ. (૨) સિંગલ ટપ્પો ખવડાવવો હોય તો વેગ પ્રતિકલાકે મિનિમમ ૧ કિલોમીટરનો હોવો જોઈએ. (૩) પથરાનું સપાટ તળિયું જળસપાટીને સમાંતર રહે એ માટે ડાબી યા જમકી તરફ જોક લેતો કે પછી આગળ તરફ ગલોટિયું ખાતો રોકવો હોય તો જયરોસ્કોપિક અસર માટે તેને યોગ્ય સ્પિન આપવી જોઈએ.

આ ત્રણેય શરતોનો આદર્શ સમન્વય દ્વારા જુલાઈ ૧૮, ૨૦૦૭ના રોજ રસેલ બ્યાર્સ (જમણો ફોટો) નામના અમેરિકને ત્યાંના પેન્સિલ્વેનિયા રાજ્યની એલેજિન નંદી પર ૮ સેન્ટિમીટર વ્યાસના પથરાને ૫૧ વખત બાઉન્સ કરી બતાવ્યો હતો. વૈજ્ઞાનિક અનુમાન પ્રમાણે રસેલે એ વર્લ્ડ રેકૉર્ડ સ્થાપવા

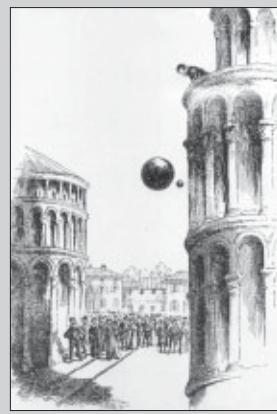

પ્રવાસ દરમ્યાન કપલિંગ યાને જોડાણ ક્રાંય તૂટ્યું કે છૂટ્યું નથી અને ટેનનો પૂંછદિયો હિસ્સો અલગ પરીને રજોલી હાવતે પાછળ રહી જવા પામ્યો નથી.

Q. ગેલિલિયોએ પિઝાના મિનારા પરથી જે ભારે અને હળવા પદાર્થો ફેંક્યા તે સાથે જમીન પર પહોંચ્યા હતા, તો જમીન તરફ હથોડો ફેંકો ત્યારે હાથાની પહેલાં તેનું માયું કેમ પટકાય છે ?

અપિત પિઝારિયા, રાધનપુર; કલ્યાણી દલાલ, અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ

A. ગેલિલિયોએ પિઝાના મિનારા પર ચીને હળવા-ભારે પદાર્થો નીચે ફેંક્યા હોય એ કથિત પ્રસંગનો વૈજ્ઞાનિક

તવારીખમાં ક્રાંય નક્કર પુરાવો નથી. ગેલિલિયોના પ્રયોગની વાત ઘણું કરીને તો માત્ર વાયકા છે. માનો કે અખતરો તેણે કર્યો પણ હોય અને કદાચ બલ્લુ બિન્ન વજનના બે પદાર્થોને નીચે પડતા મૂક્યા હોય તો તેઓ સામટા પટકાય નહિં, કેમ કે પતનશીલ હળવા પદાર્થને હવાનો વધુ અવરોધ નડવો રહ્યો. હથોડાની બાબતમાં પણ એવું જ થાય છે. લોંગની તુલનાએ ક્રાંય ઓછા દળનો તેનો લક્કડિયો હથો કેટલીક કાણો બાદ પટકાય છે. બીજુ તરફ નાસાના ચંદ્રાત્રીએ હવારહિત ચંદ્ર પર ધાતુનો લખોટો અને પીછુ એમ બે પદાર્થોને સામટા પડતા મૂક્યા ત્યારે સપાટી પર બેથ સાથે પહોંચ્યા.

Q. ભારતમાં લગભગ સાડા ત્રણસો જેટલા સિંહ બચ્યા છે, તો આફિકામાં કેટલા છે ?

મિહિર બ્રહ્મભટ, મણિનગર, અમદાવાદ; મૌલિક પટેલ, જામનગર

A. સિંહની આફિકી જાત ત્યાંના અનેક દેશોમાં વહેંચાયેલી છે, જે પૈકી અમૃક દેશો તેમની વસ્તી-ગણતરી કરતા નથી. બીજુ તરફ સિંહ પોતે હંમેશા માટે એકાદ દેશના સીમાડામાં રહેતા નથી. સંજોગોવશાત્દુ જેઓ રહે તેમનો પણ ક્રાંય આપ્યા ગીર જેવો સ્થાયી મુક્ષામ હોય નહિં. આથી તમામ આફિકામાં સિંહની કુલ આબાઈને લગતા વિભિન્ન આંકડા રજૂ થતા રહે છે. વાસ્તવિકતાની નજીકનો આંકડો ૧૫ થી ૨૦ હજાર વચ્ચેનો છે.■

માટે કલાકના ૮૦ કિલોમીટરની સ્પિડે તકતીછાપ પથરાનો વા કર્યો એટલું જ નહિ, પણ સેકન્ડના ૪૫ આંટા લેખે તેને સ્પિન લેતો કર્યો. ઉલ્લેખનીય વાત એ છે કે ducks and drakes કહેવાતી

આવી મનોરંજક રમતનો અત્યંત મારકણો અખતરો કરતી વખતે બન્ન્સ વૉલિસ (ઉપરનો ફોટો) નામના બ્રિટિશ ઓન્જિનિયરે વર્ષો અગાઉ બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન કરી બતાવ્યો હતો. વિદ્યુતમથકો ધરાવતા અડીભમ જર્મન બંધોને તેમના પાયામાં ફટકો મારી તોરી નાખવા માટે તેણે ટપ્પા ખાતા સ્પિનિંગ બોમ્બ બનાવ્યા હતા. વિમાનોની ‘ધ ડેમ બસ્ટર્સ’ કહેવાતી ટુકડીએ તે બોમ્બ વડે કરી બતાવેલું પરાકરમ ચુદ્ધની તવારીખમાં ચાદગાર બની રહ્યું હતું.■

Q
પદાર્થનો સૌથી નાનો કણ ક્યો ? પ્રકાશના ફોટોન કણની તુલનાએ તે કેટલો નાનો છે ?

વસુણ ગોસ્વામી, જૂનાગઢ; વસંત પટેલ, ગાંધીનગર

A
ફોટોન દળરહિત કણ છે, એટલે તેને માપવાનું શક્ય નથી. બૌતિકનિષ્ણાતોની જાણકારી અનુસાર ન્યૂનતમ દળ ધરાવતો કણ પ્રોટોનના અને ન્યૂટ્રોનના મૂળ ઘટક તરીકેનો કવાર્ક છે. કવાર્કની હ વેરાપટીઓ છે, જેમને બૌતિકનિષ્ણાતો હળવી ભાષામાં flavours કહે છે. દરેકને અપાયેલું લેબલ અનુક્રમે ડાઉન/d, સ્ટ્રેન્જ/s, અપ/p, ચાર્મ/c, બોટમ/b અને

સ્ક્રાઇન

પુનાધર્તીન પામેલા પ્રશ્નો

■ ચીનની લશકરી તાકાત કેટલી છે ?

કુલદીપ આહુજા, ગાંધીધામ; વિરાગ પાનસુરિયા, પોરાજ; પ્રતીક ધામેલિયા, જતન પટેલ, સુરત; નિષિલ ટાંક, મેહુલ પાનસુરિયા અને મિત્રો, જુનાગઢ

‘સફારી’ અંક નં. ૧૬૪ (કુલ ૧૩ પાનાનો સચિવ લેખ)

■ પ્રશાંઠનો કુગાવો થયાનું જણાવતી ઠંક્લેશન થિઅરી શું છે ?

પ્રકાશ ચોથાણી, મેહુલ ટાંક અને મિત્રો, ટીબાવાડી, જુનાગઢ

‘સફારી’ અંક નં. ૧૬૩ (પાના નં. ૩૮, ૪૧)

■ ટેલિવિઝનના દશ્યમાં જોવા મળતા કમ્પ્યુટર સ્કીન પર પછી કેમ ફરતા દેખાય છે ?

સુનિલ, શૈલેષ અને દીપાલી, મહેસાણા
‘સફારી’ અંક નં. ૧૩૪ (પાના નં. ૪૮)

ટોપ/t છે. આમાં ૧૮૦ atomic mass unit/amu નું દળ ધરાવતો t કવાર્ક વધુ ભારે છે. (૧ ગ્રામ = ૬,૦૨,૦૦૦ અભજ amu અને ૧ amu = કાર્બન-12 ના આણુના ૧/૧૨ જેટલું દળ.) સૌથી હળવો કવાર્ક હોય તો પ, જેનું દળ t કવાર્કના દળના ૪૦,૨૦૦ મા ભાગ જેટલું છે. આમ બ્રિટાન્ઝાના દરેક પદાર્થનો સૌથી નાનો કણ પ કવાર્ક છે. અલબત્તા, બૌતિકનિષ્ણાતો બધા કવાર્કને point like કહે છે, કારણ કે તેમનું કદ માપી ન શકાય એટલા તેઓ સૂક્ષ્મ છે.■

Q

પોલાદને ચોક્કસ કદ-માપે કાપવા માટે આજકાલ પ્રચ્લિત બનેલી વૉટર જેટ કટિંગ ટેકનોલોજી શી છે ?

પ્રજેશ પટેલ અને મિનલ પટેલ, વાપી; અનંત રાજગુરુ, સાવલી, બરોડા

A

પાણી અને પોલાદ વચ્ચે ઘનતાનો તફાવત જોતાં વાટ મૂકવાનું કામ મોરપીંદ વડે પદ્ધતરને તોડવા જેવું અશક્ય લાગે. આમ છતાં હકીકત છે કે પાણીના પ્રચંડ કુવારા વડે પોલાદને ચીરતાં કમ્પ્યુટરસંચાલિત હાઈ-ટેક મશીનો ભારત સહિત દુનિયાના અનેક દેશોમાં અત્યારે વપરાય છે. માત્ર પોલાદને

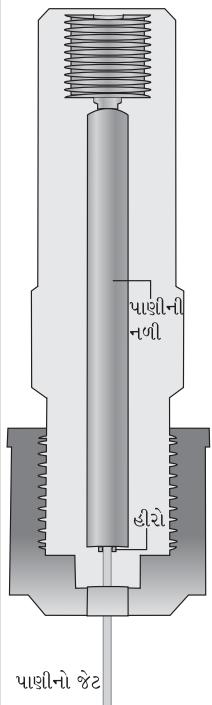
નહિ, સિરામિક ટાઈલ, મારબલ, ગ્રેનાઈટ, કાચ, એક્લિલિક, લાકડું વગેરે અનેક ચીજોને પણ તે જુદા જુદા આકારમાં કાપી દેખાડે છે. વળી આવો દરેક પદાર્થ જાડાઈમાં ૧૨ ઈંચ સુધીનો હોય તો પણ વૉટર જેટ તેને પહોંચી વળે છે. માખણમાં છરી ફરે તેમ પાણીનો વેધક શેરડો પદાર્થમાં સરકતો જાય છે અને ચીરો મૂકતો જાય છે.

વૉટર જેટ મશીનના મુખ્ય અંગો હાઈ-પ્રેશર પભ્ય, કટિંગ નોઝલ અને નોઝલનું કન્ટ્રોલિંગ કરતું કમ્પ્યુટર છે. પ્રેશર પભ્ય ચોરસ ઈંચે ૨૫,૦૦૦ થી ૪૫,૦૦૦ રતલના દબાણ સાથે પાણીને વાયા accumulator/દાબ સંચાયક કટિંગ નોઝલ તરફ ધકેલે ત્યારે મજૂબત નળી મારફત પાણી નોઝલમાં આવે છે. નોઝલમાં રાખવામાં આવેલું છીડ્ર પાણીના પ્રવાહને અત્યંત પાતળો કરી છીવટે અવાજ કરતાં ગણી એટલે કે લગભગ

3,600 કિલોમીટરની ઝડપે પદાર્થ તરફ દાગે છે. આ ઝડપ ગમે તેવા કઠણ પદાર્થ માટે પણ અસહ્ય થઈ પડે તેમાં નવાઈ નથી. વળી દર ચોરસ ઈંચે 60,000 રતલાનું દબાણ તે ઝડપને વધુ અસહ્ય બનાવે છે. હજુ કંઈ બાકી રહેતું હોય તો શેરડાની બારીકતા રહીસહી કસરને પૂરી દેવા માટે પૂરતી થઈ પડે છે. આ શેરડાનો વાસ 0.33 મીલીમીટર કરતાં વધુ હોતો નથી, માટે તેનો મારો વેઠનાર પદાર્થ માટે તે જાણે કે અણીદાર ચખ્પુ બની રહે છે.

આ બધાં પરિબળોનો સમન્વય થયા પછી કોઈ પણ પદાર્થ પાકીના વેધક જેટ સામે નમતું જોખવું પડે એ સ્વાભાવિક છે. એકમાત્ર હીરો એવો પદાર્થ છે કે જે નમતું જોખતો નથી, એટલે નોઝલમાં હીડ તરીકે ઈજનેરો ઉચ્ચ ગુણવત્તાનો હીરો વાપરે છે. આમ છતાં લગભગ 400 કલાકના કટિગના અંતે હીરો પણ ઘસાય છે. મતલબ કે હીરામાં પાડેલા બારીક હીદ્રની પહોળાઈમાં થોડોઘણો વધારો થાય છે, એટલે તેના સ્થાને નવો હીરો મૂકવો પડે છે.■

નોઝલનો રટાણા

Q
વિદેશનાં કયાં પક્ષીઓ ભારતનો અને ગુજરાતનો ઝતુપ્રવાસ બેઠે છે? ઝતુપ્રવાસ કરવા પાછળનો હેતુ શો?

વિજય તથા પ્રકાશ એમ. મહેતા, રાજકોટ; પ્રશાન્ત પટેલ, વડોદરા

A

શિયાળાનું કઠોર હવામાન, ખોરાકની અછત, પ્રજનન માટે સ્થાનિક પ્રદેશમાં વધુ પડતી સ્પર્ધા વગેરે કારણોસર પક્ષીઓ અમુક મુદ્દત પૂરતું સ્થાનાંતર કરી જાય છે. એકંદરે પ્રશ્ન અસ્તિત્વ ટકાવવાનો અને વંશવેલો ચાલુ રાખવાનો હોય છે. બીજુ તરફ કેટલાંક એવાં પંખીઓ છે કે જેઓ ભારતના સ્થાયી અધિવાસી હોવાના નાતે વિદેશ પ્રવાસ બેઠતાં નથી, પણ ઝતુ અનુસાર ભારતમાં જ સ્થાનબદલો કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે શ્યામશિર્ષ કસ્તૂરો/Black-capped black bird પણ સૌરાષ્ટ્રનું શિયાળું પંખી છે, જ્યારે શ્રીભ ઝતુ તે આબુમાં ગુજરે છે. હિમાલયથી આવતા નવરંગ/Indian Pitta અને પિરોજ માખીમાર/Verditer Flycatcher પણ શિયાળો ગુજરાતમાં વીતાવે છે.■

વિદેશી યાયાવર પંખીઓ મોટા ભાગે રણિયા, યુરોપ તથા મધ્ય એશિયાના કઠોર શિયાળાથી અને ખોરાકની શિયાળું અછતથી બચવા વર્ષોવર્ષ ગુજરાતની મુલાકાત લે છે—જેમ કે, આઠક જાતનાં દિવાળીથોડા/Wagtail દશેરાની આસપાસ મોટી સંખ્યામાં આવી પહોંચે છે. લગભગ એ જ વખતે તિબેટ, ચીન અને રણિયાના કુંજ/Common Crane નું અને કુલંગ/Demaise Crane નું આગમન થાય છે. (કુલંગ ઘઉંના મોલમાં નુકસાન કરે, માટે એ પક્ષીનું બીજું નામ ઘઉંલા પણ છે.) ગુજરાતના બીજા શિયાળું મુલાકાતીઓ ધોળા ઢોંક બગલા/White Stork, પરદેશી લટોરો/Red-backed Shrike, શેત કંઠ ફુતકી/Lesser White throat, પગતી ચાંચ અથવા કશીમાં ફટફજે/Shoveler, લાલ શિર બતક/Common Pochard, બેખડ અબાબીલ/Indian Cliff Swallow, પરદેશી ઝુમસ/Steppe Eagle, શાહી ઝુમસ/Imperial Eagle વગેરે છે. ટીટોડી/Lapwing આપણા દેશની છે, પણ તેના કુળના બાટાણ ટીટોડી/Plour જેવાં બીજાં અનેક પંખીઓ દર શિયાળે પરદેશથી આવે છે. વિચિત્રતાની હરોળમાં મૂકી શકાય એવો ઝતુપ્રવાસ બેઠતાં હોય તો વૈયાં/Rose Coloured Starling નામનાં પંખીઓ જેઓ ફક્ત બેઅંક માસ પૂરતાં માત્ર પ્રજનન કરવા અર્થ છેક સાઈબિરિયા અને પાશ્ચિમ યુરોપ સુધી જાય છે. બાકીનાં દસેક મહિના દરમ્યાન તેઓ કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાત સહિત આખા ભારતમાં રહે છે અને ખાસ કરીને દીવાટાણે વૃક્ષોનાં ઝૂંડમાં રાતવાસા માટે જતી વખતે પોતાનો કર્કશ અવાજ ફેલાવતા રહે છે.■

Q
ઈસ્વી સન 2008 નું વર્ષ જગતનાં બીજાં અગ્રગણ્ય કેલેન્ડરો મુજબ કેટલાંનું છે?

વિનય પાંધી, ઝુજ, કચ્છ; જતીન નિયેઠી, અમદાવાદ;
દેવાંગ સુથાર, સુરત

A

ભારતના રાખ્યીય કેલેન્ડર પ્રમાણે માર્ચ 20 સુધી 9630 નું વર્ષ ચાલે છે, યહુદી કેલેન્ડર મુજબ સાદેમ્બર 98 સુધી 4768 ની સાલ છે, રોમન કેલેન્ડરમાં આવતી જાન્યુઆરી 93 સુધી 2762 નું વર્ષ છે, વિક્રમ સંવત્ત પ્રમાણે 28 ઓક્ટોબર સુધી 2064 નું વર્ષ છે, ઈસ્લામી કેલેન્ડરમાં આવતી જાન્યુઆરી સુધી 1430 મું વર્ષ છે, ચીની કેલેન્ડરમાં ફેબ્રુઆરી 9 (2008)ના રોજ 4707 મું વર્ષ બેનું ગણાય છે; તો જાપાની કેલેન્ડરમાં જાન્યુઆરી 1 ના રોજ 21 મું વર્ષ આરંભાયું છે. જાપાનીઓ નવા શહેનશાહના સત્તારોહણ વખતે શૂન્યથી ફરી વર્ષગણના શરૂ કરે છે.■

દ્રાપદ ટાઈમ્સ

Q

ભારતનાં બહુમૂલ્ય રત્નો-જવેરાતો પરદેશમાં જહેર પ્રદર્શન માટે અગર તો હરાજ માટે મૂકાયાંના સમાચાર વધી વખત વાંચવામાં આવે છે. દા.ત. આપણો દિલ્હી પર્પલ સેફાયર નામનો નીલમણિ તાજેતરમાં બ્રિટિશ મુલ્લિયમ ખાતે પ્રદર્શન માટે મૂકાયો. આવાં મૂલ્યવાન ભારતીય રત્નો વિદેશ શી રીતે પહોંચ્યાં?

ડૉ. મહેન્ન ધોળકિયા, ડૉ. શિલ્પા ધોળકિયા, વિલે પાર્કે, મુંબઈ; આકાશ અધ્યાત્મ અને મિત્રો, રાજ્યપીપાણા, જિ. નર્મદા; પ્રકાશકુમાર સંઘર્ષી, મહેસાણા; મદન મિશ્રી, ઘાટોડિયા, અમદાવાદ; જાહીર્કશ પી. જોથી, વડોદરા; જિંદેશ એમ. રાઠોડ, શશાંક બી. ચાવડા, સાવરકુંલા

A

ધંધાંખરાં રત્નો-જવેરાતો બ્રિટિશરાજ દરમ્યાન અંગ્રેજો લૂંટી ગયા છે. દિલ્હી પર્પલ સેફાયરની વાત કરો તો એ નીલમણિ મૂળભૂત રીતે કાનપુરમાં ભાગવાન ઈન્ડરના મંદિરનો હતો, જ્યાંથી તેને ૧૮૫૭માં સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ વખતે કર્નલ ફેરિસ નામના ગોરાએ તફાવ્યો. ઈંગ્લેન્ડ પાછા ફરતી વખતે ફેરિસ એ નીલમણિને પોતાના ભેગો લેતો ગયો, પરંતુ મંદિરમાં લૂંટ ચલાવવાના અપરાધની સજા જાણે કે તેને મળી હોય એમ ટૂંક સમયમાં ફેરિસ પોતાની બધી સંપત્તિ ગુમાવી બેઠો. નાણાંબીડ દૂર કરવા માટે તેણે પોતાના મિત્રને નીલમણિ માભૂલી રકમે વેચી દીધો. યોગાનુયોગ કહો કે નસીબનો ખેલ, પણ નીલમણિ વસાચા બાદ મિત્રના જીવનમાં ઉપરાઉપરી અને અણાચિંતચા એવા બનાવો બન્યા કે જેમનાથી નૃત્ય થઈ તેણે આપધાત કર્યો. દિલ્હી

ભારતના રાજ-મહારાજાનાં જવાહરભાગનાંથી અભજોની કિમતનું જરજવેરાત વિદેશમાં વેચાઈ ચૂક્યું છે. જે ગયું એને હવે ભૂલી જતું રહ્યું, પણ જે બચ્યું છે એથે બેશાડીમાં છે.

નીલમણિ

પર્પલ સેફાયર કહેવાતા નીલમણિની માલિકી પાછી બદલાઈ અને દર થોડાં વર્ષ બદલાતી પણ રહી, કેમ કે તેને વસાવનાર દરેક માલિક યા તો આર્થિક રીતે ખુલાર થતો અગર તો અકાળે અવસાન પામતો હતો. સરવાળે બન્યું એવું કે ખેલા પ્રખ્યાત હોપ ડાયમન્ડની માફક દિલ્હી પર્પલ સેફાયરના નામ આગળ ‘અપશુકનિયાળ’ શબ્દ હંમેશા માટે લાગી ગયો.

આ નીલમણિનો આખરી માલિક એડવર્ડ એલન નામનો વિજ્ઞાની હતો, જેણે ૧૮૮૦થી શરૂ કરીને ૧૮૦૪ સુધી તેને પોતાની પાસે રાખ્યો. દિલ્હી પર્પલ સેફાયરની કથિત આડઅસરોના અનુભવો તેણે વખતોવખત કર્યું અને છેવટે એ નીલમણિને તેણે પોતાની બેન્કના લોકરમાં મૂકી દીધો. બેન્કને લેખિત સૂચના આપી કે તેના અવસાન બાદ બેન્ક મેનેજરે લોકર ખોલવું અને બ્રિટના નેચરલ હિસ્ટ્રી મુલ્લિયમને દિલ્હી પર્પલ સેફાયર હંમેશા માટે સુપરત કરી દેવો. આમ, ૧૮૫૭ સુધી કાનપુરના ઈન્ડ્ર મંદિરમાં શોભતો નીલમણિ છેવટે બ્રિટિશ નેચરલ હિસ્ટ્રી મુલ્લિયમની માલિકીનો બન્યો અને નવેમ્બર ૨૭, ૨૦૦૭ ના રોજ પહેલી વખત બ્રિટનની જહેર જનતા માટે તેને પ્રદર્શિત કરાયો.

દિલ્હી પર્પલ સેફાયરની માફક બીજા અનેક હીરા, નીલમ, પોખરાજ તેમજ કિમતી રત્નો એવાં છે કે જેમને અંગ્રેજો ભારતમાંથી લૂંટી ગયા છે. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના રોબર્ટ કલાઈરે ૧૭૫૭માં ખાશીનું યુદ્ધ જીતીને પહેલી વખત ભારતભૂમિ પર બ્રિટિશ ધજ ફરકાયો અને ૧૮૪૭માં આખરી વાઈસરોય લોર્ડ લુઇસ માઉન્ટબેટને અંગ્રેજ હૂમતના પ્રતીક જેવો પોતાના નિવાસસ્થાન પરનો બ્રિટિશ ધજ છેલ્લી વાર સંકેવી લીધો એ બેદ ઐતિહાસિક પ્રસંગો વચ્ચેનાં ૧૮૦ વર્ષ દરમ્યાન અંગ્રેજો ભારતનો કેટલો ખજાનો લૂંટી ગયા તેનું મૂલ્ય ચોક્કસ અંકડામાં ટાંકી શકાય તેમ નથી. આમ છતાં બ્રિટિશરાજનું તલસ્પર્શી બયાન રજૂ કરતા એક દિશાદાર પુસ્તકમાં લખ્યું છે તેમ ૧૮૪૭ના ભાવો મુજબ આગલાં બધાં વર્ષોનાં ભાવોને એડ્ઝસ્ટ કરાય તો ભારતમાં અંગ્રેજોએ ચલાવેલી લૂંટ વાર્ષિક સરેરાશ ૫૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી હતી, જેમાં વેપારધંધા દ્વારા અંગ્રેજોને મળેલા બીજા પરોક્ષ લાભોનો સમાવેશ થતો ન હતો. સોનું-ચાંદી, મૂલ્યવાન કલાકૃતિઓ અને ખાસ તો કિમતી રત્નો જ દેશલેગા કરીને અંગ્રેજો ભારતની સમૃદ્ધિને વર્ષેદહારે પચાસ કરોડ પાઉન્ડનો ઘસારો પહોંચાડતા હતા. પરિણામે સત્તરમી સદીમાં મહાન ફેન્ચ મુસાફર જિયાં બાપ્તિસ્ત તાવર્નિયરે પોતાનાં સફરનામામાં ભારતના જે ભવ્ય ખજાનાઓ અંગે હેરતજનક વર્ણન કર્યું તેમના ૧૮૪૭ સુધીમાં તો લગભગ તણિયા દેખાતા હતા.

ઇતિહાસકારનું નિરીક્ષણ સાચું છે—અને છતાં એ પણ ખરું કે કેટલાક મહત્વના ખજાનાને પૂરેપૂરા લૂંટવાનો મોકો અંગ્રેજ હૂમતને રાજકીય કારણોસર મખ્યો ન હતો. ભારતમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવતી વખતે જે શક્તિશાળી દેશી રજવાંડને અંગ્રેજો ખાલસા ન કરી શક્યા તેમના રાજા-મહારાજાઓ છેવટે ગોરી.

ભારતનાં બહુમૂલ્ય રણો-જવેરાતો પ્રદર્શન કે હરાજુ માટે વિદેશ શી રીતે પહોંચ્યાં ? (અનુસંધાન અંકના છેલ્લા કવરનું ચાલુ)

સરકારને મોહતાજ રહીને પણ ગાઢી પર ટકી રહ્યા. મહુદઅંશે તે રજવાડાનો શાહી ખજાનો પણ અકબંધ રહ્યો, કેમ કે ગોરા લાટસાહેબો વર્ષમાં એકાદ-બે વખત રાજ્યની ઔપચારિક મુલાકાતે આવે ત્યારે નજરાણા તરીકે થોડાંક રણો કે આભૂષણો લેટ ધરવા સિવાય બીજું નુકસાન થતું ન હતું. આ રજવાડાંમાં કપૂરથલા, બરોડા, હૈદરાબાદ, જયપુર, પતિયાલા, મૈસૂર, ઇન્દોર વગેરે મુખ્ય હતાં. ભારતને આજાદી ભળી અને સરદાર પટેલના મુસ્સીબર્યા આદેશો સ્વીકારીને બધાં રજવાડાંએ ભારતીય પ્રજાસત્તકમાં ભળી જવું પડ્યું ત્યારે આવા રાજા-મહારાજાઓ પાસે કુલ રૂ. ૧૦,૦૦૦

દિલ્હી ખાતે આવેલું નેશનલ મ્યુઝિયમ, જ્યાં ભારતની પ્રાચીન કલાકૃતિઓ, તૈલચિત્રો, હસ્તપત્રો, ચલણી સિક્કાઓ, જરાજવેરાતો, વિવિધ પ્રકારનાં વાદ્યો, શસ્ત્રો વગેરેને સંબંધપૂર્વક રખાયાં છે

કરોડના ખજાના હતા. નવેસરથી હાલના ભાવે જો તેમનું મૂલ્ય ગણવા બેસો તો એ મૂળ આંકડા પાછળ બીજા શૂન્યો મૂકવા જોઈએ.

આમ છતાં ન મૂકો તો પણ વાંધો નહિ, કેમ કે આજાદી મહ્યા પદ્ધીના ૬૦ વર્ષમાં ભારતના લગભગ દરેક રજવાડી ખજાનામાં ઘટાડો થયો છે. હીરા, મારોક, નીલમ, પોખરાજ અને બીજાં દુર્લભ રણો તેમજ એ રણો વડે બનેલાં બેનમૂન આભૂષણો ભારતે હંમેશ માટે ગુમાયાં છે. ભારતની ઐતિહાસિક તથા સાંસ્કૃતિક યાદગીરી જેવાં એ ચિક્કોને જે તે રાજા-મહારાજાએ તક સાંપડી ત્યારે છૂપી રીતે પરદેશ મોકલીને પૈસા રોકડા કરી લીધા છે. આ સિલસિલો આજે પણ અટક્યો નથી. વર્ષો સુધી લાપતા રહેતો એકાદ ઘ્યાતનામ ભારતીય હીરો અચાનક જ્યારે યુરોપમાં કે અમેરિકામાં લિલામી માટે હાજર થાય ત્યારે જ ભારત સરકારને ખબર પડે છે કે દેશે વધુ એક બહુમૂલ્ય નમૂનો ગુમાયો અને દેશનો કલાવારસો સહેજ વધુ કંગાળ બન્યો. વર્ષાથી આમ ચાલે છે. ભારતમાંથી કેમે પગ કરી જતો અને કરી ગયેલો ખજાનો સામાન્ય ડિસમનાં રણો-જવેરાતનો હોત તો એ નુકસાનને ફક્ત આર્થિક ગણીને

તેના પર બહુ અફસોસ ગુજરાવાનો ન રહે, પરંતુ આજાદી પછી રજવાડી ખાનદાનોને વધુ પડતી છૂટણાટો આપવા જતાં ભારતે દુર્ભાગ્યે કેટલાંક એવાં રણો તથા આભૂષણો હંમેશ માટે ગુમાયાં છે કે જેમનું મૂલ્ય દ્વારાયાર્થી આંકી શકાય નહિ.

ભારત સરકારની ભૂલ એ કે દેશી રાજ-રજવાડાંનું વિલીનીકરણ થયું એ વખતે દરેક રાજકુટુભના ખજાનાનો ઓપનિંગ સ્ટોક તપાસી લેવામાં તેણે કચાશ રાખી. દરેક રાજા-મહારાજાએ પોતાનું રાજપાટ નવા લોકતાંત્રિક ભારતને સુપરત કરી દીધું, એટલે બધોબધો ગણીને બીજી દરેક બાબતમાં ભુતપૂર્વ રાજવીઓ પ્રયે સરકાર દરિયાવદિલ બની. ખજાનાની બાબતમાં પણ તેણે ઢીલું મૂક્યું, પરંતુ બીજી તરફ ખજાનાનો ઓપનિંગ સ્ટોક તપાસવામાં કચાશ દાખલ્યા પછી એટલું નક્કી બન્યું કે ભારત સરકાર તે માત્રમત્તાની ભાવિ લેવડેવડનું પગેરૂંય રાખી શકે નહિ. આઈટમોનું પાંકું ચેકલિસ્ટ જ તૈયાર કરવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાં સહેજે જાણી ન શકાય કે ખજાના પૈકી શું વેચાયું અને શું રહ્યું ? કારણ કે અસલ તથા આગામી સ્ટોક વચ્ચે સરખામણી કરવા માટે લાઈનદોરી જ મળે તેમ ન હતી.

આ ખેદજનક ઘટનાકમનું જરા ફ્લેશબેક જુઓ: અક્કટોબર ૧૮, ૧૯૪૮ના રોજ લગભગ બધાં દેશી રજવાડાં આજાદ ભારતમાં વિલીન થયાં બાદ તેમની મિલકતોને 'સ્ટેટ' અને 'પ્રાઇવેટ' એમ બે ભાગે અલગ તારવાનો પ્રશ્ન ઉલ્લો થયો ત્યારે દેશના પ્રથમ

ગૃહમંત્રી સરદાર પટેલના મનમાં તો ખજાનાનો જ પ્રશ્ન અગ્રીમતાએ હતો. વિલીનીકરણની પ્રક્રિયામાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર પોતાના વિષ્ટિકાર વી. પી. મેનનને તેમણે એક પત્રમાં જણાયું : 'દુંગેન્ડનો શાહી ખજાનો જેમ ટાવર ઓફ લંડન ખાતે સંપૂર્ણ હિફાજતપૂર્વક રાખવામાં આવ્યો છે તેમ આપણા રાજા-મહારાજાઓ પાસેનાં રણો-જવેરાત પણ એકઠાં કરીને દિલ્હી જેવા કેન્દ્રીય સ્થળે રાખવાનું સૂચન મને ખોટું લાગતું નથી. આ જતનો બંદોબસ્ત કરાય તો આપણે તે રાજકુટુભનોને તેમનો પ્રાચીન ખજાનો વેચતા રોકી શકીએ.'

આ સૂચન ત્યાર પછી જવાહરલાલ નેહાર સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યું. નેહાર જરા વધારે ચિંતિત બન્યા. આભૂષણો, રણો અને જવેરાત કોની માલિકીના ગણાય એ પ્રશ્ન તેમના મનમાં આપોઆપ જાગ્યો અને પ્રશ્નનો જવાબ પણ તેમણે જાતે નક્કી કરી લીધો. કેન્દ્રના ગૃહ મંત્રાલયને તેમણે પત્ર લાય્યો કે, 'આ ખજાનો જે તે રાજવીની અંગત માલિકીનો છે, પરંતુ એ જવેલરીનું વેચાણ કે હસ્તાંતર રોકવું ખૂબ જરૂરી છે. અત્યારે દિલ્હીમાં રાષ્ટ્રીય

સ્ટેપર કાંઈએ

ખુલ્લિયમાં એ ચીજો સલામતીપૂર્વક રાખી શકાય તેમ છે. દરમ્યાન ગૃહ મંત્રાલયે બધાં રજવાડાને આદેશો મોકલવા રહ્યા કે તેઓ પોતાના જરૂરેતાત વેચે નહિ અને તેનો હાથબદલો પણ કરે નહિ.

ભારતની પ્રથમ સરકાર અહીં સુધી મક્કમ હતી. કોઈ પણ ભોગે કલાત્મક અને કિમતી રજવાડી કુબેરભંડારોને ભારતમાં સુરક્ષિત રાખવાનું તેણે નક્કી કર્યું હતું. આ ઉદ્દેશને પાર લાવવા માટે નેહર તો એટલે સુધી તૈયાર થયા કે દરેક કુબેરભંડારને જે તે રાજવીની વ્યક્તિગત માલિકીનો ગણવો અને ભારત સરકારને તે નેશનલ ખુલ્લિયમાં પ્રદર્શિત કરવા માટે લોન પેટે મળ્યો એમ માનવું. આમ છતાં ગૃહ મંત્રાલયે જ્યારે એ મુદ્દા પર રાજા-મહારાજાઓ સાથે વાટાધાટો શરૂ કરી ત્યારે ટેબલ ઉપર ભળતો જ મુદ્દો ટપકી પડ્યો. આ બુતપૂર્વ શાસકોએ ઢલીલ કરી કે રાજ્યના અમુક ‘સેરિમોનિયલ’ પ્રસંગોએ સરજઘ થવા માટે તેમને બ્રોચ, નેકલેસ, પેન્ડન્ટ, બ્રેસલેટ વગેરે જેવાં આભૂષણોનો ખપ પડે, માટે બધું જરૂરેતાત તેમની પાસે જ રહેવું જોઈએ.

આ ઢલીલ સરકારને વાજબી લાગી, કેમ કે ઘણા રાજા-મહારાજાઓ વર્ષેદહરે બે-ત્રાણ વખત જનસમારંભોમાં, ઉત્સવોમાં તેમજ ધાર્મિક તહેવારોમાં મોખરે રહીને ભાગ લેતા હતા અને પરંપરા મુજબ એ વખતે રત્નોજિત પોથાક તેમણે પહેરવાનો થતો હતો. ખુદ પ્રજાજનો તેમને એ વેશમાં જોવા માગતા હતા. દાખલા તરીકે મૈસૂરના દશેરા પર્વ વખતે મહારાજ જ્ય ચામરાજેન્દ્ર વાડિયાર જગમગતા લેબાશમાં પધારીને શાશગારેવા હાથીના રસાલાની આગેવાની ન લે ત્યાં સુધી એ પર્વ ઉજવાય નહિ. આ તકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં આખરે સરકારના ગૃહ મંત્રાલયે રાજા-મહારાજાઓ સામે નમતું જોખતો એવા સૂચિતાર્થનો શેતપત્ર બહાર પાડ્યો કે; (૧) ઘણીખરી જવેલરી દરેક રાજવીને વંશપરંપરાગત રીતે વારસામાં મળી એમ ધારી લેવામાં આવે છે, (૨) એ ખજાનો ‘સેરિમોનિયલ’ પ્રસંગોએ વાપરવાના હેતુસર તેઓ પોતાના કબજામાં રાખી શકે છે, પરંતુ (૩) અમુક સમયાંતરે એ જવેલરી તપાસવાનો સરકારને પૂરો અવિકાર છે.

આ પ્રકારનું સમાધાન થયું એટલે તેને અમલી બનાવવા માટે દરેક માજ રાજવીને જણાવવામાં આવ્યું કે તેણે દરેક રતનનું, આભૂષણનું તથા બીજા પરચૂરાણ જવેરાતનું નંગવાર લિસ્ટ કેન્દ્રના ગૃહ મંત્રાલયને સુપરત કરવું એટલું જ નહિ, પણ બાકીની સ્થાવર અને જંગમ મિલકતનોય લેખિત ઉતારો રજૂ કરવો. ખાસ તો વારસાગત મજેલા જવેરાત અને રાજ્ય હસ્તકના જવેરાત વચ્ચે સ્પષ્ટ બેદ પાડી બતાવવો. સરકારે આગ્રહ રાખ્યો કે બધું જવેરાત ભલે રાજા-મહારાજા પાસે રહે, પરંતુ તેનું વ્યક્તિગત જવેરાત અને રાજ્યનું જવેરાત એકમેક કરતાં જુદું પડે છે એ બેદ બન્ને પક્ષોએ સ્વીકારવો રહ્યો.

આ છેલ્લો મુદ્દો બહુ મહાત્વનો હતો, કેમ કે બધું જવેરાત ‘પ્રાઇવેટ’ ન હતું. કેટલાંક આભૂષણો ‘સ્ટેપ’ની માલિકીનાં હતાં,

એટલે કે રાજ્યને મહેસૂલ દ્વારા થયેલી આવક ખર્ચની તે ખરીદવામાં આવ્યાં હતાં. અમુક પર તો રાજચિહ્ન પણ દેખાતું હતું. લોજિકલ વાત છે કે આવા પ્રકારનાં જવેરાતનું એક જુદું લિસ્ટ બને, છતાં ઘણાખરા કેસોમાં દેખીતાં કારણોસર ન બન્યું. પરિણામે ‘સ્ટેપ’ને બદલે ‘પ્રાઇવેટ’ જવેરાતનાં જે સેંકડો લિસ્ટ ભારત સરકારને મોકલવાં તે સ્વાભાવિક રીતે લાંબાં બન્યાં. રાજા-મહારાજાઓ પૈકી મોટા ભાગના મહાનુભાવોએ મોટા ભાગનાં રત્નો-જવેરાતને પોતાની અંગત માલિકીનાં ગણાવ્યાં અને સરકારે એ દાવા સ્વીકારી

હૈદરાબાદના નિઝામ ઉસ્માન અલી, જેમણે પોતાનો જે ખજાનો ભારત સરકારના હવાલે કર્યો તેમાં બેશકેમતી નિઝામ ડાયમન્ડનો સમાવેશ થતો ન હતો

લેવા પડ્યો, કેમ કે ‘સ્ટેપ’ અને ‘પ્રાઇવેટ’ વચ્ચેની પાતળી બેદરેખા ઓળખની ન શકાય એટલી હુદે પાતળી હતી. વાસ્તવમાં રાજ્ય અને રાજા વચ્ચે જ કશો બેદ ન રહે એ રીતે દરેક શાસકે અને તેના પૂર્વજોએ સૈકાઓ સુધી રાજ ચલાવ્યું હતું, માટે જવેરાતનું વગ્નિકરણ કરતી વખતે સૌને ફાવતું મળ્યું. ઉદાહરણ તરીકે હૈદરાબાદ સ્ટેટના સાતમા નિઝામ ઉસ્માન અલી ખાને ૭,૦૦૦ કરતાં વધુ રતનો તથા આભૂષણો પોતાના શાહી અસફજાહી ખાનદાનનાં હોવાનું જણાવ્યું. આમાં જગમશાહૂર એવા ૩૪૦ કરેટના નિઝામ ડાયમન્ડનો અને ૧૮૪.૭૫ કરેટના જેકબ ડાયમન્ડનો (જુઝો, અંકનું ગીજું રંગીન પાનું.) પણ સમાવેશ તેમણે કરી નાખ્યો. “ધ સ્ટેપ ઓફ હૈદરાબાદ”ના ખાતે તો લગભગ કશું જ તેમણે રહેવા ન દીધું.

નિઝામની જેમ બીજા બુતપૂર્વ રાજવીઓ પણ ‘સ્ટેપ’ અને

'પ્રાઇવેટ'નું એકીકરણ કરવામાં પાછળ ન રહ્યા. બાકી હોય તેમ 'પ્રાઇવેટ' લિસ્ટમાં પણ કેટલુંક જવેરાત તેમણે ન બતાયું અને સરકારી તપાસ વખતે રખે એ પકડાય એવા ડરે તેને વિદેશી બજારમાં છૂપી રીતે વેચવાનું શરૂ કર્યું. અહીં ટાંકવા જેવો દાખલો બરોડાના મહારાજા સર પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડનો છે. આ મહારાજાનો ખજાનો તપાસવા ગયેલા સરકારી ઔફિસરના કડવા અનુભવ વિશે સરદાર પટેલના સલાહકાર વી. પી. મેનન પોતાના બેસ્ટ સેલર પુસ્તકમાં લખે છે કે, 'મહારાજાના જવાહરભાનાનું અમુક કિમતી જવેરાત ગાયબ હતું એટલું જ નહિ, પણ બીજી અમુક કલાત્મક ચીજો તોડીને નવા દાગીના બનાવવામાં આવ્યા હતા. સર પ્રતાપસિંહે મોતીના અને હીરાના બે દુર્લભ નેકલેસ ઉપરાંત યુક્ઝેન, સ્ટાર ઓફ ધ સાઉથ તેમજ ઈંગ્લિશ ડ્રેસેન નામના ગાણ હીરા અને મોતીની બે જાજમોનું પાર્સલ ઈંગ્લેન્ડ મોકલી આવ્યું હતું.'

આ ગોટાળો સરકારી તપાસમાં ખુલ્લો પડ્યો ત્યારે મહારાજા ગાયકવાડે બન્ને નેકલેસ ફરી જમા કરાવવાનું કેન્દ્રના ગૃહ મંત્રાલયને વચન આપ્યું. આ વચનનું શું થયું તે જાણવા માટે પાછું વી. પી. મેનનનું જ બયાન વાંચો : 'વારંવાર તાકીદ કરવા છતાં મહારાજાએ પોતાનાં વચનો પાણ્યાં નહિ. જવાહરભાનામાં હીરા જમા કરાવવાનું તો બાજુએ રહ્યું, પરંતુ વધુ હીરા તેમણે ઈંગ્લેન્ડ મોકલી આપ્યા. હું તેમને નવેમ્બર, ૧૯૪૮માં ફરી વખત મળ્યો અને જણાયું કે પગ કરી ગયેલા હીરાને તેઓ પાછા સ્વદેશ ન લાયે તો ભારત સરકાર તેમની સામે કડક પગલાં ભરશે. પ્રતાપસિંહે છેવટે પાંચ અઠવાદિયાનો સમય માય્યો. મેં તેમનું સૂચન માન્ય રાય્યું. દરમ્યાન તેઓ બીજા હીરા પણ વિદેશ ન મોકલી આપે તે માટે તેમના જવાહરભાનાને મેં સીલ મરાયું. એ પછીના જાન્યુઆરીમાં તેમણે મહત્વના હીરા તો પાછા હાજર કરી દીધા, પરંતુ સાત સેરનો મોતીનો નેકલેસ હજ ગાયબ હતો. પ્રતાપસિંહે એવો જ બીજો નેકલેસ જવેરી પાસે તૈયાર કરાવીને જવાહરભાનામાં મૂકાવવાની બાહેંધરી આપી, પરંતુ અનુભવી જવેરીઓને પૂછ્યપરછ કરતાં જાણવા મળ્યું કે એવો નેકલેસ ફરી વખત બનાવવાનું શક્ય જ ન હતું. પ્રતાપસિંહે મોતી જડેલી બે જાજમો પણ સુપરત કરી નહિ, જ્યારે હીરાનો નેકલેસ તોડીને તેનો દરેક મૂલ્યવાન હીરો છૂટક વેચી દેવાયો હતો.'

પ્રતાપસિંહ વર્ષનો ઘણોખરો સમય પત્ની સીતાદેવી સાથે પરદેશમાં વીતાવતા હતા, જ્યાં ઘોડાની રેસ જેવા શોખ પૂરા કરવા માટે તેમને લાખો રૂપિયાની જરૂર પડતી હતી. રાજ્યની

બરોડાના જુતપૂર્વ મહારાજા પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડ

તિજોરીના રૂ.૬ કરોડ તેમણે પોતાના અંગત ખર્ચ માટે વાપરી ખાધા હતા, એટલે તેમના વડોદરા રાજ્યને ભારત સરકારે છેવટે મે ૧, ૧૯૪૮ના રોજ મુંબઈ પ્રાન્તમાં વિલીન કરી દેવું પડ્યું. બે વર્ષ પછી રાજ્યપતિએ પ્રતાપસિંહને વિધિસર પદભ્રષ્ટ કરતો હુકમ પણ બહાર પાડ્યો. મેજર-જનરલ હિંજ હાઈનેસ ફરજંદ-એ-ખાસ-

એ-દૌલત-એ-ઈંજિલિશિયા મહારાજા સર પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડ સેના ખાસ બેલ શમશેર બહાદુર ધ મહારાજા ઓફ બરોડા એવા લાંબાલયક નામે ઓળખાતા પ્રતાપસિંહના બધા જિતાબો અને શિરપાવો ભારત સરકારે નાબૂદ કર્યા. નામ આગળ ફક્ત 'હિંજ હાઈનેસ' લખવાની તેમને છૂટ આપી. ભરણપોષણ માટે વાર્ષિક ભથ્યું નક્કી કરવામાં આવ્યું, જે તેમની હાથખર્યની દેખીતી રીતે અનુરૂપ ન હતું.

પ્રતાપસિંહની તુલનામાં તેમના પુત્ર ફટેહસિંહ રાવ ગાયકવાડ જુદી પ્રકૃતિના હતા. ૧૯૬૨ના ચીની આકમણ વખતે ભારતમાં તેમણે બચતરૂપે એકદું કરેલું આશરે રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦નું વિદેશી હુંડિયામણ દેશના સંરક્ષણ માટે આપી દીધું હતું. આમ છતાં ૧૯૫૭માં સંપત્તિવેરો દાખલ કરતાં પહેલાં ભારત સરકારે રાજા-મહારાજાઓ પાસે તેમના જવેરાતની વિગતવાર યાદી માગી ત્યારે ફટેહસિંહ રાવે રજૂ કરેલા લિસ્ટનું મૂલ્ય ફક્ત રૂ.૩૬,૧૬,૬૦૦ થતું હતું. જાવાડી જવેરાત પર ભારત સરકારનું નાણાં મંત્રાલય સંપત્તિવેરો લાદવા માગતું ન હતું, માટે એ બમ્પર છૂટ મેળવવા ખાતર પણ સૌએ પોતપોતાનું જવેરાત નિખાલસ રીતે જાહેર કરી દેવું સલાહભર્યું હતું. પરંતુ આજાદીના સમયે રજૂ કરાયેલી જવેરાતની યાદી કરતાં નવું લિસ્ટ જુદું હોય એ પણ ન ચાલે. ગુપ્ત ધન ગુપ્ત રાખવું પડે તેમ હતું. આમ ફરી વખત કેટલાંક મહામૂલાં આભૂષણોનું તથા રત્નોનું અસ્તેત્વ છૂપાવવામાં આવ્યું. દરેક રાજા-મહારાજાને સંપત્તિવેરામાં માફીનો લાભ મેળવવા કરતાં જવેરાતનું છૂપું વેચાણ કરીને પૈસા બનાવવામાં વધુ રસ હતો.

નિઝામ ઉસ્માન અલી ખાનનું ઉદાહરણ તપાસવા જેવું છે. સ્વતંત્ર ભારત સાથે તેઓ પોતાના હૈદરાબાદ રાજ્યને જોડવા માગતા ન હતા, એટલે લશ્કરી બળનું પ્રદર્શન કરી તેમને મનાવવા પડ્યા હતા. ભારત સરકારે મેજર જનરલ જે. એન. ચૌધરીને હૈદરાબાદના મિલિટરી ગવર્નર તરીકે નીમ્યા પછી ઉસ્માન અલી પૂરેપૂરા શરણે થયા. ચૌધરીએ પહેલું કામ તેમની પાસે જવેરાતનો હિસાબ માગવાનું કર્યું. જૂન ૪, ૧૯૪૮ના રોજ નિઝામે મેજર-જનરલને ૧૦૭ કિમી રાત્નોની યાદી સુપરત કરી, જેમાં પ્રય્યાત જેકબ ડાયમન્ડનો પણ સમાવેશ થતો હતો. નિઝામે પોતાની

ટ્રૂપર કાંઈલ

સહીવાળા પત્રમાં કબૂલ્યું છે, ‘આ બધાં રત્નો મારા અસફજાહી ખાનદાનની માલિકીનાં છે. જેકબ ડાયમન્ડ મારા મહૂમ પિતાએ છ દાયકા પહેલાં રૂ. ૬૦ લાખમાં વેચાતો લીધો હતો. બધાં રત્નોનું આજના ભાવે કુલ મૂલ્ય કેટલું થાય એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે, છતાં જેકબ ડાયમન્ડ સહિત તેમની કિમત રૂ. ૧૨ કરોડ જેટલી મેં પોતે અંદાજ છે.’

આ પત્ર ભારત સરકાર પાસે હોવા છતાં ૧૮૫૭માં સંપત્તિવેરો માફ કરાવવા માટે એ જ નિઝામે જે લિસ્ટ નાણાં મંત્રાલયને પહોંચાડું તેમાં જેકબ ડાયમન્ડનો ઉલ્લેખ ન હતો. કુલ ૧૦૭ ને બદલે ફક્ત ૨૨ રત્નો તેમણે ગણાવ્યાં હતાં, જેમની કિમત બધું મળીને રૂ. ૪૦ લાખ હતી. ટૂંકમાં આઠ વર્ષ પહેલાં જે ખજાનો રૂ. ૧૨ કરોડનો હતો તેનું મૂલ્ય રાણેક ગણું વધવાને બદલે ઘટીને ત્રીસમાં ભાગનું થયું હતું. નિઝામે બાડીના હીરા નિઝામ જીવેલરી ટ્રસ્ટ ખાતે ટ્રાન્સફર ફરી દીધા હતા, એટલે કે રજવાડી સંપત્તિને હવે તેઓ પોતાની અંગત સંપત્તિ તરીકે ઓળખાવતા હતા. પરિણામે તેમના પર સંપત્તિવેરો ભરવાનો થતો હતો. આ ચુક્કવણું કરવા માટે નિઝામના વારસ પ્રિન્સ મુક્કરમ જાહે વધુ ને વધુ રત્નો વેચવાં પડ્યાં—અને જ્યારે વધુ મૂલ્યવાન એવાં રત્નોના પૈસા રોકડ કરવાની તેમને ફરજ પડી ત્યારે ભારત સરકારે તે રત્નોને રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ ગણાવી તેમની નિકાસ પર કાનૂની પ્રતિબંધ મૂકી દીધો. નિઝામ ટ્રસ્ટે મુંબઈની મર્કેન્ટાઇલ બેન્કના જે વોલ્ટમાં રત્નો તથા આભૂષણો રાખ્યાં હતાં તેને સીલ મારી દેવામાં આવ્યું.

અલબતા, દેશના બધા રાજી-મહારાજાઓ નિઝામ જેટલા બદનસીબ ન હતા. ઉરમાન અલીની જેમ તેમણે રજવાડાંનું વિલીનીકરણ થયું એ વખતે ભોટ બનીને સંપૂર્ણ ખજાનો જાહેર કરતો પત્ર લખી આય્યો ન હતો, માટે ‘અદ્વર’નાં રત્નોને ફૂંકી મારવામાં તેમને ફાવતું મળ્યું. પત્રિયાલા, મૈસૂર, કપૂરથલા, નવાનગર, ઇન્દોર વગેરેના રાજીવાઓ કેટલાંક ઐતિહાસિક રત્નોને ગુપ્યુપ પરદેશ મોકલી આપવામાં સફળ થયા. કોઈનૂર હીરાના પગલે એ યાદગાર રત્નો પણ ભારતે હંમેશ માટે ગુમાયો છે. (ફરી જુઓ, ત્રીજું કવર પેજ) હસ. ૧૮૮૮માં દક્ષિણ આફ્રિકાની દ બીયર્સ ખાણમાં તે મળી આવ્યો એ વખતે તેનું મૂળ વજન ૪૮૮.૫ કેરેટ હતું, પણ કપાયા બાદ

■ ક્વીન ઓફ હોલેન્ડ કહેવાતો ૧૩૬.૨૫ કેરેટનો જગ-મશહૂર હીરો (જુઓ, ત્રીજું રંગીન કવર) નવાનગરના રાજકુટુંબને પાસે હતો. ૧૮૦૪માં આમસ્ટરડમના કુશળ જીવેરી એફ. ક્રિઝાને અત્યંત ભૂરી જાંયના તે હીરાને કુશનના (ઓશિકાના) વિશિષ્ટ આકારમાં કાચા પછી ૧૮૨૫ના પેરિસ મેળા વખતે તેને પ્રદર્શિત કરાયો હતો. આ હીરાને પેરિસની જાડીતી પેઢી કાર્ટિયરના

કારીગરોએ નેકલેસમાં જડી લીધો અને તે નેકલેસ છેવટે નવાનગરના ખજાનામાં સામેલ થયો. ભારતમાંથી ક્વીન ઓફ હોલેન્ડ ક્યારે પાછું વિદેશગમન કર્યું એ તો કોને ખબર, પણ ૧૮૭૮માં પશ્વિમ બજારમાં તેનો સોદો પડ્યો ત્યારે ૭૦,૦૦,૦૦૦ ડોલર ઉપજ્યા હતા! ભારત સરકારને મળેલી બાતમી મુજબ નવાનગરના રાજકુટુંબને ન્યૂ યૉર્કમાં વિલિયમ ગોલ્ડબર્ગ નામના પ્રઘાત જીવેરીને હીરો વેચી નાખ્યો હતો. નેકલેસમાં ક્વીન ઓફ હોલેન્ડ સાથે બીજા પણ કેટલાક રંગીન હીરા જડેલા હતા. એક બહુમૂલ્ય હીરાની સોબત તેમણે નેકલેસમાં જાળવવાની હતી, માટે તેની કિમત પણ લાખો ડોલર હતી. દિલ્હીના નેશનલ મ્યુઝિયમના ભૂતપૂર્વ નિયામક ડૉ. લક્ષ્મી સિહારે કહે છે કે તેમાંના અમૃક હીરા પણ વિદેશી હીરાબજારમાં લિલામ થયા હોય તો આશર્ય નહિ. બીજી તરફ ૧૮૫૭માં સંપત્તિવેરાની ઔપચારિકતા પૂરી કરવા માટે નવાનગરના રાજીવી શનુશલ્વસિંહજાને રજવાડી જીવેરાતનું જે લિસ્ટ સરકારને મોકલાવ્યું તેમાં જીવેરાતની કિમત તેમણે ફક્ત રૂ. ૧,૫૧,૩૬૩ જાહેર કરી હતી, એટલે દેખીતું છે કે ક્વીન ઓફ હોલેન્ડ હીરાનો તેમાં સમાવેશ થતો ન હતો. આ અજોડ હીરો આજે ૧,૫૦,૦૦,૦૦૦ ડોલરનો ગણાય છે, કેમ કે રંગની તેમજ આકારની દાઢિએ (અને તેનું જન્મસ્થાન રહસ્યમય હોવાને લીધે પણ) તે દુર્લભ છે.

■ દ બીયર્સ નામનો બીજો ઐતિહાસિક હીરો પણ ભારતે હંમેશ માટે ગુમાયો છે. (ફરી જુઓ, ત્રીજું કવર પેજ) હસ. ૧૮૮૮માં દક્ષિણ આફ્રિકાની દ બીયર્સ ખાણમાં તે મળી આવ્યો એ વખતે તેનું મૂળ વજન ૪૮૮.૫ કેરેટ હતું, પણ કપાયા બાદ

નવાનગરના કિકેટપ્રેમી મહારાજા રષ્ણજાતસિંહજ વિનાજ, જેમણે ૧૮૩૦ માં ક્વીન ઓફ હોલેન્ડ હીરો બરીઓ હોવાનું કહેવાય છે

તે ૨૪૮.૫ કેરેટનો થયો. ૧૮૨૮ના અરસામાં પતિયાલાના મહારાજાએ તે ભરીદી લીધો અને હારમાં જડાયો. પતિયાલાનું ભારતમાં વિલીનીકરણ થયું એ પણી મહારાજાનો બહુમૂલ્ય હાર ભેદી રીતે ગાયબ થયો. વર્ષો બાદ લંડનની એક જીવેલરી શૉપમાં તે વેચાવા આવ્યો, પરંતુ ત્યારે હારમાંથી ૧૮ થી ૧૩ કેરેટના કુલ સાત ઓરિજિનલ હીરા ગાયબ હતા. દ બીયર્સ ડાયમન્ડ પણ ન હતો. જીવેલરી શૉપના માલિકે નવા હીરા જડી હારને સાજોસમો કર્યો અને દુકાનમાં પ્રદર્શિત કર્યો. (જુઓ, ત્રીજા રંગીન પાને આપેલી તસવીર.) હીરાજીવેરાતનું લિલામ કરતી સુધ્ધારી નામની બ્રિટિશ પેઢીએ મે, ૧૮૮૮માં દ બીયર્સ ડાયમન્ડ ૩૦,૧૬,૦૦૦ ડોલરના ભાવે વેચ્યો ત્યારે જ ભારત સરકારને ખબર પડી

દેશના 'નેશનલ ટ્રેઝર'ની વધુ એક નમૂનેદાર આઈટમ સામે કાયમ માટે ચોકડી લાગી ગઈ હતી.

■ ઈન્દોરના મહારાજા હોલકર પાસે ઈન્દોર પીયર્સ (જુઓ તસવીર, ગ્રીજું રંગીન પાનું) નામના બે અસ્યંત મૂલ્યવાન હીરા હતા. એક હીરો ૪૪ કેરેટનો અને બીજો ૪૬ કેરેટનો હતો. ૧૮૮૭માં જીવિના ખાતે તે દુર્લભ જોડનું લિલામ યોજાયું ત્યારે લબનાનના એક જાણીતા વેપારીએ બન્ને હીરા ખરીદી લીધા. સો વર્ષ કરતાં પણ વધુ જૂની અમાનત ભારતે ગુમાવી.

■ વજનમાં ૧૦૦ કરતાં વધુ કેરેટના હીરા બહુ ઓછા જોવા મળે છે. એક મશહૂર હીરો કપૂરથલાના મહારાજા જગતજતસિંહ બહાદુર પાસે હતો. મહાલ ડાયમન્ડ તરીકે જાણીતા બનેલા વેરા પીળા રંગના એ હીરાનું વજન ૧૩૮.૩૮ કેરેટ હતું. એક સમયે મહારાજાની પાઘડીમાં તે શોભતો હતો, પણ આજે તે લિલામીની એવરગ્રીન આઈટમ છે. નવેમ્બર, ૧૮૮૮માં મહાલ ડાયમન્ડ પહેલી વાર યુરોપમાં ફૂટી નીકળ્યો ત્યારે ભારત સરકારને તેની 'નિકાસ'ના સમાચાર લિલામી પછી જ મળ્યા હતા. આ હીરો ઇ, ૪૦,૦૦૦ ડાલરના ભાવે વેચાયો, પરંતુ તેની વાજબી કિમત એ વખતે પણ દસેક લાખ ડાલર જેટલી હતી.

■ ૧૮૫૪માં બર્દવાનના મહારાજાએ તેમનો ૧૧૬ કેરેટનો વિખ્યાત અકબર શાહ ડાયમન્ડ વિદેશી બજારમાં વેચ્યો ત્યારે માંડ વીસેક હજાર ડાલર તેમને મળ્યા હતા. અકબર શાહની યોગ્ય કિમત તો લાખો ડાલરમાં ગણી શકાય તેમ હતી, ઇતાં એ હીરો રહેણે નેહરુની યોજના મુજબ હિંદુભી ખાતેના નેશનલ મ્યુઝિયમમાં જતો રહે એવા ડરે બર્દવાનના મહારાજાએ ભાગતા ભૂતની લંગોટી વડે સંતોષ માન્યો હતો.

■ સ્વતંત્રતા પહેલાં અને પછી લગભગ દરેક રાજા-મહારાજાએ પોતાના અનેક મૂલ્યવાન રત્નોનું અસ્તિત્વ છૂપાયું હોવાના કારણે બ્રિટન, સ્વિટ્જરલેન્ડ, જર્મની અને ફાન્સ જેવા દેશોમાં થતું હીરા, નીલમ, માણેક વગેરેનું લિલામ કયારેક ભારત માટે સરપાઈજ નીવડે છે. રજવાડાનું વિલીનીકરણ થયાને દાયકાઓ વીત્યા બાદ સરકારને ખબર પડે છે કે લિલામમાં આસમાની ભાવે વેચાયેલો નંગ ભારતનો હતો અને વળી 'નેશનલ ટ્રેઝર'નું જેને લેબલ મારીને જતન કરવું પડે એવો બેનમૂન હતો. વિખ્યાત અમેરિકન અવેરી હેરી વિન્સ્ટનની પેઢીએ ૧૮૮૭માં રાજ

રેડ નામનો લાલ હીરો (જુઓ, ગ્રીજું રંગીન પાનું) ખરીદ કર્યો ત્યારે સરકારને આવો જ આંચકો મળ્યો, કારણ કે તે ભારતના એક રાજવીનો હતો. હીરાનું વજન માત્ર ૨.૩૩ કેરેટ હતું, ઇતાં સદ્ગત હેરી વિન્સ્ટનના પુત્ર રોનાલ્ડ વિન્સ્ટને તે હીરાને બહુમૂલ્ય ગણાવતા કબૂલ્યું કે, 'દુનિયાના સૌથી દુર્લભ હીરામાં રાજ રેડ મોખરે છે. કોઈ પણ બીજા જરેરી કરતાં વધુ હીરા મારા પિતાની નજર હેઠળ પસાર થયા હતા, તો પણ આખી જિંદગી દરમ્યાન લાલ રંગનો હીરો તેમણે કદી જોયો ન હતો.' વિન્સ્ટને સાચી વાત કહી, કેમ કે જગતમાં આવા લાલ હીરા ગણીને ફકત પંચ છે. રાજ રેડ તેમાંનો એક છે. એક લાલ હીરો અમેરિકાની સ્મિથસોનિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટના સંગ્રહાલયમાં છે.

ફક્ત ૧ કેરેટનો બીજો ટચ્કડો લાલ હીરો ૧૮૮૭માં જ બુનેઈના માલેતુજાર સુલતાને ઊંચા દામે ખરીયો હતો. વધુ બે રેડ ડાયમન્ડનું અસ્તિત્વ જાણવામાં છે, પરંતુ અસ્યારે તેમનો પત્તો નથી. આમ, બજારમાં તો એકમાત્ર ભારતનો રાજ રેડ જ છે, જેનો પ્રથમ સોદો કરનાર ભારતીય રાજવીનું નામ રોનાલ્ડ વિન્સ્ટને ખાનગી રાખ્યું છે. હીરાની કિમત પણ જાહેર કરી નથી. સમય વીતે તેમ રાજ રેડનો ભાવ વધતો જવાનો છે, કેમ કે ધરતીના પેટાળમાં લાલ રંગના હીરા ભાયે જ બને છે. યુરેનિયમની મોજુંદગી વચ્ચે સરેરાશ હીરો લીલાશ પડતી જાંય પકડે છે. નાઈટ્રોજનની અસર થાય તો એ પીળો રંગ ધારણ કરે છે. કેવાં પ્રકારનાં કદરતી તત્ત્વો હીરાને લાલ કરી મૂકે તે સમજી શકાયું નથી. આ દસ્તિએ રાજ રેડ આપણી રાખ્યી સંપદામાં અજોડ હતો. દુર્ભાગ્યે આજે નથી.

■ નિઝામ ડાયમન્ડની કથા તો વધુ રહસ્યમય છે. જાન્યુઆરી, ૧૮૮૫માં સુપ્રિમ કોર્ટના આદેશ મુજબ ભારત સરકારે રૂ. ૧૮૦ કરોડના ભાવે નિઝામ જવેલરી ટ્રસ્ટનું બાકી રહેલું જવેરાત ખરીદી લીધું ત્યારે નિઝામ ડાયમન્ડ તેમાં ન હતો. ઇ.સ. ૧૮૮૫માં ગોલકોન્ડાની ખાણમાં મળી આવેલા તે હીરાનું વજન ૪૪૦ કેરેટ હતું, પરંતુ બધી તરફ પહેલ પાણ્યા પછી તે ૩૪૦ કેરેટનો થયો હતો. આજના ભાવે તેનું મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦ કરોડ કરતાં વધુ ગણાય છે. આમ ઇતાં પચાસેક વર્ષ થયે તેનો પત્તો નથી. કહેવાય છે કે બ્રિટિશ હકૂમત દરમ્યાન અંગ્રેજો ગમે તે બહાને એ હીરો પડાવવા માગતા હતા. ઓક્ટોબર, ૧૮૪૪માં તેમણે નિઝામ ઉસ્માન

ઈન્દોર પીયર્સના મૂળ માલિક મહારાજા હોલકર અને (નીચે) કપૂરથલાનરેશ જગતજતસિંહ

લુપટ કાંદાદ

અલીને તે હીરા અંગે પૂછુપરછ કરી એ પહેલાં ઉસ્માન અલીને બ્રિટિશ પેંતરાનો જ્યાલ આવી ગયો હતો, એટલે તેમણે નિઝામ ડાયમન્ડનું અસ્તિત્વ હોવાની વાતને જ નકારી કાઢી. આમ છતાં હીરાને લગતા દરેક અધિકૃત શાનકોખમાં નિઝામ ડાયમન્ડનું વર્ણન છે. આ હીરા ફરતે વણાયેલી કેટલીક ઐતિહાસિક બાબતોનો પણ ઉલ્લેખ છે, પરંતુ હીરો પોતે લાપતા છે. નિઝામ ડાયમન્ડ જ્યાં હોય ત્યાં, પણ ઘણું કરીને ભારતમાં તો નથી.

આ સફેદ તસ્કરી માટે રાજા-મહારાજાઓ કરતાં વધુ તો ભારત સરકારને દોષ આપવો જોઈએ. પંડિત નેહરુએ રજવાડી જવેરાતને રાષ્ટ્રીય બ્રિટિશમાં મૂકવાનું સૂચન કર્યા પછી વડા પ્રધાન હોવાના નાતે તેનો અમલ ન કર્યો એ પ્રથમ ભૂલ હતી. આ ભૂલને સુધારી શકે એવા સરદાર પટેલ લાંબું ન જીવા અને જીવા ત્યાં સુધી રજવાડાના વિલીનીકરણની વધુ મોટી સમસ્યાએ તેમને કુરસદ મળવા ન દીધો. ઇન્દ્રિય ગાંધીએ ત્યાર પછી ભૂતપૂર્વ રાજવીઓ સામે ‘ગરીબી હટાઓ’ના નામે જૂંબેશ આદરીને તો બહુ મોટી ગફકલત કરી નાખી. દરેક રાજવીને ઇન્દ્રિય સરકાર દ્વારા બાંધી રકમનાં સાલિયાણાં આપવામાં આવતાં હતાં. એ વાત જુદી કે હૈદરાબાદના નિઝામના મહેલોમાં ૧૨,૦૦૦ સભ્યો તથા નોકર-ચાકરો રહેતા હતા, જેમનું ભરણપોષણ રૂ.૨૦ લાખના સરકારી સાલિયાણા વડે પણ માંડ કરી શકતું હતું. બિકાનેરના મહારાજા ડૉ. કર્ણિસિંહને ઇન્દ્રિય સરકાર રૂ.૧૦ લાખનું સાલિયાણું ચૂકવતી હતી, જેની સામે એ બિકાનેરનરેશે વાર્ષિક રૂ.૧૫ લાખનો અનિવાર્ય બર્ચ બતાવતું હિસાબી સ્ટેટમેન્ટ ઔક્ટોબર, ૧૯૭૦માં પાર્ટીમેન્ટ સમક્ષ રજૂ કરીને પોતાની દુર્શાના જ્યાલ આખ્યો હતો. મૈસૂરના ભૂતપૂર્વના મહારાજા જ્ય ચામરાજેન્ડ વાડિયારનું સરવૈયું પણ રૂ.૨૫ લાખનું સાલિયાણું મળવા છતાં ડામાડોળ હતું, કેમ કે તેમનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ.૩૨ લાખનો હતો.

ઇન્દ્રિય ગાંધીએ અપૂરતાં સાલિયાણાં પણ નાબૂદ કર્યા ત્યારે દરેક રાજાને પોતાનો ધૂપો ખજાનો ધૂપી રીતે વેચવાની ફરજ પડી. રજવાડી આભૂષણો, રત્નો અને બીજાં જવેરાતોની ખરીદી કરી શકે એવા ગ્રાહકો ભારતમાં તો શોધવા મુશ્કેલ હતા, એટલે સુધબી, વિન્સટન, કિસ્ટી વગેરે પરદેશી લિલામી પેટીઓના એજન્ટોને તેમણે સાધવા પડ્યા. ઇન્દ્રિયએ ભારતના ઐતિહાસિક જવેરાતને પરદેશ જતું રોકવા માટે પગલાં ન ભર્યા એ પણ મોટી કમનસીબી હતી. ઇન્દ્રિયનો રાજકીય સ્વાર્થ પૂરો થયો હતો. સાલિયાણાની નાબૂદીએ દેશના ગરીબો પર તેમની સરસ છાપ પાડી એ તેમના મન પૂરતું હતું. અલબત્ત, છાપને વેરી બનાવવા માટે તેઓ જ્યાપુરના મહારાણી ગાયત્રી દેવીના અને જ્વાલિયરના રાજમાતા વિજયારાજે સિંહિયાના કુબેરબંડારો પર દરોડા પાડવાનું ચુક્યાં નહિ.

નિઝામનો રૂ.૧,૨૦૦ કરોડનો શાહી ખજાનો ૧૯૮૫માં ભારત સરકારે ફક્ત રૂ.૧૮૦ કરોડમાં ખરીદી લીધો એ પછી વિઝ્યાત જેકબ ડાયમન્ડ અને બીજાં નિઝામી રત્નો દિલહીના

નેશનલ બ્રિટિશમાં સલામત છે, છતાં રજવાડી ખાનદાનો પાસે હજુ અબજો રૂપિયાનો ખજાનો ‘રેઢો’ પડ્યો છે. આમાં કેટલીક ચીજ તો લગભગ અમૂલ્ય કે અજોડ છે. દાખલા તરીકે—

વડોદરાના રાજકુટુંબ પાસે ૧૩૦ વર્ષ પુરાજી મોતીની જાજમ છે, જેનું મૂલ્ય ૧૮૮૮માં ૩,૦૦,૦૦,૦૦૦ ડાલર અંદાજવામાં આવ્યું હતું. યુજેન (૫૧ કેરેટ), સ્ટાર ઓફ ધ સાઉથ (૧૨૫ કેરેટ) અને ઈંગ્લિશ ડ્રેસેન (૭૬.૫ કેરેટ) નામના ત્રણ વિઝ્યાત હીરા છે, જેમને પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડે પરદેશ મોકલ્યા બાદ પાછા મંગાવવા પડ્યા હતા. (ત્રીજ રંગીન પાને સ્ટાર ઓફ સાઉથની તેમજ ગાયકવાડી નેકલેસમાં છેક નીચે જેલા ઈંગ્લિશ ડ્રેસેનની તસવીર જુઓ.) મોતીનો નેકલેસ પણ છે, જેનો ભાવ ૧૯૦૩માં રૂ.૩૮ લાખ હતો. જ્યાપુરના ભૂતપૂર્વ રાજવી કર્ણલ ભવાનીસિંહ પાસે નવરત્ન તાવીજ, પરર કેરેટનો નીલમ, કુલ ૭૩૨ કેરેટના બે નીલમવાળો હાર, ૮૨ નીલમ અને ૧૦૫ હીરા જડેલી ત્રણ બંગડીઓ, ૧,૫૨૭ હીરાનો સુવર્ણમુગટ, મરધીના ઇંડા જેવડો માણેક ધરાવતો નેકલેસ, ૨૭૮ માણેકની અને ૨૮૮ હીરાની કંથા વગેરે સહિત કરોડો રૂપિયાનું જવેરાત છે. મૈસૂરના ભૂતપૂર્વ મહારાજા વાડિયાર હજુ પણ ૧૬૦ હીરા અને ૨૭ માણેકના નેકલેસ, સાત સેરવાળા હીરા-મોતીના નેકલેસ, રત્નોજિત કમરબંધ વગેરેના માલિક છે. પતિયાલાના ભૂતપૂર્વ મહારાણનું જવેરાત ૧૮૨૦માં પણ રૂ.૧,૧૭૦ કરોડનું હતું, તો આજે તેનું મૂલ્ય અનેકગણું વધ્યું હોઈએ. ઇન્દોરના રાજકુટુંબ પાસે જગવિઝ્યાત એવા કુલ ૧૩ પૈકી નંબર V, VII, XI અને XII એમ જુદા જુદા ચાર જોન્કર ડાયમન્ડ છે. (જુઓ, ત્રીજું કવર) દરેક જોન્કરનું કદ-માપ અને વજન જુદું છે. કુપૂરથલાના મહારાજા જગતજતસિંહનો ૧૭૭ કેરેટનો નીલમ કરોડો રૂપિયાની કિમતનો છે એટલું જ નહિ, પણ તેમનો મુગટ ૩,૦૦૦ હીરા અને મોતી વડે શોંબે છે. ૧૯૦૩માં દિલહી દરબાર વખતે જ્વાલિયરના માધોરાવ સિંહિયાએ (જુઓ, અંકના છેલ્લા રંગીન પાને આપેલું ચિત્ર, જેમાં માધોરાવ કાળી શેરવાની અને સફેદ સાફામાં સજજ છે.) કરોડો રૂપિયાનો જે નેકલેસ તૈયાર કરાવેલો તે આજે ભારતનું સૌથી કિમતી આભૂષણ લેખાય છે, કેમ કે તેમાં મોતી અને માણેકનું પરફેક્ટ મેચિંગ કર્યું છે. જ્વાલિયરના કુબેરબંડારમાં એ ઉપરાત્ત કિલોગ્રામના હિસાબે બીજાં રત્નો હોવાં જોઈએ.

આ બધી સંપત્તિ છે તો ભારતના જે કે રાજાની તે મહારાણની, પણ તેમાં ‘સ્ટેટ પ્રોપર્ટી’ અને ‘પ્રાઈવેટ પ્રોપર્ટી’ એવો લેદ છે. શરૂઆતથી જ એ ભેદ જળવાયો નથી, માટે ઉપલા ફકરામાં જણાવેલી બહુમૂલ્ય ચીજો પૈકી અમુકને ગુપ્યાપ દેશવટો આપી દેવાયો હોય તો પણ કહેવાય નહિ. બાકીની ચીજો પણ ખતરામાં છે. દર વર્ષ બે-પાંચ ભારતીય રત્નો કે આભૂષણો યુરોપ-અમેરિકાના લિલામ બજારમાં અચાનક ફૂટી નીકળે છે એ જોતાં રહીસહી રાષ્ટ્રીય સંપદાની જાળવણી માટે પણ જાજી આશા રહેતી નથી.■

સત્તાપણ કિવાજ

જનરલ નોલેજની સેટફ્-ટેચ્

હત્યા પામેલા હત્યાળો આહોંપાણોનો ટ્રૂપરક્ટિપણ

જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૮૪ના દિવસે મહાત્મા ગાંધીની હત્યા કરવામાં આવી એ બનાવને હમડાં ૬૦ વર્ષ પૂરાં થયાં. આ ઘટનાના સંદર્ભમાં જરા જુદા પ્રકારની ક્રિઝ અહીં રજૂ કરી છે, જેમાં વિષયનું ફોકસિંગ ગાંધીજી પર નહિ, પણ હત્યા યાને assassination શબ્દ પર કરેલું છે. મતલબ કે ગાંધીજીની જેમ �assassination પામેલા જે તે દેશના સિનિઅર આગેવાનોની હત્યા વિશે વીણીચૂંટીને કુલ ૧૪ સવાલો આપ્યા છે. જુઓ જરા, કેટલાના સાચા જવાબો આપી શકો છો.

1

ઇતિહાસને જબરજસ્ત મોડ આપનાર રાજકીય હત્યાનું ચરમ દસ્તાવેજ ટાંકવું હોય તો એ ગાંધીજીની હત્યાનું નથી. ઑસ્ટ્રેલીયા-હંગેરીના ગાદીવારસ ફાન્ડ ફર્ડિનાન્ડ પર કરાયેલા જાનલેવા ગોળીબારનું છે. જૂન ૨૮, ૧૯૧૪ના રોજ યુરોપના બોસ્નિયાની રાજ્યાની સારાયેવોના શુભેચ્છા પ્રવાસ દરમ્યાન પત્તી સાથે ફાન્ડ ફર્ડિનાન્ડ ખુલ્લી મોટરમાં બેસીને હંકાર્યો એ વખતે ગાવરિલો પ્રિન્સિપ નામના ૧૮ વર્ષના યુવાને બે ગોળીઓ વડે તેને ઢાર માર્યો. (નીચેનું ચિત્ર.) આ હત્યાના પગલે જે પ્રથમ વિશ્વવિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો એ તો બીજા કરોડો જેટલા ખુલાશીઓંકને કારણે ભૂલ્યો ન ભૂલાય એવો હતો, પરંતુ અહીં ક્રિઝ એ છે કે હત્યાભાગી ફાન્ડ ફર્ડિનાન્ડે વાપરેલી મોટરકાર શા કારણે યાદગાર બની? ■

અમેરિકાના પ્રમુખ જહોન કેનેડી નવેમ્બર ૨૨, ૧૯૬૩ ના દિવસે

હત્યારા લી હાર્વે ઑસ્વાલ્ડની રાયફલનું નિશાન બન્યા એ કમનસીબ ઘટનાના ચશ્મદિં ગવાહો અનેક હતા. સૌથી મજબૂત ગવાહી જેના દ્વારા મળી શકે એવો સાક્ષી અભ્રાહમ જેપ્રુડર નામનો કપડાંનો વેપારી હતો. (બાજુનો ફોટો.) બન્યું એવું કે ટેક્સાસ રાજ્યમાં ડલાસ શહેરના મુખ્ય રસ્તે આગળ વધતો પ્રમુખ કેનેડીનો મોટરરસાલો ડીલી પ્લાઝા નામના માર્ગ પહોંચ્યો ત્યારે ઑસ્વાલ્ડની બે સણસણાતી બુલેટો કેનેડીને વાગી એ સંપૂર્ણ ઘટનાકમને અભ્રાહમ જેપ્રુડરના મૂલી કેમેરાએ અંકિત કરી લીધો. કઈ દસ્તીએ તે ફિલ્મ કેનેડીની હત્યાને લગતા બધા દસ્તાવેજોમાં વધુ મૂલ્યવાન હતી? ■

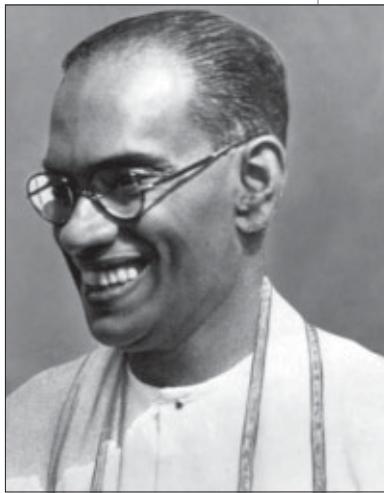
3

સત્તાની રૂએ મહાત્વની ગણાતી વ્યક્તિને પતાવી દેવાનો પ્રથમ બનાવ ભારતની અર્વાચીન તવારીખમાં નોંધાયો હોય તો એ પુણે ખાતે ૧૮૮૭ માં કરાયેલી ભિંટિશરાજના બે ઘોળિયા અફસરોની હત્યાનો હતો. એકનું નામ ચાર્લ્સ રેન્ડ અને બીજાનું આયરેસ્ટ હતું. હત્યા જેમણે કરી તેમનાં નામો પોલીસના મોઢે બકી કાઢનાર ગદારને પણ જીવતો છોડાયો નહિ. આ ત્રણ હત્યાઓ બદલ ફંસી પર ચેલા ત્રણ કાંતિકારી દેશભક્ત બંધુઓ કોણા? ■

4

એક વખત ભારતના પડોશી દેશમાં બે બગવાધારી બૌદ્ધ સાધુઓ ત્યાંના વડા પ્રધાન સમક્ષ તેમના અભિવાદન માટે હાજર થયા. પહેલો સાધુ બૌદ્ધ પદ્ધતિ મુજબ નમન કરવા આગળ તરફ ઝૂક્યો અને વડા પ્રધાન એ જ રીતે સામા નભ્યા. કષ્ણો બાદ તેઓ હજ તો પૂરા ટવ્વાર થાય એ પહેલાં કાનમાં ધાક બેસાડી દેતો અવાજ સંભળાયો અને પછી તરત પેટમાં અસહ્ય વેદના ઉપરી, કારણ કે સાધુએ પિસ્તોલ દાગોને બુલેટ તેમના પેટમાં ઉતારી દીધી હતી. અહીં જમણા ફોટોગ્રાફમાં બતાવેલા એ વડા પ્રધાન કોણ ? અને તેમના અનુગામીનું નામ શું ?■

8

તેમના કાર્યકાળમાં જ ખતમ કરી દેવાયા હતા અને પોતાનુંય કાસળ નીકળવાની બીજે એટલા જ બીજા વડા પ્રધાનોએ હોદાની નિયત મુદ્દત પૂરી થતા પહેલાં રાજીનામાં મૂકી દીધાં હતાં?■

5

ડાબી તસવીરમાં દેખાતા ફાયરબ્રાન્ડ કંટિકારીએ પોતાના શિકારને સંકાળમાં લેવા માટે ૨૧ વર્ષ સુધી ધ્યેયપૂર્વક અને ધીરજપૂર્વક તપશ્ચર્યા કરી. વાયા આફિકા, યુરોપ તથા અમેરિકાનો પ્રવાસ ઐડી અંતે શિકારના દેશને કંઠે પગ મૂક્યો અને છેવટે માર્ય ૧૩, ૧૮૪૦ ના દિવસે રિવોલ્વર વડે શિકારનો ફેસલો લાવી દીધો. શિકાર અને શિકારી બેયનાં નામો આપો.■

6

મહાત્મા ગાંધીની હત્યાનો પ્રયાસ જાન્યુઆરી ૨૦, ૧૯૪૮ ના રોજ પહેલી વખત કરાયો ત્યારે પુલિસના સાદા વેશધારી પાંચ અમલદારો તેમના અંગરક્ષકો તરીકે મોજૂદ હતા. ગૃહમંત્રી સરદાર પેટેલે એ બનાવ પછી બોડીગાર્ડ પોલીસ અમલદારોની સંખ્યા વધારીને પદ્ધ્યીસ કરી દીધી હતી. આમ છતાં નથુરામ ગોડસેને ભરેલી પિસ્તોલ સાથે ગાંધીજ સુધી પહોંચવામાં મુશ્કેલી ન પડી તેનું શું કારણ?■

7

દુનિયાનો ક્યો એવો દેશ છે કે જ્યાં ૧૮૧૨ થી ૧૮૪૫ સુધીનાં તું વર્ષ દરમ્યાન વારાફરતી છ વડા પ્રધાનોને

વિલ્સન
બૂધ

9

માર્ચ ૨૫, ૧૯૭૫ ના દિવસે સાઉદી અરબસ્તાનના રાજા ફેલલ (નીચેની તસવીર) તેમના ભગીજાએ ચાલુ દરબારે એટલે કે મજલિસ દરમ્યાન કરેલા પ્રાણધાતક હુમલાનો

ભોગ બન્યા હતા. સ્વાભાવિક છે કે ભગીજાને મૃત્યુંડ ફરમાવાયો, પણ સજા આપવાની પદ્ધતિનું નોંધપાત્ર પાસું કર્યું હતું? ■

10

અમેરિકાના પ્રમુખને અંગરક્ષણ (વાર્ષિક કરોડો ડૉલરના ખર્ચે) આપતી ટુકડીનું ગઠન ૧૮૬૫ માં કરાયું હતું અને તે વર્ષ પ્રમુખ અભ્રાહમ લિંકનની હત્યાનું હતું. આમ છતાં પ્રમુખ લિંકન બાદ ૧૮૮૧ની સાલમાં પ્રમુખ ગારફિલ્ડની અને ત્યાર પછી ૧૯૦૧ માં પ્રમુખ મેકિંગ્લીની હત્યાના ગમખાર પ્રસંગો બન્યા એ પછી જ અમેરિકન પ્રમુખોના અંગરક્ષણની જવાબદારી ત્યાંની સિકેટ સર્વિસના માથે નાખવામાં આવી હતી. સિકેટ સર્વિસનું અસલ કાર્ય તો પછી શું હતું? ■

11

ઈલામનો ફેલાવો કરવા માગતો ૧૧ મી સદીનો ધર્મજીનૂની આરબ નેતા હસન બિન સબાહ (જમાનું ચિત્ર) તેના ધર્મપ્રચાર સામે અવાજ કાઢતા અગર તો સંશય દાખવતા લોકોનો કાંટો દૂર કરાવી નાખતો હતો. હત્યાના કાર્ય માટે હસન ધર્મના નામે જે કિશોરોને તથા યુવાનોને

તૈયાર કરે તેમને સ્વર્ગમાં પ્રવેશ મળવાનું પ્રલોભન અપાતું હતું. ધર્મિક બાબત જે હોય તે, પણ અહીં ક્રિઝિયાળી સવાલ એ છે કે હસન બિન સબાહનું ફરમાનપાલન કરનારા હત્યારાઓ માટે ક્ર્યો શબ્દ વપરાતો કે જેના અપભ્રંશ તરીકે વખત જતાં અંગ્રેજ ડિક્શનરીમાં assassin શબ્દ પ્રવેશ્યો અને ત્યાર બાદ assassination શબ્દ પણ દાખલ થયો? ■

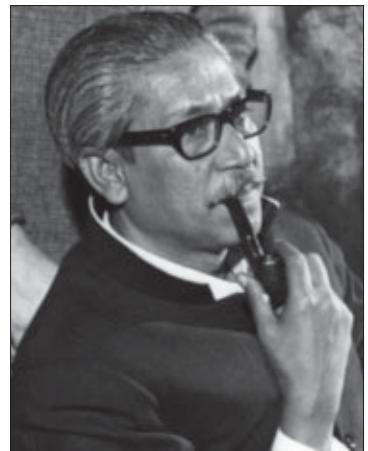
12

૧૯૦૧ માં અમેરિકાના પ્રમુખ વિલિયમ મેકિંગ્લીને હુમલાખોરે ઢાર માર્યા એ પછી જહોન શ્રેન્ક નામના સ્વેરવિહારી મુંગેરીલાલને વિચિત્ર સપનું આવ્યું. સ્વજ્ઞમાં તેણે પ્રમુખ મેકિંગ્લીને કબરમાંથી બેઠા થતા અને ત્યાર બાદ પોતાના ખૂન માટે ઉપપ્રમુખ થિઓડોર રૂઝવેલ્ટને કસ્તૂરવાર કરાવતા દીઢા. જહોન શ્રેન્ક (જમાનો ફોટો) ન્યાય તોળવાનું નક્કી કર્યું. ઘણા વખત પછી તક સાંપડી ત્યારે ચુંટણીપ્રચાર દરમ્યાન જાહેરમાં ભાખડા કરી રહેલા થિઓડોર રૂઝવેલ્ટની છાતીમાં તેણે ગોળી હુલાવી દીધી. આ હુમલા બાદ અસાધારણ કહી શકાય એવું શું બન્યું હતું? ■

13

બાંગલા દેશના સ્થાપક અને વડા પ્રધાન શેખ મુજ્જુબુર રહેમાન, (જમાનો ફોટો) તેમના ગણોય પુત્રો, બે પુત્રવધૂઓ, ભાઈ-માભી વગેરે સહિત ૪૫ જીણાને લશ્કરી બળવાખોરોએ ઓંગસ્ટ ૧૫, ૧૯૭૫ ના દિવસે ઢાકા ખાતે તેમના ધનમંડી નિવાસસ્થાને રહેંસી નાખ્યા ત્યારે મુજ્જુબુરની બે દીકરીઓ બચી જવા પામી. બન્ને યુરોપનો પ્રવાસ જેડી રહી હતી.

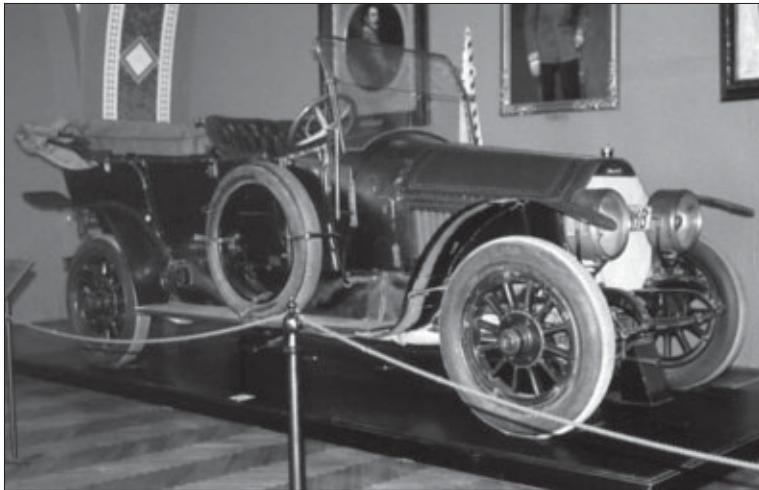
સિનિઅર દીકરી બેગમ હસીનાને વખત જતાં બાંગલા દેશનું વડા પ્રધાનપદ મળવાનું હતું. આમ છતાં સામુહિક કંતલના બનાવ પછી લગભગ હ વર્ષ સુધી તેમના અંગે કશું ન સંભળાયું તેનું શું કારણ? ■

14

ઈજિપ્તના કાયા પ્રમુખની ૧૮૮૧ માં કરાયેલી હત્યા પછી ત્યાંની અનુગામી સરકારે સત્તાવાર ફરમાન બહાર પાછ્યું કે ખાસ પ્રસંગે તેમજ VIP મહેમાનની હાજરી વખતે લશ્કરી પરેડ યોજાતા સૈનિકોને કારતૂસો ભરેલી રાયફલો ક્યારેય આપવી નહિ? ■

1

ફર્નિનાન્નની મોટરકારને સદા લાઈમલાઇટમાં રાખનાર કારણ નેગેટિવ હતું. ૧૮૮૭ માં બનેલી Graf Und Stift Phaeton બ્રાન્ડની એ મોટર સર્વપ્રથમ મેઝડ-ઈન-ઓસ્ટ્રેયા કાર હતી. પહેલી વખત ફર્નિનાન્ડ માટે વપરાયા બાદ

લગભગ બાર વર્ષમાં ફરી ફરીને વેચાનાર એ મોટરે વારાફરતી ૧૫ માલિકો જોયા અને ઘણા ખરાને માટે તે ગોઝારી રીતે અપશુકનિયાળ નીવડી, કેમ કે માલિકો પૈકી ૧૩ જણા અક્સમાતોમાં કે બીજા આકસ્મિક બનાવોમાં માર્યા ગયા. રોમાનિયા ખાતે ૧૮૮૯ માં આખરી દુર્ઘટના પછી મનહૂસ ગણતી મોટરનો કબજો ઓસ્ટ્રેયન પાટનગર વિયેનાના મ્યુઝિયમને હંમેશા માટે સોંપી દેવામાં આવ્યો, જ્યાં આજે પણ તે (જુઓ, ફોટો) પ્રદર્શિત થયેલો પડી છે.

2

શું બનવાનું છે તેની લેશમાત્ર કલ્પના વિના પોતાનો ૮ એમ. એમ. ની રંગીન ફિલ્મવાળો મૂવી કેમેરા પ્રમુખ કનેરીની મોટર સામે તાકી રહેલા અભ્રાહમ જેપુડરને સ્વખેય ખ્યાલ ન હતો કે હત્યાનું દર્શય ચલચિત્ર તરીકે એકમાત્ર તેના કેમેરામાં ૪૪૩ ફેમ પર અંકિત થવાનું હતું. (કનેરીને બે ગોળીઓ વાગી એ સમયનું દર્શય અહીં આપેલી બે ફેમોમાં જુઓ.) જેપુડરની મૂવી ફિલ્મ ધ વન એન્ડ ઑન્લી હતી. ફિલ્મની ઓરિજિનલ પદ્ધી તેણે રાખી અને બે નકલો હત્યાકેસની તપાસ માટે ડલાસ શહેરના ગુનાશોધકોને આપી દીધી. દરમ્યાન હત્યા થયાના

કેનેડી : પહેલી ગોળી વખતે

કેનેડી : બીજી ગોળી વખતે

ત્રીજી જ દિવસે અમેરિકાના 'લાઈફ' સામયિકે અભ્રાહમ જેપુડરને ૧,૨૫,૦૦૦ ડૉલર ચૂકવીને ફિલ્મના તમામ અવિકારો ખરીદી લીધા હતા.

3

રાણી વિક્ટોરિયાના રાજ્યાભિપેકની ડાયમન્ડ જ્યુબિલીનો દિવસ પસંદ કરી જૂન ૨૨, ૧૮૮૭ ના રોજ દામોદર ચાપેકરે અને બાલકૃષ્ણ ચાપેકરે બન્ને તુમાખી અંગ્રેજોને મોતને ઘાટ ઉતાર્યા. આ કથિત અપરાધ બદલ એ ભાઈઓને અનુકમે એપ્રિલ ૧૮, ૧૮૮૮ ની તારીખે અને મે ૧૨, ૧૮૮૯ ની તારીખે ફાંસીએ ચાડાવી દેવામાં આવ્યા. પોલોસને તેમના અંગે બાતમી આપી દેનારને ત્રીજા બાઈ વાસુદેવ ચાપેકરે ઠાર માર્યા હતો, એટલે તેમને પણ મે ૮, ૧૮૮૮ ના દિવસે પુણોની પ્રખ્યાત યેરવાડા જેલમાં જ ફાંસી મળી.

4

સપ્ટેમ્બર ૨૫, ૧૮૯૮ના દિવસે બૌદ્ધ સાધુના શયતાની હુમલાનો જેઓ શિકાર બન્યા તે વડા પ્રધાન સિલોનના (શ્રી લંકાના) સોલોમાન

ભંડારનાયકે હતા. પોઈન્ટ-બ્લેન્ક ગોળીબારે તેમનું મૃત્યુ નીપણાંયું એ પછી તેમનાં પત્ની સિરિમાનો ભંડારનાયકે રાજકારણમાં પ્રવેશ્યાં, વડા પ્રધાન થયાં અને ત્યાર બાદ તેમની દીકરી ચંદ્રિકા કુમારતુંગેએ પણ વડા પ્રધાનનો હોદ્દો મેળયો.

5

ફાપરબાન્ડ કાંતિકારી એટલે ઉધમસિંહ, જેમણે બ્રિટનના કેકસન હોલ ખાતે બ્રિગેડિઅર રેજિનાફ ડાયરને ગોળીએ દીધો હતો. ૧૮૯૮ માં જલિયાંવાલા બાગના હત્યાકંડ વખતે ડાયર પંજાબનો ગવર્નર હતો અને નિર્દોષ ભારતીયો પર ગોળીબાર કરવાના નિર્ણયને તેનું સમર્થન હતું. ઉધમસિંહે તેને વીધી નાખ્યા પછી ભાગવાની સહેજ

પણ કોશિશ ન કરી, બલકે ધરપકડ વખતે તેમના ચહેરા પર તપશ્યાર્યા ફળ્યાનો સંતોષ હતો. (ઉપરની તસવીરમાં વચ્ચે.) બ્રિટિશ અદાલતે જુલાઈ ૩૧, ૧૯૪૦ ના દિવસે તેમને ફાંસી આપી.

6

ઇશરનું નામ જ્યાં લેવાનું હોય એ પ્રાર્થનાસભામાં જતી વખતે એટલે કે પ્રભુના ભરોસે પોતાને મૂક્તિ વખતે ગાંધીજીને અંગરક્ષકો ખપતા ન હતા. આ દુરાગ્રહને કારણે જાન્યુઆરી ૩૦, ૧૯૪૮ ની સાંજે તેમની ફરતે સુરક્ષાનું કવચ ન રહ્યું. વલ્લભભાઈનું એ સૂચન પણ તેમણે નકાર્યું કે પ્રાર્થનાસભામાં આવનાર દરેક જાણનું સિક્યોરિટી ચેકિંગ કરવું જોઈએ. એક રીતે જોતાં ગાંધીજીએ અજાણપણે પોતે નથુરામ ગોડસેનું કામ સરળ બનાવ્યું.

7

સદગતિ પામેલા અડધો ડાન વડા પ્રધાનો આપાનાના હતા. રશિયા જેવા રશિયાનો ૧૮૦૫ ના યુદ્ધમાં ઘડોલાડવો કરી નાખ્યા પછી સામુરાઈ અને શાંગન માનસના લશકરી અમલદારો બીજાં યુદ્ધો ખેલી ઓશિયાઈ પ્રદેશો જતી લેવા માગતા હતા. માત્ર આપાનની નહિ, જગતની પણ તવારીખ બદલી નાખતી હત્યા વડા પ્રધાન ત્યુયોશી ઈનુકાઈ કીની હતી. (બાજુનો ફોટો.) ૧૮૩૨ માં નવ લશકરી અફસરો તેમના ઘરે પહોંચ્યા અને

રિવૉલ્વર વડે તેમનો અંત લાવી દીધો. યુદ્ધખોર મિઅજનો એડમિરલ સિઅાતો માકોતો ત્યાર બાદ વડા પ્રધાન બન્યો. આપાને બીજે વર્ષ ચીન પર આકમણ કર્યું અને તે સાથે આરંભાયેલો યુદ્ધનો દોર કમે કમે વિષમ બનતો રહી છેવટે બીજા વિશ્વયુદ્ધનું સ્વરૂપ પામ્યો.

8

એન્ઝ્રચુ જેક્સન અમેરિકાના રંગબેદી દક્ષિણી રાજ્ય ટેનેસીના હોવા છીતાં આંતરવિગ્રહ દરમ્યાન એકમાત્ર તેઓ એવા દક્ષિણી ધારાસભ્ય કે જેમણે અભ્રાહમ લિંકનના નેતૃત્વ દેઠણનાં ઉત્તરી રાજ્યોને સાથ આય્યો. પ્રમુખ તરીકે લિંકનના પ્રથમ સોંગાંવિષ પદી એન્ઝ્રચુ જેક્સન રાજ્યાની વૉશિંગ્ટનથી

ટ્રેન દ્વારા પાછા ટેનેસી આવવા નીકળ્યા ત્યારે અધરસે રંગબેદી વર્જિનિયા રાજ્યમાં ઉશ્કેરાયેલા ટોળાઓ તેમને બહાર બેંચી કાઢી નીચે ઉતાર્યા અને તેમને ટૂંપો દેવા ગળામાં ફંદો પહેરાવ્યો. એન્ઝ્રચુ જેક્સને (જામણું ચિત્ર) સમયસ્યકતા વાપરી અંતિમ ઇચ્છા તરીકે એમ જણાવ્યું કે તેઓ પોતાના ટેનેસી રાજ્યમાં જ ફાંસીના માંચે લટકવા માગતા હતા. આ વાત પર વર્જિનિયાના લોકોએ તેમને છોડી મૂક્યા. ટ્રેન ઘણા કલાકો બાદ ટેનેસી પહોંચી ત્યાં સુધીમાં મામલો થાણે પડી ચૂક્યો હતો. બીજા ચૂંટણી વખતે પ્રમુખ અભ્રાહમ લિંકનના જોડીદાર તરીકે એન્ઝ્રચુ જેક્સન અમેરિકાના ઉપપ્રમુખ બન્યા અને છેવટે લિંકનની હત્યા બાદ અમેરિકાના પ્રમુખ બન્યા.

9

સાઉદી અરબસ્તાનમાં મોતની સજા શિરચ્છેદ દ્વારા અપાય અને અપરાધ જો ગંભીર હોય તો શાહી જલ્લાદ તલવાર વડે ગુનેગારનું માથું જાહેરમાં વાઢે, જેથી લોકો માટે દાખલો બેસે. ફેઝલની હત્યા જેણે કરી એ ભત્રીજો મ્યાન્સ મુસાદ અભિઝ રાજકુટુંબનો સભ્ય હતો, એટલે ખાનદાની દરજાએ ધ્યાનમાં લેતાં તેનો શિરચ્છેદ સોનાની તલવાર વડે કરાયો હતો.

10

૧૮૬૧-૧૮૬૫ દરમ્યાન અમેરિકામાં ખેલાયેલા આંતરવિગ્રહ પદી આર્થિક અંધાંધી વચ્ચે ડૉલરની બનાવટી નોટો ધાપવાનો ધંધો ખૂબ ચાલ્યો હતો. સિકેટ

સર્વિસ નામની ગુનાશોધક ટુકડીનું ગઈ એવી નોટો ચલશે માં મૂકતા ગઠિયા લોકોને શોધી કાઢવા માટે કરાયું હતું.

11

ધર્મના નામે કરેલી હત્યા બદલ મોતની સજા ભોગવવી પડે એવું ક્યારેક બને. આથી સ્વર્ગમાં કેવો મસ્તીભર્યો આનંદ મળી શકે તેનો સેમ્પલર્પી અનુભવ કરાવવા માટે હસન બિન સબાહ હત્યાના મિશન પહેલાં હત્યારાને દિવસો સુધી hashish/ ગાંઝાના નશમાં ચક્કૂર રાખતો હતો. આ જાતના હત્યારા અરબી ભાષામાં હશાશિન તરીકે ઓળખાતા થયા, માટે અંગ્રેજ ભાષાએ તેના આધારે assassin શબ્દ અપનાવ્યો. મહત્વની વ્યક્તિની રાજકીય, ધાર્મિક કે બીજા હેતુસર કરાતી

ઇમરજન્સી પછી બધા સમાચાર માધ્યમો ઇન્ડિયા ગાંધીનાં દુષ્કૃત્યો ચગાવતાં રહ્યાં. પરિણામે છેક ૧૯૮૧ માં બાંગલા દેશના મુલ્લાખસ્થાપિત અવામી લીગ પણે બેગમ હસીનાની (ડાબો ફોટો)

અધ્યક્ષ તરીકે વરણી કરી ત્યારે જ સમાચારો હસીના પર કેન્દ્રિત થયા.

14

ઇજરાયેલ સાથે શાંતિસંબંધો સ્થાપવા માગતા ઇજિપ્તના પ્રમુખ અનવર સાદાત (નીચેનો ફોટો) હત્યાનો ભોગ બન્યા હતા. અગાઉ ત્રણ વખત સાદાત પર હુમલાના પ્રયાસો થયા ત્યારે તેમના પદધારા જેવા અંગરશકોએ તેમને બચાવ્યા હતા. છેવટે તેથી વૉરન્ટ એ વખતે બજ્યું કે જ્યારે લશકરી પરેડની સલામી લેતા અનવર સાદાત આગળ કૂચભેર પસાર થતા કેટલાક ધર્મજીનૂની સૈનિકો ઓચિંતા ડાબી તરફ ફર્યા, રાયફ્લો તાકી અને સાદાતનો ત્યાં જ ખાત્મો બોલાવી દીધો. આ ઘટના પછી સૈનિકોને પરેડ દરમ્યાન કારતૂસ રાહિત રાયફ્લો જ આપવાનો ધારો અમલી બન્યો. ■

તેમણે લીધી. પનામા નહેરના સર્જક તરીકે ખ્યાતિ પામવા માટે તેઓ જીવંત રહ્યા.

13

હિંસક લશકરી બળવામાં કુટુંબનો ખાત્મો બોલી ગયાનું ઝડપા પછી બેગમ હસીનાએ ભારત સરકાર પાસે આશ્રય માગ્યો; એટલે દિલ્હીની ફેન્ઝ કોલોની પાતે D-2 ટાઈપનો સરકારી આવાસ તેને ફાળવવામાં આવ્યો. ઇન્ડિયા ગાંધીએ લાદેલી ઇમરજન્સીના તેમજ અખબારી સેન્સરશિપના દિવસો હતા, માટે બેગમ હસીના દિલ્હીમાં રહેતી હોવા અંગે ખૂદ પાટનગરના લોકોને ખબર ન હતી.

ભાગ : ૧

જોક્સ

આજે જ આપના ફેરિયા પાસે માગો અથવા નીચેના સરનામેથી રૂબરૂ મેળવી લો

મોર્ચ મીડિયા, ૨૦૮, આનંદ મંગલ-૩, ડોક્ટર્સ હાઉસની સામેની ગલીમાં, પરિમલ કોંસિંગ પાસે, એલિસ બ્રીજ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૬.

ગેલ અને ગલગલિયાંની

ગેરન્ટીવાળા બ્રાન્ડ
ન્યૂ જોક્સનો પેટીપેક
તાજે માલ !

દરેક ભાગની કિમત : રૂ. ૧૫/-
દરેક ભાગની પૃષ્ઠાંખા : ૭૨